

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
Doktori iskola (7.6 Zeneművészet)

MOLNÁR PIROSKA

PABLO CASALS MŰVÉSZETE ÉS ÉLETÉNEK
MAGYAR VONTAKOZÁSAI

DOKTORI (DLA) ÉRTEKEZÉS

TÉMAVEZETŐ: PAPP MÁRTA

2008

Tartalom

Köszönet	IV
Bevezetés	1
I. MŰVÉSZI PÁLYA	3
Barcelona (1887–1893)	4
Madrid (1894)	6
Brüsszel (1895)	7
Párizs (1895–96)	8
Újra Barcelona (1896–99)	9
Párizs, a művészi kapcsolatok kialakulása (1899–1914)	10
New York, menekülés a háború elől (1914–1919)	15
Barcelona (1919–1936)	15
Prades (1936–1956)	17
Puerto Rico, San Juan (1956–1973)	18
II. PABLO CASALS MAGYAR VONATKOZÁSÚ MŰVÉSZI KAPCSOLATAI	20
Joachim József	22
Hubay Jenő	23
Richter János	26
Széll György	27
Ormándy Jenő	28
Fleischer Antal	28
Moór Emánuel	29
Weiner Leó	33
Popper Dávid	34
Dohnányi Ernő	36
Kodály Zoltán	42
Bartók Béla	46
Szigeti József	48
Végh Sándor	52
Casals magyarországi koncertjein közreműködő zongoristák	58

	III
<i>Szántó Tivadar</i>	59
<i>Dienzl Oszkár</i>	59
<i>Schulhoff Ottó</i>	60
<i>Dr. Herz Ottó</i>	60
III. CASALS ISMERETLEN MAGYAR KAPCSOLATA: SACHER LILI	61
IV. CASALS MAGYARORSZÁGI HANGVERSENYEI	72
A század eleji első fellépések 1914-ig	74
<i>Vidéki hangversenyek</i>	78
A két háború közti évek (1926–1937)	83
Casals 1964-es budapesti látogatása	87
V. CASALS MAGYAR TANÍTVÁNYAI	93
Mező László	93
Perényi Miklós	97
Függelék	103
Képjegyzék	105
Pablo Casals magyarországi hangversenyeinek jegyzéke	106
Bibliográfia	110

Köszönet

E disszertáció megszületésében sok segítséget nyújtott konzulensem, Papp Márta, akinek szakértelme, tapasztalata és értékes tanácsai nélkül nem jöhetett volna létre e dolgozat.

Az anyaggyűjtéshez a kezdet kezdetén nélkülözhetetlen segítséget kaptam még Gombos Lászlótól, az MTA Zenetudományi Intézet munkatársától is, útmutatása alapján indultam el a további kutatás felé. Az összes Hubay Jenővel, tekintélyes mennyiségű Dohnányival és Casals magyarországi hangversenyével kapcsolatos alapvető információ forrása volt ő, akinek alapos, szerteágazó tudása, munkaszeretete és segítő szándéka hálára kötelezi e disszertáció íróját. Lelkes és odaadó munkáját ezúton is köszönöm. Az említetteken kívül a *Pester Lloyd*-ból és a *Prágai Magyar Hírlap*-ból származó információk mindegyike tőle származik.

Számos különböző információ megszerzéséért, vagy egyéb, dolgozatommal kapcsolatos munkájukért a következőknek is köszönettel tartozom: Antal István, a szabadkai zeneiskola igazgatója, Szepesi Zsuzsanna és Benyovszky Mária, az MTA Zenetudományi Intézet könyvtárának vezetője, ill. munkatársa, László Ferenc (zenetörténész, egyetemi tanár, Kolozsvár), Molnár Zsolt (főiskolai docens, Debrecen), Óhegyi Erzsébet, Péntes Irén, Pusker Ágnes, Stachó László, Varga Katalin, Zsoldos Mária.

Bevezetés

Casals művészi pályájának leírása során főleg a magyar fordításban 1960-ban megjelent J. Ma. Corredor: *Beszélgetések Pablo Casalsszal* (Budapest: Gondolat, 1960) és Albert E. Kahn 1970-ben írt és 1973-ban lefordított *Öröm és bánat* (Budapest: Zeneműkiadó, 1973) című könyvére támaszkodtam. Corredor interjú-formában megírt könyvében a Mester személyes visszaemlékezései révén szerezhetünk értékes információkat. Albert E. Kahn a Casalsszal munkája közben együtt töltött idő alatt hangszalagra rögzített beszélgetések és interjúk anyagából merített könyvének írásakor. Mindkét könyv még a Mester életében jelent meg, ezért meglehetősen hiteles forrásnak tekinthető. Kiegészítés vagy összehasonlítás végett néha a Stanley Sadie (szerk.) *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, (London: Macmillan Publishers Limited, 2001) lexikonra, vagy H. L. Kirk *Pablo Casals* (New York, Chicago, San Francisco, Holt, Rinehart and Winston, 1974) című könyvére is hivatkozom.

Casalsnak a mai környező országokban adott hangversenyeivel kapcsolatban eleinte csak az interneten megjelent adatokból tudtam tájékozódni. Ha sikerült egy-egy újabb várost felfedeznem, ahol Casals valaha szerepelt, e-mailek küldése révén próbáltam előbbre jutni. Főleg azok a városok okoztak gondot, melyek ma a határainkon kívül esnek. Sajnos az információszerzés céljából küldött e-mailjeimre egyetlen válasz érkezett: Antal István szabadkai zeneiskola igazgatója jóvoltából. Kutatásaim közben szerencsére eljutottam László Ferenc zenetörténészhez (Kolozsvár), akinek köszönhetően fény derült Casals kolozsvári, lugosi és marosvásárhelyi fellépéseinek adataira. A disszertációban felsorolt vidéki városokon kívül még lehetséges, hogy más városokban is megfordult Casals főleg a század eleji években, ezért esetleg későbbi – az adott földrajzi területen történő – kutatások során fény derülhet ezekre.

Az alábbiakban felsorolom azokat a forrásokat, melyekre többször hivatkozom disszertációmban. Az említett lábjegyzetbeli hivatkozásokat első alkalommal teljes egészében, későbbi előfordulásakor pedig rövidített formában közlöm.

Rövidítések:

- Corredor – Corredor, J. Ma. *Beszélgetések Pablo Casalsszal.* (Budapest: Gondolat, 1960)
- G. L. – Gombos László, az MTA Zenetudományi Intézetének munkatársa
- Kahn – Kahn, Albert E. *Öröm és bánat.* (Budapest: Zeneműkiadó, 1973)
- Kirk – Kirk, H. L, *Pablo Casals,* (New York, Chicago, San Francisco, Holt, Rinehart and Winston, 1974)
- Meixner M. interjúja – „Budapesti beszélgetés Pablo Casalsszal” (riporter: Meixner Mihály, szerkesztő: Bónis Ferenc), Magyar Rádió Archívuma, első adás: 1964. december 26. Kossuth, 18:10.
- OSZK – Országos Széchenyi Könyvtár
- Szigeti könyve – Szigeti József, *Beszélő húrok,* (Budapest: Zeneműkiadó, 1965)

Helyhiány miatt szándékosan nem tértem ki Casals zeneszerzői munkásságára. A Mester műveinek jegyzéke megtalálható a *The New Grove Dictionary of Music and Musicians, Vol. 5,* Stanley Sadie (szerk.), (London: Macmillan Publishers Limited, 2001) 226. oldalán, vagy H. L. Kirk, *Pablo Casals* (New York, Chicago, San Francisco, Holt, Rinehart and Winston, 1974) című könyvében, amely a műjegyzéken kívül (559–567. oldal) diszkográfiát (568–625. oldal) is tartalmaz.

Az idézetekben a nyilvánvaló helyesírási hibákat hallgatólagosan javítottam, azonban a zenei kifejezések régi írásmódját megtartottam. George Enescu, Bronisław Huberman és Schulhoff Ottó nevét – az idézeteket leszámítva – a mai írásmód szerint használtam.

I. MŰVÉSZI PÁLYA

Pablo¹ Casals 1876. december 29-én született egy kis katalán faluban, a Barcelonától délre fekvő Vendrellben. Apja – aki a vendrelli templom orgonistája volt, zongora- és énekórákat adott és zenét is szerzett – már igen korán elkezdte az amúgy is igen fogékony kisfiú zenei képzését. Hála gondosságának, a fiú egyszerre tanulta meg hangokkal és szavakkal kifejezni magát. Saját elmondása szerint hétéves korában már tökéletesen tudott transzponálni. Nem is csoda, ha apja már két-három éves korában elkezdte tanítani őt és Artur öccsét.

Emlékszem például rá, hogy alig két- vagy hároméves koromban, amikor apám zongorán játszott, én a földön ültem és fejemet a hangszerhez támasztottam, hogy jobban halljam a muzsikát. És milyen csendes izgalom fogott el ilyenkor! Arra is emlékszem, hogy ebben az időben apám Artur öcsémet és engem a zongora mögé állított, és különféle hangokat ütött meg, amelyeket fel kellett ismernünk.²

Négyévesen kezdett zongorázni, ötéves korában már a templomi kórusban énekelt. Hegedülni hétéves korában kezdett, s nyolcévesen már hegedűszólót játszott szülőfalujában. Mikor elérték lábai a pedált – kilenc éves volt ekkor –, orgonálni is megtanult apjától. Előfordult, hogy apja betegsége alatt helyettesítette őt a templomban, de nemcsak az orgonánál, hanem mikor apját karácsony előtt felkérte a Vendrelli Katolikus Egyesület egy vallásos szöveg, a „Pásztorok imádása” epizódjainak megzenésítésére, elfoglaltságai miatt a hétéves fiát kérte meg rá. Ebből született Casals hétéves korában írt *Els Pastorets* című első komolyabb műve, melyet nagy sikerrel elő is adtak Vendrellben.

11 éves korában hallotta először a gordonka hangját. Szülőfalujában a már említett Katolikus Egyesület Központjában Joseph García, a barcelonai Városi Zeneiskola tanára játszott triókat egy hegedűssel és egy zongoristával. Ez az élmény olyan mély benyomást tett rá, hogy ezután egyfolytában azért könyörgött apjának, hogy csellózni tanulhasson. Mivel a

¹ A kasztilián Pablo névnek a katalán nyelvjárás szerint a Pau név felel meg.

² Corredor, J. Ma, *Beszélgetések Pablo Casalsszal*, (Budapest: Gondolat, 1960), (a továbbiakban: Corredor.), 29.

család igen szerény anyagi körülmények között élt, ahol minden kiadást alaposan meg kellett fontolni, apja ezért nagyon nehezen szánta rá magát, hogy Casals-t taníttassák. Apja nem igen hitt abban, hogy zenélésből egzisztenciát lehet teremteni, fiát asztalosnak szánta. Végül azonban felesége nyomására beadta a derekát, így Casals 1887-ben Joseph Garcíanál megkezdte gordonka tanulmányait Barcelonában.

Barcelona (1887–1893)

Barcelonában csellótanulmányaival egyidejűleg zongorát és zeneszerzést is tanult Josep Rodoredánál.³ Tanulóéveiben olyan technikai újításokat próbált ki a csellón, amelyek a kor szokásaitól teljesen idegenek voltak. Az addig használatos csellótanítási módszerek nem tették lehetővé a vonós kéz szabad mozgását, ti. a jobb kéz tartását úgy gyakoroltatták be, hogy játék közben egy könyvet kellett szorítani a tanulónak a hónuk alatt. Ez teljesen lehetetlenné tette a vonós kar szabad mozgását. Ma már el sem tudjuk képzelni, hogy ez a „hivatalos módszer” milyen nagymértékben akadályozta a csellón való kényelmes játékmódot. Casals olyan módszert talált ki, amely felszabadítja a jobb kart, ezenfelül a bal kéz merev tartását is átalakította. Mivel az addigi gyakorlat az alsó fekvésekben szintén merev kéztartást írt elő erre a kézre is – olyan tartást, ahol csak három hang játszható el egy pozícióban –, ezt a kezet is fölszabadította, így már négy hangot foghatott át a kéz egy helyzetben. Felfedezett módszerének további előnye az volt, hogy a fekvésváltásokat alacsony és magas pozíciók között ilyen szabad kéztartással már játszani könnyedséggel meg lehetett oldani. Kezdetben tanára megrökönyödéssel vette tudomásul különös módszerét, de később már nem ellenezte.

Amikor egyik-másik újításommal előálltam az iskolában, a tanulók megrökönyödéssel fogadták, még a tanárom is meghökkent kezdetben, dehát [sic!], ahogy mondtam,

³ Stanley Sadie (szerk.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, Vol. 5, (London: Macmillan Publishers Limited, 2001) (a továbbiakban: *The New Grove*), 225. Megjegyzés: Pablo Casals visszaemlékezéseiben összhangzattant és ellenponttant említ, mikor Rodoredával való tanulóéveiről beszél. *Corredor*, 42.

megértő ember volt és belátta, hogy látszólagos örültségemben van valami módszer. Ma már bizonyosan senki sem tanul úgy csellózni, hogy közben könyvet tart a hóna alatt!⁴

Hogy eltartsa magát, egy Barcelona elővárosában, Graciában működő Toast nevű kávéház tulajdonosnál vállalt munkát, ahol naponta indulókat, keringőket, egyvelegeket, valcereket, és népszerű operaáriákat játszott egy hegedű-zongora-cselló trióban. Toast időnként elvitte magával komolyzenei hangversenyekre, ekkor látta és hallotta először Richard Strausst saját művét vezényelni a Teatro Liceóban. Toast vitte el Pablo Sarasate hangversenyére is. A Café Toast első emeletén működő énekegyesület tagja, egy bizonyos Flúvia úr ismertette meg Wagner zenéjével, elhozta neki a *Lohengrin*, a *Parsifal* és a *Trisztán és Izolda* partitúráit, melyeket elragadtatva tanulmányozott. Később a kezdeményezésére heti egy alkalommal komolyzenét is játszottak a kávéházban. Ekkor már híre ment a fiatal csellistának, és szólóestjeire is sok érdeklődő volt kíváncsi. Rendkívül nagy hatással volt művészpályájára, hogy itt megismerkedett Isaac Albénizzel, aki kijelentette, hogy Casals ritka tehetségű ember és azonnal magával akarta vinni Londonba. Anyja azonban még túl fiatalnak tartotta az akkor 13 éves kislányt, ezért azt mondta Albéniznek, hogy fia először fejezze csak be Barcelonában a tanulmányait, ráér azután utazgatni. Albéniz látta, hogy a határozott akaratú asszonyt nem lehet eltéríteni szándékától, ezért ajánlólevelet adott neki Morphy grófhhoz.⁵ Ezt a levelet anyja tanácsára Casals csak később – három év múlva – használta fel, de akkor rendkívül nagy segítségére volt pályája alakulása szempontjából.

Nyaranta a katalóniai Festes majors elnevezésű ünnepeken résztvevő alkalmi zenekarokhoz csatlakozott. Két év múlva a Café Pajarerában folytatta a kávéházi zenélést jobb fizetésért egy héttagú csoportban. Casals kávéházi klasszikus hangversenyeihez új kottákat keresve lelt rá Bach szólócsellóra írt szvitjeire. 13 éves volt ekkor. Leírhatatlan lelkesedéssel beszél róluk Albert E. Kahn könyvében.

⁴ A. E. Kahn, *Öröm és bánat*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1973), (a továbbiakban: Kahn), 21.

⁵ Don Guillermo Morphy gróf María Cristina királynő személyes tanácsadója volt, XIII. Alfonz nevelője. Remek muzsikusz, a művészek támogatója. Több muzsikustársához hasonlóan – mint például Granados és Tomás Bretón – Albéniz maga is a gróf patronáltja volt.

Hazarohantam és úgy szorítottam magamhoz a szviteket, mintha koronaékszerek volnának. Otthon belemerültem a kottába. Újra meg újra átolvastam az egészet. Tizenhárom voltam akkor, de az elkövetkező nyolcvan évben nőttön-nőtt bennem a felfedezés csodája. Egészen új világ nyílt e szvitek nyomán, leírhatatlan izgalom fogott el, amikor játszani kezdtem őket. Ez lett az én legkedvesebb muzsikám. Ezután tizenkét évig nem múlt el nap, hogy ne tanulmányoztam volna őket, hogy ne dolgoztam volna rajtuk. Igen, tizenkét évnek kellett eltelnie, és már 25 éves voltam, amikor végre el mertem játszani az egyik szvitet egy nyilvános koncerten. Addig nem akadt hegedűs, vagy csellista, aki teljes egészében eljátszott volna egyet is a Bach-szvitek közül. Csak egy-egy részt játszottak, a sarabande-ot, a gavottot, vagy a menüettet. Én azonban lejátszottam az egész művet: a prelűdöt, aztán az öt tánc-tételt és valamennyi ismétlést, és csodálatos egységben alakult ki a tételek teljessége, ritmusa, szerkezete, az egész zenei építkezés és a művészi forma. Azelőtt azt mondták róluk: akadémikus művek, gépiesek, nincs bennük melegség. Képzeljék csak! Hogyan is lehet azt mondani róluk, hogy hidegek, amikor a tér és a költészet egész ragyogása ömlik belőlük. Bennük van a Bach-mű igazi lényege, Bach pedig a muzsika lényege.⁶

Az apja és anyja közt Casals tanulmányai miatt fennálló nézeteltérés és az abban az időben kezdődő anarchista merényletek olyan deprimáló hatással voltak rá, hogy mély válságba került. Ebben a körülbelül egy évig tartó időszakban Casalt az öngyilkosság gondolata is sokszor foglalkoztatta. „A világ szörnyű igazságtalanságaival, féktelen önzésével és szeretetnélküliségével elviselhetetlennek látszott számomra.”⁷

Madrid (1894)

1894-ben⁸ az Albéniztól három éve kapott ajánlólevéllel Madridban felkeresték Morphy gróft. Casals megmutatta szerzeményeit – melyekből volt nála egy köteg, köztük egy vonósnégyes is –, és csellózott neki. Nem sokkal ezután az ő közbenjárására találkozhatott María Christina régens királynővel, aki intézkedett, hogy hangversenyt adhasson a palotában. Ezen a hangversenyen előadóként és zeneszerzőként egyaránt bemutatkozott, ugyanis a koncerten a vonósnégyese is elhangzott, ő játszotta a

⁶ Kahn, 23.

⁷ Corredor, 51.

⁸ Corredor, 53. A *The New Grove Lexikon* 1893-as évszámot ír. *The New Grove*, 225.

csellószólamot. A királynő úgy határozott, hogy ösztöndíjat adományoz számára.⁹ Ettől kezdve két és fél évig Morphy gróf gondoskodott zenei és általános neveléséről, amibe beletartozott az irodalom, művészet, földrajz, filozófia, matematika, az emberiség története és a politika éppúgy, mint a zenetörténet, zeneszerzés és az improvizáció.¹⁰ Hetente legalább egyszer a palota vendége volt, bemutatta a szerzeményeit, gordonkázott, vagy a királynéval négykezeset játszott a zongorán.¹¹

Ezzel egy időben a madridi Zeneakadémián Tomás Bretónnál¹² zeneszerzést tanult. A gróf elvitte a híres zeneszerző *La Verbena de la Paloma* című művének bemutatójára. Kamarazenére Jesús de Monasterio oktatta. Ekkor kapta – 18 évesen – María Cristina királyő kitüntetését, az Isabel la Católica rend jelvényét.¹³ Madridi tartózkodása során aztán lassan elmúlt a Barcelonában kialakult depressziója. Emlékei szerint abból a fájdalmas időszakból azonban visszamaradt benne egy állandó morális aggály, amely ettől kezdve a háborúval szembeni magatartását egész életében jellemezte. „Minden cselekedetemet össze kell egyeztetnem azzal, amit lelkiismeretem kötelességemmé tesz. Az igazságtalanság mindig felbőszít és küzdenem kell ellene, még ha így nemegyszer Don Quijote szerepét vállaltam is.”¹⁴

Brüsszel (1895)

Mikor Casals tanulmányai befejeződtek Madridban, Morphy gróf és Casals anyja közt kemény harc kezdődött, hogy a 19 éves fiú mely tárgyakra helyezze a súlyt tanulmányai folytatásában. Morphy azt szorgalmazta, hogy a zeneszerzést helyezze előtérbe, ezért azt szerette volna, hogy otthon maradjon. Anyja azonban kitartott amellett, hogy csellózzon – lehetőleg egy másik városban, hogy minél többet lásson. Több hónapos csatározás után

⁹ Kahn, 30.

¹⁰ Kahn, 28–31. Másik forrás: Corredor, 59.

¹¹ Corredor, 60.

¹² Tomás Bretón (1850–1923) az akkori idők egyik legkiválóbb spanyol zeneszerzője volt.

¹³ Kahn, 31.

¹⁴ Corredor, 53.

Morphy beleegyezett, hogy külföldre menjenek, de kikötötte, hogy barátjánál, François Auguste Gevaert-nál,¹⁵ a brüsszeli Conservatoire akkori igazgatójánál zeneszerzést kell tanulnia, és elintézte neki, hogy az ösztöndíját Belgiumba is tovább folyósítsák.

Így hát anyjával és Casals két öccsével útra keltek. Brüsszelbe érkezésükkor kiderült, hogy az idős zenetudós magas kora miatt nem vállalhatja tanítását; azt tanácsolta, hogy Párizsba menjen, ahol alkalma nyílik sok jó zenét hallgatni. Gevaert kívánságára a Conservatoire gordonkatanára, Edouard Jacob meghallgatta őt, mielőtt azonban a fiatal csellista belekezdhetett volna a játékba, lekezelően beszélt vele tanítványai előtt. Miután meghallotta Casalt játszani, felajánlotta neki a legmagasabb ösztöndíjat, amit azonban az önérzetes fiatal csellista ily szavakkal utasított vissza: „Ön kigúnyolt engem és nevetségessé tett tanítványai előtt, én nem maradok itt.”¹⁶ Morphy gróf megharagudott Pablóra és engedetlenséggel vádolta, így a gróf támogatásán túl – mivel az ő közbenjárására kapta meg a királynőtől az ösztöndíját – még azt a havi 250 pesetát is elveszítette, amiből eddig éltek. „Monasterio osztályán az önfegyelem és a zene iránti teljes odaadás olyannyira kifejlődött bennem, hogy azokkal összeegyeztethetetlen volt mindaz, amit a Brüsszeli Konzervatórium gordonka-osztályában tapasztaltam.”¹⁷ Mivel belgiumi útjuk Gevaert visszautasítása következtében amúgy is céltalanná vált, nem tehetett mást, mint elutazott Brüsszelből.

Párizs (1895–96)

Gevaert tanácsára tehát Párizsba utaztak anyjával és két kicsi testvérével – egyetlen fillér nélkül. Itt megismerte, milyen az igazi ínség. Felvették ugyan a Folies Marigny operettszínházba másodcsellistának – ez szerény megélhetést azért biztosított nekik –, de Casals megbetegedett: vérhast

¹⁵ François Auguste Gevaert (1828–1908), belga zeneszerző.

¹⁶ Corredor, 64.

¹⁷ Corredor, 65.

kapott. Az idő múltával egyre nehezebb helyzetbe kerültek, míg végül elhatározták, hogy visszatérnek Barcelonába.

Újra Barcelona (1896–99)

A sors ez esetben segítségére volt. Első tanára, Joseph García Argentínába távozásakor „ráhagyományozta” a városi zeneiskolában elfoglalt tanári állását, belépett helyére a Líceuba (a Barcelonai Operaházba) mint első gordonkás, ezenfelül a magánóráit és templomi munkáit is átvehette tőle. Ebben az időben alakult triójukkal, melynek további tagjai a barcelonai barátja, Enrique Granados és a belga hegedűs Mathieu Crickboom voltak, sokat utaztak Spanyolországban. Később Crickboommal egy vonósnégyest alakított Casals.

Katalóniába való visszatérése utáni nyáron járt először Portugáliában. Az espinhoi kaszinóban egy szeptettel lépett fel, hetente egyszer pedig szólistaként is. Ezeknek a szerepléseinek annyira híre ment, hogy a portugál királyi pár, Amália és Károly meghívták magukhoz hangversenyt tartani. Espinóba az út Madridon keresztül vezetett. Ez kiváló alkalomnak bizonyult, hogy Casals tiszteletét tegye Morphy grófnál és személyesen is megmagyarázza brüsszeli döntésének okait. „Találkozásunk és kibékülésünk megható volt.”¹⁸

Amikor útban Portugália felé – ahová nyári munkája végett ment – meglátogatta Madridban María Cristina királynőt, a királyné a karkötőjéből kivett smaragd¹⁹ mellett egy igen értékes Gagliano-gordonkával ajándékozta meg,²⁰ és kinevezte a III. Carlos-rend lovagjává. Casals élete során egyébként számos kitüntetésben részesült.

¹⁸ Corredor, 70.

¹⁹ Corredor, 70. Kahn könyvében zafírt említi.

²⁰ Corredor, 70. Kahn könyvének leírása alapján a gordonkát Portugáliából való hazatérésekor kapta, mikor ismét megállt Madridban és életében először szólistaként lépett fel.

Az edinburgh-i (1934),²¹ barcelonai és montpellier-i egyetemek díszdoktora; tulajdonosa a Philadelphiai Konzervatórium zenei doktorátusának; a III. Carlos- és a Katolikus Izabella-rend lovagja; tiszteletbeli tagja a madridi San Fernandó Szépművészeti Akadémiának; a spanyolországi Katalán Zenészek Szakszervezetének tiszteletbeli elnöke, a Francia Becsületrend nagy-, közép- és tiszti keresztjének birtokosa; a román koronarend parancsnoka, a Német Művészeti és Tudományos Akadémia tagja; az osztrák Ferenc József-rend lovagja; osztrák–magyar udvari művész; a portugál Santiago de Espada-rend lovagja; a római Szent Cecília Akadémia tagja. 1912-ben a londoni Royal Philharmonic Societytől megkapta a Beethoven-émlékérmet, ezt az igen magas kitüntetést, amelyet eddig csak Lisztnek, Brahmsnak, Rubinsteinnek és Joachimnak ítéltek oda.²²

Portugáliából való hazatérése alkalmával ismét megállt Madridban, ez alkalommal életében először szerepelt, mint szólista, zenekari kísérettel. Lalo d-moll gordonkaversenyét játszotta Tomás Bretón vezényletével.

Párizs, a művészi kapcsolatok kialakulása (1899–1914)

A Mester életének ebben a periódusában igen fontos kapcsolatokra tett szert. Olyan zenészekkel, képzőművészekkel, filozófusokkal, írókkal és politikusokkal ismerkedett meg, akik nagyban meghatározták későbbi művészi pályájának és emberi gondolkodásmódjának alakulását. Ezekben az években találkozott azoknak a muzsikuskoknak a nagy részével, akikkel később is gyümölcsöző szakmai munkát tartott fenn.

Casals 1899-ig tartózkodott Barcelonában. Ezután Morphy gróf ajánlólevelével felkereste Párizsban Charles Lamoureux-t,²³ aki játékát meghallva azonnal szólistaként szerződtette első zenekari hangversenyére. Ezen az 1899. november 12-én a Chateau d'Eau-ban megrendezett

²¹ Corredor, 179. Az edinburghi egyetem díszdoktori címét Donald Tovey kezdeményezésére kapta meg Casals.

²² Corredor, 70–71. l.j.

²³ Charles Lamoureux (1834–1899), francia karmester és hegedűs. 1873-ban megalapította a Société d'Harmonie Sacrée-t (oratórium-hangversenyek), és Párizs egyik legtekintélyesebb karmesterévé vált. 1881-ben saját zenekarával létrehozta a Société des Nouveaux Concerts-t (Lamoureux-hangversenyek), mellyel hetente koncerteket adott a párizsi Théâtre du Chateau d'Eau-ban.

hangversenyen ismét Lalo d-moll gordonkaversenyéből adta elő az I. tételt Lamoureux vezényletével.²⁴ A siker nagyobb volt, mint remélte. Ugyanez év decemberében ismét játszott Lamoureux vezényletével. Ez volt az utolsó közös fellépésük, ugyanis pár nappal a második hangversenyük után Lamoureux meghalt.²⁵ Ebben az évben Casals elveszítette művészi pályájának nagy pártfogóját, Morphy grótot is.

Lamoureux zenekarával adott első hangversenye után minden ajtó kitárult előtte. Első párizsi fellépései után szinte azonnal koncertfelkérésekkel halmozták el. „A pályája kezdetén álló fiatal embernek olyan volt ez, mint a mámorító bor.”²⁶

Közvetlenül 1899-es Párizsba költözése után Emma Nevada²⁷ – akit szintén Morphy gróf révén ismert – elhívta magával Londonba, ahol Saint-Saëns Gordonkaversenyét játszotta August Manns²⁸ dirigálásával a Crystal Palace-ban. Itt ismerkedett meg Viktória királynő udvarhölgyével, Mrs. Elliotttal, aki meghívta, hogy játsszon az akkor 80 éves királynőnek az Osborne House-ban, a királynő Wright-szigeti nyári rezidenciáján.²⁹ Az első angliai turnéját több másik is követte, itt találkozott először Richter János karmesterrel, akivel ezután minden évben játszottak együtt.

Londonban ismerte meg Donald Toveyt³⁰ és Edward Speyert³¹, Joachim József régi barátait.

Szintén párizsi tartózkodása kezdetén, 1899 végén ismerkedett meg egy idősebb angol hölgygel, Mrs. Rammel, akinek otthonában számos művész és író fordult meg. Neki köszönheti, hogy találkozhatott az akkor 26 éves Harold Bauer zongoraművésszel. Megismerkedésük után hosszú éveken átívelő együttműködés kezdődött közöttük. Első közös hangversenykörútjuk 1900-ban Spanyolországon és Hollandián vezetett végig, az elkövetkezendő években pedig szintén Európában, valamint Észak- és Dél-Amerikában

²⁴ Kahn könyvében nem említi, hogy csak egy tételt játszott volna, Corredor viszont három korabeli hangversenykritikát is közöl, melyek egyértelműen leírják, hogy csak egy tétel hangzott el Lalo versenyművéből. Corredor, 73–74.

²⁵ Corredor, 77.

²⁶ Kahn, 48.

²⁷ Emma Nevada (1859–1940), amerikai operaénekesnő.

²⁸ August Manns (1825–1907), lengyel származású német karmester.

²⁹ Kahn, 45. Viktória királynő jelenlétében adott hangversenye Párizsi bemutatkozása előtt zajlott.

³⁰ Donald Tovey (1875–1940), kiváló angol zenetörténész, zeneszerző és zongorista.

³¹ Edward Speyer (1839–1934), koncertszervező, a Classical Concert Society alapítója.

játszottak együtt.³² Az elkövetkezendő években több hangversenyt adott vele, mint bármely más előadóművésszel.³³ Hollandiában szinte minden évben járt Bauerrel. Itt ismerkedett meg Julius Röntgennel³⁴ is, akit Casals egyik legjobb barátjaként említett.³⁵ (1917-ben Bauerrel és Kreislerrel Beethoven Hármass versenyt játszották a New York Symphony Orchestra³⁶ kíséretével, Walter Damrosch vezényletével.)

1901-ben került sor első amerikai turnéjára, ahol egy baleset folytán megsérült a jobb keze.³⁷ Szerencsére négy hónap alatt felépült betegségéből. 1904-ben, második amerikai látogatása alkalmával Theodor Rooseveltnak járt először. Egy 95 éves korában készült felvételen azt nyilatkozta, hogy életében összesen huszonegy alkalommal tett koncertkörut Amerikában.³⁸

Az 1900-as évek első éveiben látogatott először Olaszországba.

1905-ben, a forradalom kitörése idején járt először Oroszországban, majd ezt követően 1914-ig minden évben koncertezett ott. Szentpéterváron ismerte meg Alekszandr Silotit – akinek vezényletével többször is játszott az 1905-ös forradalom napjaiban³⁹ –, Cuit, Rimszkij-Korszakovot és Glazunovot, Moszkvában pedig Szkrjabint és Rahmanyinovot. Rahmanyinov vezényletével – aki unokaöccse volt Silotinak – többször is játszott Casals. Stravinskyt, Prokofjevet csak később ismerte meg.⁴⁰ Hallotta Rimszkij-Korszakov egyik operájának szentpétervári bemutatóját is, melyben Saljapin énekelte a főszerepet. Szintén itt találkozott Gyagilevvel, és látta az Orosz Balett előadásait is.

1916-ban már sokadik alkalommal járt Amerikában, amikor turnéja alatt tragikus körülmények között meghalt jóbarátja, Enrique Granados, akit mint zeneszerzőt rendkívül nagyra becsült. Casals a New York-i Metropolitan Operában emlékkoncertet adott Granados árváinak javára, akik közül az

³² Corredor, 80.

³³ Kahn, 58.

³⁴ Julius Röntgen (1855–1932), lipcsei születésű zeneszerző, karmester és zongorista. 1877–1926-ig Amszterdamban élt.

³⁵ Corredor, 103.

³⁶ A zenekart Leopold Damrosch (Walter Damrosch apja) alapította 1878-ban.

³⁷ Corredor, 94. Érdekes, hogy Kahn könyvében Casals a bal kézzel tesz említést. 54.

³⁸ http://www.youtube.com/watch?v=1q7b_6K2KMA (a letöltés ideje: 2008. augusztus 9.).

³⁹ Corredor, 100.

⁴⁰ Corredor, 101.

egyik Casals keresztfia is volt. Ez alkalommal először játszott Paderewskivel és Kreislerrel, Paderewskivel egyúttal utoljára is.

Az I. világháború előtti Párizsban töltött évei alatt ismerkedett meg és barátkozott össze olyan művészekkel, mint Fauré, d'Indy, Saint-Saëns, Ysaÿe, Ravel, Schönberg, Ignacio Zuogala, George Enescu, Moór Emanuel,⁴¹ Jean Huré,⁴² Alfredo Casella,⁴³ Eugène Carrière,⁴⁴ Degas, Romain Rolland és a filozófus Henri Bergson. Enescuhoz fél évszázados barátság fűzte, őt a kor legnagyobb zeneszerzői közé sorolta.⁴⁵

Ysaÿe-t röviddel Lamoureux-vel adott első koncertje után ismerte meg. Érdekes, hogy Ysaÿe ugyanúgy kávéházakban kezdte pályafutását, mint Casals vagy Thibaud.⁴⁶ Joachim József, a nagy magyar hegedűs fedezte fel egy berlini kávéházban és rábeszélte, hogy koncertpódiumon folytassa művészi tevékenységét. „Abban az időben a kávéházakat sokkal több zenebarát látogatta, mint manapság.”⁴⁷ Casals Ysaÿe-t igen nagyra tartotta. Így beszélt róla:

Nagy művész volt Ysaÿe. Ha a pódiumra lépett, mintha egy fejedelem jelent volna meg. [...] Nem osztom azoknak a kortársaimnak a véleményét, akik szemére hányják, hogy játékában túlzott szabadságot engedett meg magának, hogy képzelőereje minden szabályon túltette magát. Figyelembe kell ugyanis venni annak a kornak ízlését és gondolkodásmódját is, amelyben Ysaÿe kiképzését nyerte. És végül is – de nem utolsósorban – volt-e, aki szabadulni tudott zsenijének bűvköréből, ha őt játszani hallotta?⁴⁸

Szintén Párizsban ismerkedett meg 1905-ben⁴⁹ Alfred Cortot-val és Jacques Thibaud-val, akikkel később megalapította híres trióját. Együttműködésük három évtizeden át tartott. A legtöbbet játszott Schubert B-dúr triója mellett nem hiányoztak repertoárjukról Haydn, Beethoven,

⁴¹ Moór Emánuel (1863–1931), Svájcban élt magyar származású zongorista, zeneszerző, feltaláló.

⁴² Jean Huré (1877–1930), francia orgonista, zeneszerző.

⁴³ Alfredo Casella (1883–1947), olasz zeneszerző.

⁴⁴ Eugène Anatole Carrière, francia szimbolista festő (1849–1906);

⁴⁵ Corredor, 84.

⁴⁶ Az orosz Pjatigorszki és a magyar Rácz Aladár karrierje is a kávéházakban kezdődött.

⁴⁷ Corredor, 106.

⁴⁸ Corredor, 105–106.

⁴⁹ Kahn, 60.

Mendelssohn, Ravel és más szerzők művei sem.⁵⁰ Cortot a húszas éveiben egy ideig segédkarmester volt Bayreuthban, és 24 éves korában ő vezényelte először Párizsban a *Götterdämmerung*ot. Nagy Wagner-rajongó volt ő is, legféltebb kincse egy Renoir által festett Wagner kép volt.⁵¹ Casals Cortot-t kora egyik legnagyobb zongoristájának tartotta.

Az 1905–06 körül, Cortot-val és Thibaud-val rendezett első közös koncertjei idején Olaszországban találkozott először Mieczysław Horszowskival, az akkor 13 éves zongoraművésszel, akivel az I. világháború után sok koncertet adtak Angliában, Svájcban, Olaszországban és másutt is. Horszowski később Barcelonában is játszott Casals zenekarával, valamint a Prades-i és a Puerto Ricó-i fesztiválokon.⁵²

Párizsban különösen szoros barátság alakult ki Sommers, Ysaÿe, Kreisler, Enescu, Thibaud és Casals között. E baráti társaság tagjai Thibaud-nál rendszeresen összegyűltek abból a célból, hogy kizárólag a saját örömeikre zenéljenek. Ilyen alkalmakkor Ysaÿe brácsázott a kvintettben, a zongoraszólamot Ferruccio Busoni, Alfred Cortot vagy Raoul Pugno játszotta.⁵³ Az I. világháború kitörése azonban megszakította e „csodálatos találkozásokat”.

1914-ben Cortot-val és Thibaud-val megalapították Párizsban az École Normale de Musique-et. Casals – mivel ő csak minden tavasszal tudott ott tanítani – megnyerte Diran Alexaniant⁵⁴ a cselló tanszak tanárának. Nagyra tartotta őt, gordonka metodikáról megjelent könyvéhez igen meleg hangú előszót írt. Alexanian Amerikába távozásakor Maurice Eisenberg – Casals tanítványa – vette át az oktatást.⁵⁵

⁵⁰ Corredor, 80–81.

⁵¹ Kahn, 60.

⁵² Kahn, 61–62.

⁵³ Corredor, 87. Kahn könyve a baráti társaság tagjai közt említi még Pierre Monteux-t is, viszont nem említi Sommers-t, Busonit és Pugnót. 74.

⁵⁴ Diran Alexanian (1881–1954), örmény csellista. Lipcsében Grützmachernél tanult csellózni. Brahmszal és Joachim Józseffel kamarazenélt. 20 éves korában letelepedett Párizsban. 1937-ben Amerikába telepedett át.

⁵⁵ Corredor, 87–88.

New York, menekülés a háború elől (1914–1919)

Az I. világháború kitörésének évében Casals áttelepedett New Yorkba. Mivel hosszú ideig nem tudott távol lenni övéitől, minden zenei évad után visszatért Európába, és meglátogatta anyját San Salvadorban, ahol apja halála (1906) után egy kis házat építtetett. Később ez volt az a hely, ahová feltöltődni járt, hiszen a természet volt számára „a lét kiapadhatatlan forrása”.

Barcelona (1919–1936)

Mivel mindig is vonzotta a vezénylés, továbbá hazafias kötelességének érezte, hogy hazája zenei életében cselekvő módon vegyen részt, hazatért Barcelonába, és 1920-ban saját költségén alapított egy zenekart Orquestra Pau Casals néven.⁵⁶ Bár betegsége több hónapon át akadályozta, hogy elkezdje velük a munkát, végül 1920. október 4-én megtartották bemutatkozó előadásukat.⁵⁷ 1936 nyaráig, a spanyol polgárháború kitöréséig állt fenn a zenekar. Ysaÿe így ír a zenekar Barcelonában 1927-ben, Beethoven halálának századik évfordulója alkalmából megrendezett hangversenyéről a brüsszeli Action Musicale 1927. július 15-i számában:

Kétszer hallottam a [Beethoven] c-moll szimfóniát Casals vezényletével. Ennek a nagy művésznak, az ő energiájának és zseniális tolmácsoló művészetének köszönhető, hogy Barcelona előkelő zenei központtá lett. Casals az általa létesített zenekart olyan erővel, mesteri tudással, művészi érzéssel, és Beethoven szellemének oly mély és tökéletes megértésével vezényli, amely meghatja, megindítja és magával ragadja a hallgatót.

Az ünnepségen az a megtiszteltetés ért, hogy vezényelhettem az *Eroicát* és játszhattam Beethoven *Hegedűversenyét*. Vezényeltem továbbá Beethoven *Hármasversenyét* is, amelyet a Cortot–Thibaud–Casals szentháromság játszott. Ez a négyszeres együttműködés és a közönség viharos lelkesedése örökre feledhetetlen lesz számomra.⁵⁸

⁵⁶ Corredor, 127–133.

⁵⁷ Corredor, 132. A Fono Enterprise Italy (CD 1023, P: 2001, „My First Record”) által kiadott CD ismertető szövegében (19. old.) a bemutatkozó hangverseny 1920. október 13-án volt.

⁵⁸ Corredor, 154–155, lábjegyzet.

1926–27 körül⁵⁹ alapította meg Barcelonában a Munkás Zeneegyesületet⁶⁰ abból a célból, hogy a gyárakban dolgozó munkások se legyenek elzárva a zenétől. Minden egyesülettel kapcsolatos feladatot munkások láttak el. Zenekart, énekkart, zeneiskolát, könyvtárat alapítottak, koncerteket szerveztek előbb Barcelonában, később Katalónia más vidékein is. Az egyesületnek a polgárháború kitörésekor már több ezer tagja volt vidéki fiókegyesületekkel. 1926-ban így nyilatkozott munkájukról:

Az első legfontosabb feladatomban tartottam azt, hogy a munkásokat, akik a leghajlamosabbak voltak a zene apercipiálására, állandóan zenei kultúrával lássam el. Ezért zenei szövetségeket alakítottam, *a munkások ezekben a szövetségekben maguk is intenzíven foglalkoznak zenével*, így azután a magasabb zenei igényeknek teljesen felkészülten tudnak megfelelni. Azok a koncertek, amelyeket ezekben a zenei szövetségekben tartunk, számítanak a legnevezetesebb barcelonai zenei eseményeknek. Egy-egy ilyen koncerten rengeteg munkás jelenik meg és *a szövetségnek ma már több, mint tízezer tagja van*.⁶¹

A zenei egyesületek áldásos tevékenységének híre ment, aminek köszönhetően a világ minden részéről (Egyesült Államok, Anglia, Németország stb.) kezdtek érdeklődni szervezetük felépítése és működése iránt, ám a polgárháború kitörése lerombolta ennek a tömegeket lelkesítő munkának az eredményeit.⁶²

1936. július 18-a estéjén éppen előkészítettem zenekarommal és az Orfeo Gracienc énekkarával Beethoven IX. szimfóniájának utolsó próbáját. A hangversenyt a következő napon – vasárnap – a montjuici Teatre Grecben akartuk megtartani az akkori olimpiász alkalmából. A próba kitűnően sikerült, abban a pillanatban azonban, amikor az énekkarnak meg kellett volna szólalnia, megérkezett a katalán kormány küldötte és közölte, hogy a hangversenyt másnap nem tarthatjuk meg, mert a felkelő csapatok a város megtámadására készülnek. Minthogy az utcai harcok minden pillanatban kitörhetnek, a termet a legrövidebb időn belül el kellett hagynunk.⁶³

„Barátaim, nem tudom, mikor találkozunk ismét. Egymáshoz intézett búcsúzásként ne játsszuk el a finálét? Mindegyik ezt kiáltotta: – Igen, fejezzük be!

⁵⁹ A pontos évszámra nem emlékszik Casals. Corredor, 159.

⁶⁰ Spanyolul: Asociacio Obrera de Concerts. Corredor, 159.

⁶¹ Boross Elemér, „Beszélgetés Casals Pabló-val, aki otthon a munkások számára ingyen tart koncerteket”, *Világ* XVII/54, (1926. március 16.): 4.

⁶² Corredor, 161–162.

⁶³ Corredor, 373–374.

A zenekar úgy játszott, a kar úgy énekelt, mint még soha... Testvér léssen minden ember ott, hol lengnek szárnyaid! – A kottát sem láttam a könnyeimtől.”⁶⁴

Prades (1936–1956)

1936-ban a köztársaság bukása után Franco fenyegetése elől ideiglenes menekültként⁶⁵ a dél-franciaországi Prades-ban telepedett le. A polgárháború időszakában is folytatta hangversenykörútjait, és Barcelonában még a bombázások alatt is több hangversenyt adott a kórházak és nélkülöző gyermekek javára.⁶⁶

1939 őszén telepedett le hosszú időre ebben a spanyol–francia határ menti, jórészt katalánok lakta kis faluban. Ezután minden erejével azon volt, hogy a koncentrációs táborokban lévő honfitársain segítsen. Leveleket írt a barátainak a világ minden részébe, adományokat gyűjtött, minden tőle telhetőt megtett, hogy a nyomorukon segítsen.⁶⁷ Még a 40-es évek elején is jótékony célú koncerteket adott Lyonban, Marseille-ben, Perpignanban és az ún. szabad zóna más városaiban.

A II. világháború éveiben a náci üldözések elleni tiltakozásul nem lépett fel Németországban és Mussolini hatalomra jutását követően Olaszországban sem. 1945-ben világossá vált, hogy a nagyhatalmak semmit nem fognak tenni a hazájában akkor fennálló spanyol rezsim ellen, ezért az angliai turnéjáról 1946-ban Prades-ba hazatérő Casals elhatározta, hogy nem játszik többé nyilvánosan.⁶⁸

Kizárólagos fegyverem a karmesteri pálca és a gordonka. Ezek ugyan nem halált hozó fegyverek, de mások felett nem rendelkezem és nem is kívánok másokat. Az adott helyzetben azt a fegyvert használtam, amellyel rendelkeztem, hogy tiltakozzam az ellen, amit gyalázatosnak tartottam.⁶⁹

⁶⁴ „Öreg barát, a cselló”, *Magyarország* 44/1973, (1973. november 4.): 27. Név nélkül.

⁶⁵ The New Grove, 226.

⁶⁶ Corredor, 377–378.

⁶⁷ Corredor, 380.

⁶⁸ Corredor, 394.

⁶⁹ Corredor, 371.

Közvetlenül a II. világháború befejezése után két koncertkörutat vállalt Angliában és egyet Svájcban. Az első hangversenyét a londoni Albert Hallban adta, ahol Schumann és Elgar versenyművei után ráadásként Bach egyik szólószvitjét adta elő.⁷⁰ 1945 novemberében Párizsban lépett fel, később pedig több franciaországi városban is vállalt szereplést.⁷¹

1946-ban tett hallgatási fogadalmát Casals 1950-ben, a Bach halálának 200. évfordulójára rendezett ünnepségen oldotta fel. Ennek az előzménye a következő volt: egy évtized óta tartó prades-i száműzetésében Alexander Schneider kereste fel, hogy menjen vele Amerikába, ám Casals honfitársaival szolidaritást vállalt és Prades-ban akart maradni. Emellett kötötte a fogadalma is. Azt viszont kiváló ötletnek tartotta, hogy menjenek hozzá Prades-ba az amerikai muzsikusok. Schneider és neves Amerikában élő zenészek – köztük Szigeti József⁷² – támogatásának köszönhetően 1950-ben került sor az első Prades-i Fesztiválra, melyen azután Casals 1966-ig minden évben közreműködött,⁷³ egy kivételével: 1957-ben súlyos betegsége akadályozta meg, hogy részt vegyen a fesztiválon.⁷⁴

Puerto Rico, San Juan (1956–1973)

1956-ban áttelepedett Puerto Ricóba, ahol a Prades-i mellett 1957-től évente szintén fesztiválokat rendezett. Az említett városokon kívül Sienában (Olaszország), Zermattban (Svájc) és Marlboróban (Vermont, USA) tartott még évente kurzusokat.

1961-ben Kennedy elnöknek játszott a Fehér Házban.

1962-ben Puerto Ricóban mutatta be *A jászol* című nagyszabású oratóriumát, mellyel az ezt követő években egy világ körüli bemutatóra készült ezzel a darabjával, melyet 1963. szeptember 29-én Londonban a

⁷⁰ Corredor, 391–392.

⁷¹ Corredor, 388.

⁷² Forsee, Aylesa, *Cellist for Freedom*, (New York: Thomas Y. Crowell Company, 1965), 157.

⁷³ Perényi Miklós közlése szerint az 1966-os fesztivál volt az utolsó, melyen Casals részt vett.

⁷⁴ A Prades-i Fesztiválokról bővebb információ olvasható a <http://www.prades-festival-casals.com/uk> (a letöltés ideje: 2008. október 10.) weboldalon.

Royal Festival Hallban dirigált. Ez volt az utolsó nyilvános fellépése Angliában.

1967-ben, 91 évesen adta hivatalos búcsúhangversenyét a San Salvador-i ünnepi játékokon, de karmesterként néha még utána is fellépett.

1971-ben megkapta az ENSZ Béke díját. Ez alkalomból a New York-ban a tiszteletére rendezett gálahangversenyen száz csellista lépett a színpadra. Ekkor vezényelte az ENSZ új himnuszát is, melynek zenéjét ő szerezte W. H. Auden szövegére. Az előadás végén az ENSZ főtitkára, U Thant ilyen szavakkal adta át Casalnak a díjat: „Don Pablo, Ön az életét az igazságnak, a szépségnek és a békének szentelte. Mint ember és mint művész Ön megtestesíti mindazt, amit ez az érem szimbolizál.”⁷⁵

⁷⁵ <http://www.prades-festival-casals.com/uk/fpc-5000.php?CatID=15&ArtID=58> (a letöltés ideje: 2008. augusztus 19.).

II. PABLO CASALS MAGYAR VONATKOZÁSÚ MŰVÉSZI KAPCSOLATAI

Bár a nemzetközi irodalomban nem sokat olvashatunk Casals életének magyar vonatkozásairól, kutatásaim meggyőztek arról, a Mester élete számos – köztük nemcsak zenei vonatkozású – szállal kötődött Magyarországhoz és külföldön élő magyar származású művészekhez. Dolgozott magyar karmesterekkel, hangszeres művészekkel és zeneszerzőkkel.

Mivel a század elején ritka kivételtől eltekintve a hangszeres virtuózok többnyire zeneszerzéssel is foglalkoztak – arról nem is beszélve, hogy néha még vezényeltek is –, a több terület átfedései miatt nehéz csoportosítani Casals magyar muzikus kapcsolatait. Ha az időrendi szempontot nézzük, akkor feltétlenül Joachimmal kell kezdenünk a sort. Hogy miért? Mert ő az első láncszeme annak a három szenzációs hegedűs generációnak, melyeknek mindegyike – valamilyen módon – kapcsolatban állt Casalsszal. Casals még hallhatta az idős Joachim Józsefet hegedülni, Joachim növendékével, Hubay Jenővel a szakmai kapcsolaton túl barátságban is voltak, Hubay növendékei pedig az ő prades-i és Puerto Ricó-i fesztiváljain vettek részt. Kik is voltak ezek a Hubay-tanítványok? Szigeti Józsefen kívül az 1950-től megrendezett Prades-i Casals Fesztiválok résztvevői között találunk olyan Hubay növendékeket, mint Geyer Stefi,⁷⁶ Ormándy Jenő⁷⁷ és Végh Sándor. Közülük Casals Szigetivel és Végh Sándorral igen szoros baráti kapcsolatban is állt. Rajtuk kívül még ismeretségben állt Joachim unokahúgával, a szintén Hubay-növendék Arányi Jellyvel is.⁷⁸

A csellista Popper Dáviddal személyesen is ismerték egymást. Casals szívesen játszotta Popper darabjait: korai magyarországi hangversenyeinek programjain gyakran találhatunk Popper-műveket. A gondolkások közül

⁷⁶ Geyer Stefi 1950. június 17-én lépett fel Prades-ban. Forrás: <http://www.prades-festival-casals.com/uk/fpc-1100.php?&PabDate=1950-06-17&concert=308> (a letöltés ideje: 2008. szeptember 15.).

⁷⁷ Ormándy Jenő hegedűsként kezdte, Hubaynál tanult a Zeneakadémián.

⁷⁸ Kirk, H. L., *Pablo Casals*, (New York, Chicago, San Francisco, Holt, Rinehart and Winston, 1974), (a továbbiakban: Kirk), 275.

Schiffer Adolf⁷⁹ nevét érdemes még megemlíteni, aki fiatal korában találkozott Casalsszal, és az ő ösztönzésére ment Popperhez tanulni Budapestre. Schiffer néhány év múlva Popper asszisztense lett, majd egészen fiatalon – 1900-ban – kinevezték az Országos Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola tanárává.⁸⁰ Schiffer növendéke, Dénes Vera visszaemlékezései szerint Casals nagyra becsülte Schiffer Adolfot. A második világháború előtti években magyarországi fellépései között néha ellátogatott a Zeneakadémiára is, ahol Schiffer növendékei egy-egy alkalommal elő is játszhattak neki.⁸¹

A vonósok közül nem hagyhatjuk ki Molnár Antalt, a későbbi neves zenetörténészt sem, aki 1910–13-ig a Hubay műhelyéből elindult Waldbauer–vonósnégyes brácsása volt, zeneszerzőként is működött, és Casalsszal személyesen is találkozott.⁸² Molnár Antallal való ismeretségének a következő dokumentálható magyarországi vonatkozása van: Dohnányi, Enescu és Casals 1913. március 4-én – két nappal a Zeneakadémián megtartott trióestjük után – megismételték hangversenyük műsorát Thomán István lakásán, ahol az elhangzott művek mellett Enescu, Casals és Molnár Antal eljátszották Molnár akkori legújabb vonóstrióját is.⁸³

Zeneszerző barátai közt Hubay és Popper mellett ott találjuk még Moór Emánuel, Weiner Leót, Dohnányi Ernőt, Kodály Zoltánt és Bartók Bélát is. Kodályhoz igen hosszú barátság fűzte. Magyarországi interjúiban sosem mulasztott el egy alkalmat sem, hogy nagyrebecsülését fejezze ki a nagy magyar zeneszerzők iránt. Nagyon tisztelte Kodályt és Bartókot, jól ismerte Dohnányi Ernőt is. Az említett zeneszerzőkről bővebben lesz szó az róluk szóló fejezetekben.

⁷⁹ Schiffer Adolf (1873–1945), Apatinban született csellista, később a Zeneakadémia tanára. Valószínűleg Casals egyik délvidéki hangversenyét hallotta, ekkor találkozhatott vele személyesen is.

⁸⁰ Schiffer Adolf, *A gordonkajáték metodikája*, (Budapest: Athenaeum 2000, 2001), 7.

⁸¹ „Pablo Casals 81 éves”, (bevezető szöveg: Dénes Vera), Magyar Rádió Archívuma, adás: 1957. december 29, Petőfi, 18.00.

⁸² Corredor, 108.

⁸³ Erről a *Pester Lloyd* számolt be az 1913. március 5-i számában. Gombos László (a továbbiakban: G. L.) gyűjtése.

Joachim József

1906-ban Casals jelen volt a Joachim József 75. születésnapja alkalmából Londonban rendezett ünnepségen, ahol a nagy hegedűs Beethoven Hegedűversenyét játszotta. „Ekkor már élete vége felé közeledett, de játéka még ekkor sem veszített semmit erejéből és mély benyomást keltő művészi értékéből” – írja Casals a hangversenyről.⁸⁴

Egyszer kezébe került Schubert Esz-dúr zongoratriójának kézírata, melyet Joachim jegyzetekkel és húzásokkal látott el. Erről a következőképp vélekedett:

Egy alkalommal láttam Bécsben Karl Wittgensteinnél Schubert második zongorahármasának kéziratát Joachim széljegyzeteivel és húzásával. Ez mutatja, hogy a nagyok is tévedhetnek; Schubertnél ugyanis nincsenek kihagyható részek. Joachim tehát tévedett, éppúgy, ahogy Schumann, Gounod, Grieg és sokan mások is tévedtek Bach műveinek megítélésében.⁸⁵

A fenti idézetben szereplő Wittgenstein család házában (a mai Argentinierstrasse 16. szám) nemcsak Joachim József volt gyakori vendég, hanem Brahms, Mahler, Bruno Walter és Casals is.⁸⁶

Joachim Beethoven Hegedűverseny-interpretációjáról így nyilatkozott Casals:

Joachim a Hegedűversenyt ötven évvel megszületése után ismét érvényesüléshez segítette. Beethoven idejében a hegedűsök ennek a műnek nem tulajdonítottak jelentőséget vagy egyszerűen játszhatatlannak minősítették. Joachim formálta meg halhatatlan alakját. Én hallottam a nagy hegedűstől ezt a versenyt, de felfogásával nem mindenben értettem egyet; emlékszem azonban arra, hogy játékában számos, egészen rendkívüli részlet volt, amelyek tökéletesen megfeleltek a mű szellemének és jellegének.⁸⁷

Érdekes, hogy bár Casals nem azonosult maradéktalanul Joachim stílusával, mégis elismerte művészetét. Soha nem rejtette véka alá, ha nem értett

⁸⁴ Corredor, 90.

⁸⁵ Corredor, 253.

⁸⁶ Nyíri Kristóf, *Ludwig Wittgenstein*, (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1983), 7–10.

⁸⁷ Corredor, 323.

egyedül előadásmódjával, de kritikájában mindig törekedett a tárgyyszerűsége, és igyekezett minden oldalról megvizsgálni azokat a tényezőket is, amelyekkel kapcsolatban nem osztotta Joachim nézeteit.

Joachim, legalábbis amikor én hallottam, elsősorban nem eredetiségével magaslott ki. Az ő ábrázolásai, amelyek a minél tökéletesebb klasszicitásra törekedtek, kissé hidegen hatottak. Nekem az volt a benyomásom, hogy a mester attól való félelmében, hogy átlép bizonyos határokat, nem merte igazi lényét adni. Minden alkalommal, amikor hallottam őt – akár mint szólistát, akár vonósnégyesével – úgy tűnt nekem, hogy nem nyújtotta mindazt, amit a zene megkívánt. Ám jól jegyezzük meg: Joachim nyilvánvalóan rendkívüli egyéniség volt; az ő előadása nemcsak tiszteletet parancsoló volt, de elérte a fennköltség határait is.⁸⁸

Casals Beethoven eredeti – Joachimtól kapott – születési okmányát féltett kincsként őrizte San Salvador-i házában.

Hubay Jenő

Casals Hubay Jenővel való ismeretsége, barátsága – annak ellenére, hogy erről írásos anyag egyelőre nem hozzáférhető – teljesen bizonyosra vehető. Hubay Jenő 1873-tól 1876-ig a Berlinben élő Joachim Józsefnél tanult. 1886-tól a Zeneakadémia hegedű tanszékének vezetője, 1919-től nyugdíjba vonulásáig (1934) pedig az igazgatója volt. Hubay fia, Hubay Andor visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a Zeneakadémia zenekarával – melyet Hubay szervezett és dirigált is – fellépett Casals is.⁸⁹ Casals nyilatkozta 1933-ban a *Prágai Magyar Hírlap* számára: „Nagyon szeretem Hubay Jenőt, akit igen nagy művésznek tartok [...]. Hubay szerzeményeit gyakran vezényelem s barcelonai zenekarom állandóan műsorán tartja őket.”⁹⁰

A Hubay-hagyaték anyagaiból az is tudható, hogy Casals a magyar zenei világ kiválóságaival állandó kapcsolatban állt.⁹¹ Igen nagy művésznek tartotta Hubay Jenőt, akinek szerzeményeit gyakran vezényelte és műsorán

⁸⁸ Corredor, 358–359.

⁸⁹ G. L. közlése a Hubay-hagyaték dokumentuma alapján.

⁹⁰ G. L. közlése.

⁹¹ G. L. közlése.

tartotta Barcelonában működő zenekara élén.⁹² Sajnos a Casals utolsó magyarországi látogatása alkalmával készült interjúból nem derül ki, hogy Hubay mely darabjairól van szó, ez további kutatásokat igényelne.

Hubay Duna-parti palotája a szellemi és társadalmi elit egyik fontos találkozóhelyének számított. A Hubay-palotában, valamint Hubay Szalatnán lévő birtokán rendszeresen hangversenyek, kamarazene délutánok zajlottak, ahová a kor összes híres művészt meghívták. Csak egy pár név a sok közül: Manén, d'Albert, Vecsey, Godowski, Schnabel, stb. (Köztük d'Albert-rel Casals is játszott 1911 decemberében a Vigadóban.) Hubay budapesti otthonában évente 10–15 ilyen házi hangversenyt rendezett, ahol a korabeli zeneélet kiváló személyiségei tisztelték meg: Bronisław Huberman, Erich Kleiber, Jan Kubelik, Bruno Walter, Jascha Heifetz, Arturo Toscanini, és minden bizonnyal Pablo Casals is.⁹³ Casals 1913. február 18-i, Vigadóban tartott hangversenyét – amelyen Dohnányi Ernő zongorázott – az a Harmónia Részvénytársaság szervezte, amelynek Hubay is tagja volt.⁹⁴

⁹² „Budapesti beszélgetés Pablo Casalszal” (riporter: Meixner Mihály, szerkesztő: Bónis Ferenc), Magyar Rádió Archívuma, első adás: 1964. december 26. Kossuth, 18:10. (A továbbiakban: Meixner M. interjúja. Másodlagos forrás: G. L. tájékoztatása: *Prágai Magyar Hírlap* XII/112, (1933. május 16.): 4. A cikk írója: „tau.”.

⁹³ G.L. szíves szóbeli közlése. Mivel a Hubay-hagyaték nagyobbik része az Országos Széchenyi Könyvtárban még ma is feldolgozásra vár, és Portugáliában, ill. Brüsszelben számos további dokumentum található, egészen biztos, hogy ezek között fellelhető Casals és Hubay kapcsolatának valamilyen írásos nyoma.

⁹⁴ G. L. közlése. A Harmónia Rt. alapító igazgatója Hubay bátyja, Dr. Hubay Károly jogász volt, akinek halála után fia, ifj. Hubay Jenő vette át a vállalat vezetését. Akkor a Rózsavölgyi és Társa mellett a Harmónia volt a legnevesebb hangversenyrendező és kottakiadó vállalat.

A HANGVERSENY

Szerkeszti: RADÓ EMÁNUEL.

Szerdán, 1911. évi március hó 29-én, este
1/28 órakor, a Vigadó összes termeiben

a **Leipziger**
Philharmonisches Orchester
zenekari hangversenye

WINDERSTEIN HANS
vezetésével

CASALS PABLO
gordonkaművész közreműködésével.

Műsor:

1. BRAHMS: Változatok Haydn egyik témája felett zenekarra. Nyolc variáció és befejező tétel.
2. DVORAK: Gordonkaverseny.
a) Allegro.
b) Adagio ma non troppo.
c) Finale. Allegro moderato.
10 perc szünet.
3. WAGNER: Parsifal előjátéka. Waldweben és Siegfrie J.
4. SAINT-SAËNS: Gordonkaverseny. (Három tétel egyben.)
5. BEETHOVEN: Leonora nyitány. 3. szám.

Magyarország legnagyobb hangjegyraktára:
HARMONIA R.-T. zeneműkereskedése
BUDAPEST, IV., VÁCI-UTCA 20. SZÁM.
Telefon 98—46. Minden hangjegy raktáron van.

1. kép: Casals első zenekari estje Budapesten a Harmónia Rt. szervezésében

Az előbb említetten kívül még több hangversenyről tudunk, amelyet valószínűleg a Harmónia szervezett annak ellenére, hogy egy 1964-ben készült rádióinterjúban Casals csak azt említette, hogy „először a Szántó Ügynökség,⁹⁵ 1930 óta pedig Kun Imre szervezte” magyarországi hangversenyeit. Ezen ellentmondás vizsgálata közben arra azért érdemes felfigyelnünk, hogy a század első harmadában budapesti fellépései

⁹⁵ Vélhetően Szántó Tivadar zongoraművész koncertszervező cége.

alkalmával gyakran találkozunk a Harmónia Részvénytársaság nevével a Casals hangversenyeit hirdető plakátokon: az 1911. március 29-én a Vigadóban zajlott zenekari estre valamint az 1912. november 18-án, vagy az 1913. március 2-án Zeneakadémián megtartott hangversenyekre gondolunk. A két háború közti években Casals 1926. március 16-i, 1928. március 13-i és április 2-i fellépéseit szervezte a Harmónia.⁹⁶

Richter János, Széll György, Ormándy Jenő

Casals hosszú élete folyamán a következő magyar, illetve magyar származású muzsikuskok vezényletével játszott:

- Richter János, akit a századelő Angliájában ismert meg;
- Hubay Jenő, akinek dirigálásával többször játszott a Zeneakadémia Zenekarának élén (erről az előző, Hubayról szóló fejezetben olvashattunk);
- Dohnányi Ernő, aki a harmincas években két budapesti hangversenyét is vezényelte (erről a Dohnányiról szóló fejezetben tudhatunk meg többet),
- Széll György;
- és a Hubay-növendék Ormándy Jenő.

Vegyük sorra a karmestereket, először azokat, akik külföldön éltek:

Richter János

Casals 1899 végi első angliai turnéján ismerkedett meg Richter János karmesterrel, Wagner barátjával, akivel ezután minden évben játszottak együtt. Gyakran történt meg, hogy előadás után beültek egy vendéglőbe és hajnalig beszélgettek zenéről, vezénylésről, de főleg Lisztről és Wagnerről. Casals valósággal csüggött a szavain.⁹⁷ Richter és Casals gyakran

⁹⁶ Forrás: Országos Széchenyi Könyvtár, nyomtatványtár.

⁹⁷ Kirk, 269.

beszélgettek a bayreuth-i előadásokról is, ahová Casals 1907-ben el is látogatott.

Minden évben játszottam az ő vezénylete mellett. [...] Felfogásunknak ez az azonossága igen lelkesítően hatott reám és valósággal mámoros örömmel töltött el. Minden találkozásunk alkalmával csodálattal láttam, hogy híres barátom idős kora ellenére is egy ifjú ember lelkesedésével beszélt nekem a zenéről. Legjobban szerettem, ha Wagnerről beszélt, mert ő ezzel a zseniális zeneszerzővel szoros kapcsolatban állott. Mindazok a részletek, amelyeket Richter a Wagner-előadásokon való részvételéről – főként még a nagy komponista életében – elbeszélt és azok az idézetek, amelyek Wagner mondásait és nézeteit tükrözték, számomra valósággal kincseket jelentettek.⁹⁸

Casals Richterről alkotott véleményére a következő utalást találhatjuk Corredor könyvében: mikor egyszer megkérdezték tőle, hogy mely karmestereket tartja a legtöbbre, a következő neveket említette: Richter, Lamoureux, Steinbach, Nikisch.⁹⁹ Richter halála után partitúráinak jó részét Casals megvásárolta.¹⁰⁰ Más helyütt Casals azt nyilatkozta, hogy a karmesterek közül apja és Lamoureux mellett Richtertől tanult a legtöbbet.¹⁰¹

1909 márciusában a Dvořák Csellóversenyt játszotta Manchesterben Richter vezényletével.¹⁰² 1910 októberében harmadszor játszott Manchesterben a Hallé Zenekarral Richter vezényletével.

Széli György

Széli és Casals együttműködéséről egyetlen felvétel maradt ránk, ahol Casals Dvořák csellóversenyét játssza a Cseh Filharmonikusokkal 1937-ben Széli dirigálásával. Ezt a felvételt az EMI¹⁰³ és a NAXOS¹⁰⁴ is kiadta.

⁹⁸ Corredor, 90.

⁹⁹ Corredor, 159.

¹⁰⁰ Richter 1916. december 5-én hunyt el.

¹⁰¹ Kirk, 269.

¹⁰² Kirk, 258–259.

¹⁰³ EMI 1C053–00762.

¹⁰⁴ NAXOS HISTORICAL 8.110930. Great Cellist – Casals sorozat.

Ormándy Jenő

Ormándy Jenő így nyilatkozott Casalsról: „Pablo Casals véleményem szerint nemcsak a legnagyobb gordonkaművész, hanem talán a legnagyobb ma élő muzsikus.”¹⁰⁵ Prades náci megszállása után híres Amerikában élő zenészek – köztük Ormándy – azzal a kéréssel fordultak a német kormányhoz, hogy Casalst engedjék el Franciaországból és adjanak neki menlevelet Portugáliába.¹⁰⁶ Egy 1950-ben Albert Einsteintől Casalsnak írt távirat után pedig megsokszorozódtak azok a kívánságok, melyek Casals Amerikába való távozását tartották szükségesnek. Ebben az ügyben Ormándy is intézett levelet Casalshoz. Hogy kérését még nyomatékosabbá tegye, Ormándy levelét zenekarának összes tagjával is aláíratta.¹⁰⁷ Ormándy Jenő az 1953-as Prades-i Fesztiválon vezényelte Casalst, ahol a Mester Schumann op. 129-es a-moll csellóversenyét játszotta a Prades-i Fesztivál Zenekarának közreműködésével. A feltehetően egyetlen közös hangversenyükről lemezfelvétel is készült 1953. május 28-án és 29-én.¹⁰⁸

Fleischer Antal

Casals magyar, ill. magyar származású karmesterekkel való kapcsolatának kutatása során nem szabad elfeledkeznünk Fleischer Antalról¹⁰⁹ sem. Róla Casals életének magyar vonatkozásában annyit feltétlenül érdemes tudni, hogy 1927. március 24-én Barcelonában a Pau Casals Zenekar élén Kodály *Háry János* szvitjét vezényelte egy magyar est keretében.¹¹⁰ A hangverseny egyben a darab barcelonai bemutatója is volt.

Az OSZK-ban fellelhető két-két darab Casals által Fleischer Antalnak írt levél illetve levelezőlap. Az első kettőből kiderül, hogy Casals közvetítésével kerülhetett sor Fleischer 1927 tavaszán tartott két nagy koncertjére a

¹⁰⁵ Forsee, Aylesa, *Cellist for Freedom*, (New York: Thomas Y. Crowell Company, 1965), 222.

¹⁰⁶ Kahn, 117.

¹⁰⁷ Corredor, 401.

¹⁰⁸ A felvételt a SONY adta ki 1993-ban. A CD száma: SMK 58993.

¹⁰⁹ Fleischer Antal (1891–1945), 1917–1939-ig az Operaház karmestere és 1919-35-ig a Nemzeti Zenede karnagyképző tanára volt.

¹¹⁰ Eőszé László, *Kodály Zoltán életének krónikája*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1977), 118.

barcelonai Gran Teatro del Liceóban. Az első, 1926. június 8-i Barcelonában kelt levélben Casals azt tanácsolja Fleischer Antalnak, hogy keressen meg egy bizonyos Juan Mestrest, akinek Casals beajánlotta őt. A másik, ez év augusztus 19-én San Salvadorban kelt levélben Casals megköszöni Fleischer Antal levelét és jó nyarat kívánva reményét fejezi ki, hogy Juan Mestresszel folytatott tárgyalásai meghozzák a várt eredményt. A franciául írott levelek tartalmi kivonatát özv. Fleischer Antalné készítette el, az ő kézírásában olvashatjuk, hogy Fleischer két hangversenyt is vezényelt Barcelonában. A már említett Hány bemutatón kívül a másik hangversenyen Bartók Béla szólózott.

Fleischer valószínűleg levélben számolt be Casalsnak az őt ért szerencsétlenségről: 1929. VI. 30-án megfosztották operaházi állásától. Az időrendben utolsó, 1939. augusztus 7-én Luzernben feladott levelében Casals együttérzését fejezi ki Fleischernek, és azt írja, hogy ő is hasonlókat élt át, hiszen hazáját el kellett hagynia, és már egy ideje dél-Franciaországban él. Az ekkor már három éve Prades-ban élő Casals azzal fejezi be sorait, hogy manapság nagyon kell örülnie az embernek, ha minden nap hazájában élhet.

Moór Emánuel

Moór Emánuel neve nem cseng túl ismerősen a mai muzsikus-nemzedék számára. Pedig Casals nemcsak ismerte ezt az összeférhetetlen modora miatt mellőzött zongorista-zeneszerzőt, hanem mindent megtett érte, hogy műveit elfogadtassa egész Európában. Ő beszélte rá, hogy a sorozatos kudarcok után a zeneszerzést feladó zongorista foglalkozzon újra a komponálással. Zseninek tartotta, a kor valóban kimagasló zeneszerzőjének. Egy lausanne-i hangversenye alkalmával ismerte meg 1905-ben,¹¹¹ és kérte, hogy látogassa meg Párizsban. Moór hamarosan fel is kereste párizsi otthonában, a Molitor Villában. Casals lelkesedése folytán ezek az összejövetelek havi rendszerességgel megismétlődtek.

¹¹¹ Kirk, 203.

Moór – amellett, hogy zongorázott és zeneszerzéssel foglalkozott – feltaláló is volt. Épített Casalsnak egy szokatlan újfajta húros hangszert – melyet annak ellenére, hogy a hangszíne nem ütötte meg az átlagos szintet – Casals bőkezű dicséreték között azonnal ki is próbált.¹¹²

Véleményem szerint Moór igazi zseni volt, a század egyik valóban kimagasló zeneszerzője, ezenkívül remek zongorista és feltűnő tehetségű feltaláló – kettős billentyűzetű zongora¹¹³ és egy mechanikai húros hangszer feltalálójá, amelyen megszólalt valamennyi hang a nagybőgőtől a hegedűig. De különbségei nagymértékben megnehezítették művei elfogadását.

[...] Elhatároztam, hogy bemutatom műveit a közönségnek. Játsoztam belőlük a hangversenyeimen, és meggyőző szavaim nyomán barátaim – Ysaÿe, Cortot, Bauer, Kreisler és mások¹¹⁴ – is műsorukra tűzték. Hangversenyeket rendeztem, amelyeken műveit vezényeltem és más karmestereket is rávettem, hogy ezeket programjukba iktassák. Eközben állandó ellenállással kellett megküzdenem. Hogy miért? Jórészt Moór különc viselkedése miatt.

Nem ismertem hozzá hasonlót, aki ekkora tehetséggel képes megsérteni másokat és ellenségeket szerezni. Parancsoló modorú ember volt, felfortyanó és hevesen önfejű. Ha valaki nem értett egyet vele, vadul ellene fordult és sértegette. Egyszer egy jól ismert zongoraművész jött el hozzám, amikor Moór éppen nálam volt. Már esteledett, Moór egész nap új kompozícióit játszotta el nekem. Mikor azonban a másik pianista kezdett játszani, Moór alig tudta türtőztetni magát. Mogorván hallgatott, amíg a másik több Bach átíratát mutatta be, amelyek ismertté tették nevét. A végén a zongorista Moórhoz fordult és megkérdezte: - Mi a véleménye ezekről, Monsieur Moór? – Moór kirobbant: – Az, hogy maga kész idióta!

A fenti történetet Corredor könyvében olvasva megtudjuk, hogy az a bizonyos zongorista, aki Casalt éppen Moór ott tartózkodása alatt meglátogatta, honfitársa, Szántó Tivadar volt.¹¹⁵

Moór havonkénti párizsi látogatásai alkalmával mindig megmutatta új szerzeményeit: egy-egy szimfóniát, kvartettet, misét és más műveket. „De

¹¹² Fono Enterprise Italy, CD 1023, P: 2001, „My First Record”, 14.

¹¹³ Ezt a hangszert, amelynek két klaviatúrája és öt pedálja volt, és amely sok könnyítést hozott – az új hanghatások egész sorát tette lehetővé –, Moór és felesége, Winifred Christie zongoraművésznő 1928-ban Budapesten is bemutatta. Corredor, 170 l.j. Moór zongorájáról bővebben olvashatunk a *Crescendo* II/1–2. (1927. augusztus-szeptember) számában a 29–32. oldalon.

¹¹⁴ Corredor, könyvében még Thibaud-t is említi.

¹¹⁵ Corredor, 169–170.

bármilyen is volt az, valamennyi magán viselte sajátos tehetsége jegyeit.”¹¹⁶
 „Róla bízást el lehetett mondani, hogy termékeny zeneszerző volt. Alkotóképessége Haydnéra vagy Boccheriniére emlékeztetett.”¹¹⁷

Gyakran zavarban voltam Moór viselkedése miatt, de sokat elnéztem neki, mert tudtam, mennyit kínlódik szegény. A többiek felháborodtak: – Hogy tud meglenni vele? Kibírhatatlan ember. Rá sem tudunk nézni. – Próbáltam magyarázni a dolgot, de nem tanúsítottak megértést. Az ellenszenv aztán művei előadását illetően is gyakorta megnyilvánult.¹¹⁸

Casalsnak sikerült elérnie, hogy a Classical Concert Society, a Joachim Társaság utódja – amelynek műsorán addig legfeljebb Brahmsig keletkezett alkotások szerepeltek – Londonban előadta Moór egyik művét. Ráadásul ez a társaság csak kiváló művészeket szerepeltetett szólistaként – köztük Arányi Jelyt, aki Joachim egyik távoli unokahúga volt –, Donald Toveyt, Leonard Borwickot¹¹⁹ és másokat. Az említett hangverseny műsorát Casals Borwickkal a következőképpen állította össze: egy Beethoven szonáta, egy Bach szonáta, egy Bach szvit és egy Moór szonáta. A próba Borwick házában zajlott.

Borwick a zongoránál ült, háttal a balján helyet foglaló Moórnak. Én jobboldalt ültem úgy, hogy mindkettőjüket megfigyelhettem. Mindjárt kezdetben észrevettem, hogy Moór elégedetlen. A Beethoven-szonáta alatt ide-oda mozgott, de oly türelmetlenül, hogy kénytelen voltam inteni neki, amit azonban ő nem vett figyelembe. Azután a Bach-szonáta következett, de még az első oldal végére sem értünk, amikor Moór leírhatatlan arckifejezéssel hirtelen felállott és erőteljesen Borwick vállára vert. Ez visszafordult, Moór pedig így szólt hozzá: „Majd én megmutatom Önnek, hogyan kell ezt játszani!” És nyomban le is ült a zongorához. Képzelve el ezt a helyzetet! Amikor Moór játékát befejezte, Borwick csupán ennyit mondott: „Thank you, sir, I shall do my best.” (Köszönöm, uram; igyekezni fogok legjobb tudásomat adni!)¹²⁰

Moór sajátos viselkedése ellenére Casals következetesen kitartott mellette, mert hitt a zeneszerző tehetségében, műveinek nagyszerűségében.

¹¹⁶ Kahn, 74.

¹¹⁷ Corredor, 165.

¹¹⁸ Kahn, 73–75.

¹¹⁹ Leonard Borwick (1868–1925), angol zongoraművész.

¹²⁰ Corredor, 169.

Állhatatosságának köszönhetően lassan-lassan olyan művészek is kezdték elismerni Moór zeneszerzői tevékenységét, akik korábban hallani sem akartak róla. Moór Hármaversenyét a Cortot–Thibaud–Casals trió számára írta 1906–07 telén.¹²¹ A művet még az első világháború előtt Svájc több városában is eljátszották egy Schumann és egy César Franck trió társaságában. A próbák alatt Cortot levélben kért engedélyt Moórtól, hogy átdolgozhassa a zongora szólámat. Moór beleegyezett. Amikor Cortot meghívására Moór meglátogatta őket azért, hogy meghallgassa a változtatásokat, mindennel meg volt elégedve, ám pár évvel később a darabot mégis eredeti formájában adta ki. Később a hangversenyeken a többi szám mellett Moór Hármaversenye is nagy sikert aratott. A második előadás után Cortot és Thibaud is kezdtek megenyhülni a művel szemben.

A negyedik és egyben utolsó előadás után, ahogy különben mindig is szoktam, szállómba mentem és lefeküdtem. Hosszabb idő után kopogtattak az ajtómon. Cortot és Thibaud érkezett meg. Nyugtalanul nyitottam ajtót. Barátaim mentegetőztek és közölték, hogy beszélni szeretnének velem. Kijelentették, hogy bár a Hármaverseny próbáin nem mutattak semmi lelkesedést, hangversenyeink folyamán felismerték a mű jelentőségét és most, az utolsó előadás alkalmával úgy érezték, közölniük kell velem érzéseiket. Eszerint legutolsó hangversenyeinken a Schumann- és Franck-triók elvesztették számukra érdekességüket, Moór versenyműve ezzel szemben napról-napra nagyobb hatást tett rájuk. Ők is osztják csodálatomat és lelkesedésemet.¹²²

Cortot és Thibaud mellett, az idő előrehaladtával és Moór Hegedűversenyének egyre behatóbb ismeretével, Ysaÿe véleménye is megváltozott.

[...] meg kell mondanom, hogy az idő múlásával mind jobban csodálom Moór alkotását. Éppen most fejeztem be angliai turnémat, amelyen Moór Hegedűversenyét kilencszer játszottam, és lelkesedésem e mű iránt állandóan fokozódott. Tegnap este pedig, amikor a versenyt Plymouth-ban játszottam, azt mondtam magamnak, hogy éppoly szép, mint a Beethoven Hegedűverseny.¹²³

¹²¹ Kirk, 210.

¹²² Corredor, 172.

¹²³ Corredor, 173.

Casals gyakran játszotta Moór két gordonkára írott versenyművét is növendékével, Guilhermina Suggiával. Az 1900-as évek első évtizedének vége felé, első bécsi koncertje alkalmával Moór neki ajánlott cisz-moll gordonkaversenyét tűzte műsorra a Gesellschaft für Musikfreunde nagytermében. Szigeti József visszaemlékezései szerint Moór hegedűre és csellóra írott Kettősversenyét Casals sokszor játszotta Ysaÿe-jal.¹²⁴

Casals levelezést is folytatott Moór Emánuellel. A háború 1914-es kitérőkor Casals elhagyta párizsi lakhelyét, a Molitor Villát. Személyes dolgait – melyeket nem tudott magával vinni – mint például Röntgen, Richard Strauss, Fauré, Saint-Saëns, Moór és mások leveleit, dobozokban ott hagyta, ezek a háborúban eltűntek.

Összesen négy olyan hangversenyről tudunk, melyeken Casals Magyarországon játszotta Moór *Prelude* című darabját: 1911. november 25-én és 29-én Budapesten illetve Kolozsváron, 1926. március 16-án és 1931. december 9-én Budapesten a Vigadóban.

Weiner Leó

Casals utolsó magyarországi látogatásakor készült interjúja fontos dokumentuma Weiner Leó és Casals barátságának. Ezt olvashatjuk a *Népszava* 1964. október 4-i számában: „1908-tól szinte évente jártam itt, kivéve, amikor az öldöklő háborúk ezt lehetetlenné tették. Bartók, Kodály, Weiner, Hubay, Popper Dávid jó barátaim voltak, Kodály ma is az”.¹²⁵ Az interjúban sajnós Casals azon kívül, hogy megemlíti Weinerrel való barátságukat, nem tér ki annak részleteire, sem pedig arra, hogy Weiner mely műveiről volt tudomása. Corredor könyvéből viszont kiderül, hogy nemcsak a zeneszerzőt, hanem a műveit is jól ismerte. „Párizsban egy alkalommal nemzetközi trió pályázatot írtak ki. (Az első díjat Weiner Leó, a kitűnő magyar zeneszerző nyerte el, akinek művei – nézetem szerint méltánytalanul – nem terjedtek el hazája határain túl).”¹²⁶ Lábjegyzetben

¹²⁴ Szigeti József, *Beszélő húrok*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1965), 95.

¹²⁵ Rajk András, „Beszélgetés Pablo Casalsszal”, *Népszava*, XCII/233, (1964. október 4.): 9.

¹²⁶ Corredor, 166.

megjegyzik a fordítók, hogy a közlés téves, ugyanis tudakozódásukra Weiner Leó kijelentette, hogy trióval sem Párizsban, sem másutt nem nyert pályadíjat.¹²⁷ De ha a helyre és az időre tévesen is emlékszik Casals, a fenti idézetből világosan látszik, hogy ismerte Weiner műveit és kitűnő zeneszerzőnek tartotta őt. Sajnos itt sem közli Casals, hogy Weiner mely műveiről volt szó.

Popper Dávid

Casals feltételezhetően a század eleji magyarországi látogatásai alkalmával, illetve Hubay Jenőn keresztül ismerhette meg Popper Dávidot, a nagyszerű csellistát, aki akkor már évtizedek óta Hubay Jenővel kamarazenélt.¹²⁸ Deák István¹²⁹ feljegyzéseiből tudjuk, hogy Popper ott volt Casals 1912. november 18-án a Zeneakadémián megtartott hangversenyén. Arról, hogy Casals Popper műveit már jóval korábban ismerte, leginkább az tanúskodik, hogy korai tanítványai közül Guilhermina Suggia 1906-os kolozsvári hangversenyein is műsorára tűzött három Popper-darabot: február 16-án Popper *e-moll gordonkaversenyét* (op. 24), 18-án pedig *Magyar Rapszódia*, *Fonóda* és *Vito* című darabját játszotta el.¹³⁰

Arról, hogy mi volt Popper véleménye Casalsról, álljon itt egy idézet Csáth Géza tollából, melyet Csáth még Casals első budapesti szereplése előtt jegyzett le: „Popper Dávid egy alkalommal – mint állítják – a következő kijelentést tette: – Ha tudnám, hogy még csak egy óráig élek, akkor Pablo Casals hangversenyére vitelném magam.”¹³¹

Hogy Casals jól ismerte, kedvelte, és a XX. század első évtizedeiben sokat játszotta Popper darabjait, mi sem bizonyítja jobban, minthogy Casals XX.

¹²⁷ Weiner II. vonósnégyese (op. 13.) azonban 1922-ben Coolidge-díjat kapott. Lehet, hogy ezzel keverte össze Casals. Corredor, 166 lábjegyzet.

¹²⁸ Egészen pontosan 1886 óta, ugyanis a brüsszeli állását a budapesti zeneakadémiai katedrára felcserélő Hubay azt szabta hazatérése feltételül, hogy az addig Prágában élő Poppert nevezték ki a budapesti Zeneakadémia gordonka tanszékének élére. Ettől kezdve együtt kamaráztak Popper haláláig, 1913-ig.

¹²⁹ Deák István (1897–1975), Popper növendéke volt a Zeneakadémián.

¹³⁰ Lakatos István, „A kolozsvári Zenetársaság (1887–1918)”, in *Zenetudományi Írások*, Benkő András (szerk.), 13–14.

¹³¹ Csáth Géza, *Éjszakai esztetizálás*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1971), 337.

század elején tett magyarországi látogatásai alatt számos alkalommal találkozhatunk olyan hangversenyprogramokkal, melyeken – akár a műsorban, akár ráadásszámként – több Popper mű is szerepel. 1911. február 8-án a Vigadóban megtartott koncertjének végén Popper három darabját is eljátszotta: a *Warum*, a *Mazurka* és az *Arlequin* címűeket.¹³² *Vito* című darabját az 1911 novemberében a Vigadóban és Kolozsváron, 1912 márciusában pedig szombathelyi hangversenyén tűzte műsorra, 1912 végén a *Chanson Villageoise*-t és a *Szerenád*ot,¹³³ 1913 novemberében pedig ismét a *Szerenád*ot játszotta el a Zeneakadémián. 1913. február 16-án, első szegedi hangversenyén a Tisza Szállóban, ugyanez év november 26-án a pesti Vigadóban, és 1914-ben kolozsvári és marosvásárhelyi hangversenyei alkalmával a *Tarantellát* játszotta el. A *Chanson Villageoise*-t a két háború között csak egy alkalommal adta elő Casals: 1928. április 2-án a Vigadóban.

Deák István 1911–1913-ig volt Popper növendéke. Tanáráról írt könyvében¹³⁴ ezt olvashatjuk Casalsról és Popperről:

Művészetében csakúgy, mint megjelenésében Casals nem volt egy XIX. századi romantikus figura. A XX. század új hallgatósága azonnal megérezte a friss zenei élményt, mely egyrészt az új századba szökött át, másrészt a réginek egy új tolmácsolása volt. Casals egy különleges hangot vitt még Popper zenéjébe is – amivel máskülönben a mester nem maradéktalanul értett egyet. Casals nagyon jól ismerte Popper műveit és sok-sok évvel később, 1960-ban azt mondta nekem: "Majdnem mindent eljátszottam, amit Popper írt!"¹³⁵

De nemcsak nálunk játszotta ezeket a darabokat: Casals az amerikai Columbia cég által 1915 januárja és 1916 tavasza között készített legelső felvételei közt megtalálhatjuk Popper *Vito* és *Mazurka* c. művét is. A *Vito* (Spanish Dance op. 54. no. 5)¹³⁶ 1915. január 24-én, a *Mazurka* (op. 11.)¹³⁷

¹³² <http://www.cello.org/casals/page23.htm> (a letöltés ideje: 2008. augusztus 4.).

¹³³ Ezenfelül ráadásszámként még elhangzott a *Mazurka* is. Források: OSZK műsorfüzet (G. L. gyűjtése), és <http://www.cello.org/casals/page24.htm> (A letöltés ideje: 2008. augusztus 4.).

¹³⁴ Deák István Popperről életrajzot írt, melyet 1980-ban Amerikában a Paganiniana Publications adott ki Starker János előszavával.

¹³⁵ Forrás: <http://www.cello.org/casals/page23.htm> (a letöltés ideje: 2008. augusztus 25.).

¹³⁶ Fono Enterprise Italy, CD 1023, P: 2001, „My First Record”.

¹³⁷ Fono Enterprise Italy, CD 1023, P: 2001, „My First Record”.

1915. április 23-án készült. Mindkét felvételen Charles Baker működik közre zongorán. Ugyanezen a lemezen található még egy magyar vonatkozású információ: egy 1915. március 5-én készült felvétel Liszt *Liebestraum* című darabjából Popper átiratában.¹³⁸ Az előbb említett darabokon kívül még a következő Popper művekről maradtak ránk Casals-felvételek: *Falusi dal*,¹³⁹ *Spanyol szerenád*,¹⁴⁰ és *Gavotte*.¹⁴¹

Casals magyarországi látogatásai alkalmával szabadidejében cigányzenét is szívesen hallgatott, és meglepődve fedezte fel, hogy az ő fiatal korában kifejlesztett ujjtechnikáját egy magyarországi cigány gordonkás, Toll Jancsi is alkalmazta. Egyszer Popper Dáviddal ment el cigányzenét hallgatni, és megütközött azon, hogy a „kitűnő idős mesternek” ez a hangszeres muzsika semmit sem mond.¹⁴²

Az a művészet, amellyel a cigányok hangszereiken játszanak, a csodával határos. Ha az ember *prímásaikat* hallja, az az érzése, mintha játékuk technikai szempontból egyszerűen felülmúlhatatlan volna. Az egyik ilyen *prímás* gordonkás volt, Toll Jancsinak hívták. Milyen nagy volt a csodálkozásom, amidőn nála a balkéz ujjainak ugyanolyan nyújtását láttam, mint amelyet én is alkalmazok és amelyhez ő pusztán zenei megérzésével jutott el. Én még nem ismertem gordonkást, aki technikai szempontból a cigány Toll Jancsihoz lett volna hasonlítható. A hang, amelyet hangszerén megszólaltatott, csodálatos volt, mind minősége, mind erőssége szempontjából; az embernek mindig az volt a benyomása, mintha egyszerre négy gordonkán játszott volna. Ujjrakása az első fekvést is beleértve – ugyanolyan volt, mint a hegedűsöké, oly hatalmas kezei voltak.¹⁴³

Dohnányi Ernő

Casals magyarországi muzsikusi ismeretségei közül Dohnányi volt az, akivel nemcsak kamarázott, hanem műveit is előadta, és ezenkívül még Dohnányi vezényletével is játszott.

¹³⁸ Fono Enterprise Italy, CD 1023, P: 2001, „My First Record”. Itt zenekari kísérettel hangzik el a mű.

¹³⁹ Casals Pablo: Encores and Transcription, Vol. 1 (1925–1928), NAXOS, 8.110972.

¹⁴⁰ Casals Pablo: Encores and Transcription, Vol. 3 (1915–1916), NAXOS, 8.110985.

¹⁴¹ Casals Pablo: Encores and Transcription, Vol. 5 (1920–1924), NAXOS, 8.110987.

¹⁴² Corredor, 109.

¹⁴³ Corredor, 108–109.

Nem tudjuk pontosan, mikor kezdődött az ismeretségük. Annyi azonban bizonyos, hogy 1907-ben (április 22-én)¹⁴⁴ Casals játszotta Dohnányi op. 8-as zongora-gordonka szonátájának párizsi bemutatóját a Salle Berliozban, ahol egy fiatal spanyol honfitársa, Bienvenido Socías kísérte zongorán. Két egymást követő hangversenyen a következő zeneszerzők gordonka-zongora szonátáit szólaltatta meg Casals: Moór Emánuel, Max Reger, Alfredo Casella, Dohnányi Ernő, Georges Enescu, Jean Huré és Julius Röntgen. Tehát 1907-ban Casals már ismerte Dohnányi szonátáját. Egy prágai tartózkodása során készült interjú tanúsága szerint ez a mű egyébként később is egyike volt kedvenc műsorszámainak.¹⁴⁵ Arra sajnos nem utal semmilyen forrás, hogy Casals Magyarországon is játszotta volna Dohnányi műveit.

Casals Dohnányival – mint kamarapartnerrel talán először – 1908. március 7-én lépett fel Karlsruhe-ban.¹⁴⁶ A rendelkezésünkre álló adatok szerint ez volt az első közös koncertjük. A hangversenyen Beethoven op. 69-es A-dúr szonátáját játszották együtt, majd Locatelli Szonátája következett, melyben egy helyi zongorista, Hugo Rahner kísérte Casalt. Ezután Casals Bach G-dúr szólószvitjét adta elő. (2. kép.)

¹⁴⁴ Kirk, 251. Másik forrás G. L. közlése.

¹⁴⁵ G. L. gyűjtése. *Prágai Magyar Hírlap*, XII/112, (1933. május 16.): 4. Aláírás: „tau.”.

¹⁴⁶ G. L. gyűjtése.

KARLSRUHE.
V. KÜNSTLER-KONZERT
Konzertdirektion Hans Schmidt
im **Abonnement.**
Samstag, den 7. März 1908, im Museumssaale

Ernst von Dohnányi
Klaviersvirtuos Budapest
Pablo Casals
Cellovirtuos Paris

PROGRAMM:

I. Sonate , op. 69, A-dur für Violoncello und Pianoforte	Beethoven.
Allegro ma non tanto — Scherzo Allegro molto — Adagio cantabile. Allegro vivace.	
II. Symphonische Etüden , op. 13	Schumann.
III. Sonate für Violoncello und Pianoforte	Locatelli.
Begleitung: Hugo Rahner-Karlsruhe.	
IV. Allegretto E-dur , neu aufgefunden Impromptu f-moll, op. 142 Nr. 4	Schubert.
Menuett, op. 78	
V. Suite I g-dur für Violoncello allein	Bach.
VI. 10 Präludien aus op. 28	Chopin.
g-dur, h-moll, fis-moll, fis-dur, des-dur, b-moll, as-dur, es-dur, b-dur, d-moll.	

Konzertflügel: **IBACH** von Herrn Hoflieferant **H. MAURER** hier.

Anfang 8 Uhr. Kassenöffnung 7 Uhr. Ende 9,10 Uhr.

Eintrittskarten: Saal 4, 3, 2, Galerie 2.50 und 1.50 im Vorverkauf in der
Musikalienhandlung HANS SCHMIDT, G. m. b. H.
und an der Abenkasse.

**2. kép: Dohnányi és Casals hangversenye Karlsruhében
1908. március 7-én¹⁴⁷**

Dohnányival Budapesten 1913-ban két alkalommal adtak közös hangversenyt. Az első, 1913. február 18-i a Vigadóbeli koncertjük műsorán Beethoven C-dúr és D-dúr szonátája, Bach G-dúr szonátája és Brahms F-dúr szonátája szerepelt. A *Népszava* munkatársa beszámolójában a budapesti közönség „két kedvencének” nevezi Dohnányit és Casalst. A következőket írja a február 18-i koncertről:

¹⁴⁷ G. L. gyűjtése.

Mind a két művész szuverén ura a hangszerének és emellett mind a kettő nagyszerű kamaramuzsikus is. Mindegyik műsorszámmal abszolút sikerük volt, de a külső hatás Bach és Brahmsnál fokozódott. Nekünk a Bach-szonáta adagio-tételének előadása maradt feledhetetlen, amivel persze nem akarjuk a többi produkció értékét kisebbiteni. Casals a szezonban még egy hangversenyt ad, legközelebb trió-estélyen fog közreműködni Dohnányival és Enescoval.¹⁴⁸

Nem kellett sokat várni a közönségnek, hogy ismét együtt hallhassa Dohnányit és Casalt, hiszen alig két héttel ezután – március 2-án – a Zeneakadémián Enescu közreműködésével trióestet tartottak, ahol Beethoven G-dúr trióját, Brahms c-moll trióját és Schubert B-dúr trióját tűzték műsorra.

„Kimagasló eredményt jelentett a múlt vasárnap Dohnányi–Enesco–Casals szövetségének trióestélye. [...] Amikor ilyen nagy kaliberű művészek egyesülnek Beethoven–Brahms–Schubert alkotásainak előadására, csak természetesnek találjuk, hogy a budapesti zenekedvelő közönség tömegesen tódul meghallgatásukra. A Zeneakadémia meg is telt erre az alkalomra az utolsó helyig lelkes hallgatósággal, mely egész este fáradhatatlanul ünnepelte a művészeket...”

[Egy] másik lapban pedig ezt olvashatjuk: „... Vasárnap este volt a szezon egyik legnagyobb szerű zenei eseménye: a magyar Dohnányi, a spanyol Casals és a román Enesco [sic!] kamaraestje. A világhírességekből alakuló ad hoc kamarazeneszövetkezők közül eddig ez a három művész aratta nálunk a legnagyobb sikert. Bármilyen nagy ellentétek vannak egyéniségükben, temperamentumukban, művészi felfogásukban, éppen végtelen nagy művészetükkel oly nobilisan, a kamarazene stílusának oly tökéletes megértésével tudják magukat egymás mellé és egymás alá rendelni, milyent ritkán találunk meg bármely mindig együtt működő társaságnál... A főváros legelőkelőbb közönsége előtt játszottak mindegyik mű után megújuló lelkesedés mellett. A szezonnak egyik legszebb hangversenye volt...”¹⁴⁹

A *Nyugat*ban Bálint Aladár egy rövid, ámde elragadtatott cikkben emlékezett meg a hangversenyéről.¹⁵⁰

¹⁴⁸ *Népszava*, (1913. február 20.). 10. G. L. szíves közlése. A század eleji lapokban még mindenhol Enesconak írnak Enescu nevét.

¹⁴⁹ Lakatos István, *Zenetörténeti írások*, (Bukarest: Kriterion, 1971), 211–213. Lakatos a korabeli lapok kritikáiból válogatott ki részleteket. Lakatos könyvében véletlenül Beethoven C-dúr triót említ. A korabeli hangversenyplakáton Beethoven op. 1. No.2-es G-dúr triója szerepel.

¹⁵⁰ Bálint Aladár, „Dohnányi-Enesco-Casals trió”, *Nyugat* VI/6 (1913), 502.

Casals Dohnányival Bécsben is adott közös hangversenyt: 1914. február 28-án Beethoven op. 102, No. 2-es D-dúr szonátáját és Brahms op. 99-es F-dúr szonátáját adta elő Dohnányi közreműködésével a bécsi Konzerthaus középső termében.¹⁵¹

Dohnányi, a zongoravirtuózként és zeneszerzőként ünnevelt sztár később karmesterként is működött. 1935. november 30-án a budapesti Városi Színházban¹⁵² Casals mellett karmesterként közreműködött Haydn D-dúr és Schumann a-moll gordonkaversenyének előadásában. Casals ezenfelül Bach Esz-dúr szvitjét adta elő. Ezen a koncerten először játszott Casals az 1853-ban alakult Filharmóniai Társaság Zenekarával. Ekkor készült Dohnányiról és Casalsról az a közös kép is, melyet a Dohnányi Archívum is őriz. Erről a „földöntúli szépségű” alkalomról így ír Tóth Aladár:

„Földöntúli” szépséget emlegetünk, noha Casals tulajdonképpen ugyanolyan szigorú realista a zenei hangok művészetében, mint egy Velasquez a festészetben. Nála semmi sem testetlen ábránd, semmi sem ködös illúzió. Olyan tisztán, világosan rajzolódik ki hangszerén a hangok élete, hogy ez a tisztaság és világosság a hallgató lelkében elosztatja mindazt a nyugtalanságot, mely önkéntelenül elfog bennünket, ahányszor az élet nagy, végtelenül nagy titkai tárulnak fel előttünk.

Tisztán és világosan rajzolódik ki a hangok élete – de ez az élet maga a leghatártalanabb, legmélyebb álmom. Mélység, mely nem szédít. Ellenkezőleg: aki elmerül benne, úgy érzi, hogy az élet bölcsője fogadta magába, biztos otthont teremtve nyugtalan, kereső szívének.

Avagy nem volt-e ebben a legmagasztosabb értelemben a mai Haydn-koncert lassú tétele az élet földöntúli bölcsődala? Ez a kantiléna, melyben úgy pihenhet el lelkünk, mint a bölcs, kiről Angelus Silesus írta: „der Weise ruht im Gott”. Pedig Casals a Haydn-versenyműven – a műsor első számában – még nem is „játszotta be” magát egészen. A hangverseny műsorszámáról műsorszámra egyre emelkedet: Bach Esz-dúr szólószonátáján keresztül a csúcspontot jelentő Schumann-versenyműig, melyben Casals szinte önmagát múlta felül. [...] ha beteljesülhet Schumann minden szenvedélyes vágyakozása, minden mesevilágba röpítő álma egy hangszeren: akkor ma Casals csellóján beteljesedett. A közönség leírhatatlan lelkesedéssel ünnepelte a gordonkajáték nagy poétáját, akit

¹⁵¹ G. L. szíves közlése.

¹⁵² A mai Erkel Színház.

filharmonikus zenekarunk egy nagy rokonléleknek, a zongorán harmonikus szépség hasonló csodáit művelő Dohnányi Ernőnek vezetése alatt kísért.¹⁵³

3. kép: Casals és Dohnányi (1935-36)

Casalsnak még egy koncertjéről tudunk, ahol Dohnányi vezényelt: 1937. december 7-én szintén a Filharmóniai Társaság Zenekara élén. Ezúttal

¹⁵³ Bónis Ferenc (szerk.), *Tóth Aladár válogatott zenekritikái 1934–1939*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1968), 155–156.

Boccherini B-dúr és Dvořák h-moll gordonkaversenyét játszotta, valamint Locatelli Szonátáját, amelyben Dr. Herz Ottó működött közre zongorán.¹⁵⁴ Akkor még nem sejtette senki, hogy Casals hosszú időre búcsút mond Magyarországnak. (Casals 1939-től beszüntette az európai hangversenyeit.)¹⁵⁵ Legközelebb csak 1964-ben láthatta viszont Budapest „értő közönsége” – ahogy ő nyilatkozott róluk.

„Nagyszerű muzsikus volt” – fejezte ki elismerő véleményét Casals Dohnányiról egy budapesti interjúban.¹⁵⁶ A szimpátia egyébként kölcsönös volt. Dohnányi a hangszeres előadóművészek között Huberman mellett őt tartotta a legtöbbre. Gyakran a következőképpen védte meg Casalt, mikor annak Bach-előadását túl szabadnak tartották: „Ki gondol itt a stílussal – szokta mondani –, aki nem érzi, hogy ez az élő zene, az költözzön egy múzeumba.”¹⁵⁷

Casals Dohnányinak írt leveléről nincs tudomásunk, az a levele azonban fennmaradt, amelyet Dohnányi testvérének, Máriának írt utolsó magyarországi látogatása alatt. Az 1964. október 11-én kelt levelében szabadkozik, hogy zsúfolt programja miatt nem tudja meglátogatni. Ebből az is kiderül, hogy magyarországi hangversenykörútjai során gyakran találkozott Dohnányival és kompozícióit gyakran játszotta.¹⁵⁸

Kodály Zoltán

Annak fényében, hogy Kodály ritkán írt előadóművészekről – és csak akkor, ha hosszú munkakapcsolat fűzte valakihez¹⁵⁹ – különösen fontos, hogy Corredor Casalsról szóló könyvének első magyar kiadásához Kodály írta az előszót. Az 1960-ban kiadott könyv előszavában utal arra, hogy hallotta Casalt Haydn G-dúr trióját (Hob. XV: 25) játszani.¹⁶⁰ Ezt a művet –

¹⁵⁴ Kun Imre, „Casals Budapesten”, *Muzsika* VII/12 (1964): 4.

¹⁵⁵ Uo. 4–6.

¹⁵⁶ Meixner M. interjúja.

¹⁵⁷ Vázsonyi Bálint, *Dohnányi Ernő*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1971), 193–194.

¹⁵⁸ Az említett levél a fond 189, C-818/70 szám alatt szerepel az MTA Zenetudományi Intézetének könyvtárában.

¹⁵⁹ Breuer János, „Menuhin Magyarországa”, *Muzsika* XVII/11, (1999. november): 14.

¹⁶⁰ Corredor, 10.

a kutatás jelenleg rendelkezésre álló adatai szerint – Budapesten egyetlen alkalommal játszotta Casals: 1914. február 26-án a Zeneakadémián, mégpedig George Enescuval és Szántó Tivadarral.¹⁶¹ Valójában Casals ekkor már ismerte a fiatal Kodályt. Casals emlékei szerint 1908-ban ismerte meg őt és Bartókot.

1908-ban jártam itt először. Akkor barátkoztam meg egyszerre a fiatal Bartókkal, Kodállal és a magyar tájjal. Ez erősen összefügg. Minden népnek a zenéje, a ritmusa tükrözi a tájat. Nagyon szeretem Kodály *Psalmus Hungaricus*át. Boldog vagyok, hogy őt is ilyen teljes életkedvben és jó egészségben találtam!¹⁶²

Casals 1929 tavaszán mutatta be Kodály *Psalmus Hungaricus*át Barcelonában a Barcelonai Kamarazenei Társaság pártfogásával rendezett hangversenyen.¹⁶³ A darabot később is gyakran vezényelte barcelonai zenekara élén,¹⁶⁴ és több mint harminc évvel később így nyilatkozott róla: „Kodály *Psalmus Hungaricus*át nagyon szeretem, nagyon szép zene, gyönyörű zene. És az ő országának a zenéje. Remek magyar zene. Benne van Magyarország lelke.”¹⁶⁵ Más helyütt említi, hogy többször vezényelte a művet, melyet nagyon szeret és a magyar lélek egyik legreprezentánsabb kifejezőjének tart,¹⁶⁶ és amely igen lelkes fogadtatásra talált a barcelonai közönség soraiban.

Casals Fleischer Antallal való kapcsolatának fejezetében már említettük, hogy Casals zenekara, a Pau Casals Orchestra mutatta be a *Háry Jánost* a barcelonai Gran Teatro del Liceóban, Fleischer Antal vezényletével 1927. március 24-én.¹⁶⁷

Casals játszotta Kodály hangszeres kompozícióit is.¹⁶⁸ Sajnos név szerint egyik forrásban sem említette, hogy melyeket, viszont tudjuk, hogy Casals

¹⁶¹ Lakatos István, *Zenetörténeti Írások*, (Bukarest: Kriterion, 1971), 212.

¹⁶² Fedor Ágnes, „Beszélgetés Pablo Casalsszal”, *Magyar Nemzet* XX/233, (1964. október 4.): 10.

¹⁶³ Kirk, 382.

¹⁶⁴ Rajk András, „Beszélgetés Pablo Casalsszal”, *Népszava* XCII/233, (1964. október 4.): 9.

¹⁶⁵ Meixner M. interjúja.

¹⁶⁶ Kun Imre, „Casals Budapesten”, *Muzsika* VII/12 (1964. december): 5.

¹⁶⁷ Eőszé László, *Kodály Zoltán életének krónikája*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1977), 118.

¹⁶⁸ Meixner M. interjúja; Fábán Imre, „A zene vigasztalás, magasrendű öröm minden ember számára”, *Film Színház Muzsika* VIII/41, (1964. október 9.): 8–9.

két alkalommal is – 1926-ban¹⁶⁹ és 1936-ban – előadta a Kodály Bach-átíratát, a *Három korárelőjátékot*. Az 1936. december 9-i Vigadóban tartott hangversenyéről Tóth Aladár írt csodálatos beszámolót. Álljon itt két részlet belőle:

Pablo Casals utolérhetetlen, sőt megközelíthetetlen gordonkaesték egész sorozatával ajándékozta már meg a budapesti közönséget, de koncertjei közül talán még egy sem vésődött olyan mélyen lelkünkbe, mint mostani szereplése, szerdán, a Vigadóban. Ezt a nagy élményt nemcsak minden nagy művészet egyre fokozódó elmélyülésének, nemcsak a nagy művész ragyogó diszponáltságának köszönhetjük, hanem a grandiózus műsornak is, melyhez foghatót még alig hallottunk gordonkahangversenyen. [...]

És mit mondjunk a műsor második részét egészen kitöltő Bach-interpretációkról? A d-moll szvittről, a Kodály-átírásban megszólaltatott három monumentális korárelőjátékról? Való igaz: Casals jellegzetesen „latin” művész: a hangszer zengő valóságát egy Velasquez tiszta realizmusával revelálja, a formáért vívott küzdelmet a hellén tradíciók örökösének könnyedségével tudja elfelejtetni. Bach viszont germán zseni: instrumentális fantáziája túlmutat a hangszeren; a tökéletes formáért harcolnia kell még neki is. De Casals csak a hangszer és forma germán küzdelmeit feledteti, nem pedig a német zeneköltőóriásnak az étellel egy magasabb életért vívott küzdelmeit.

Casals boldog formai teljessége ezért nem megy sohasem a súlyos tartalmi súly és teljesség rovására. Bach-játéka ezért maga a tökéletesség. Mai Bach-interpretációi – melyeket még a C-dúr szvitből vett ráadással tetézt – olyan műrecek voltak, melyek ha el is szálltak az időben, de örökre maradandó nyomot hagynak az életben, mert az igazán nagy érték nem vesztetik el: tovább virágozik titokzatosan az emberszívekben.¹⁷⁰

Kun Imre visszaemlékezéseiből megtudhatjuk, hogy Casals 1930. évi hangversenyén játszotta Bartók I. rapszodiáját, de Kodály cselló–zongora szonátáját¹⁷¹ még nem, ezért 1937. decemberi magyarországi itt-tartózkodásakor Kun Imrét kérte meg, hogy küldje el neki a darab kottáját, ugyanis a következő évre tervezett magyarországi hangversenyén elő akarta adni. A koncerten Bartók zongorázott volna. Sajnos ez az est akkor Casals betegsége miatt nem valósulhatott meg, utána meg a II. világháború

¹⁶⁹ Eősze László, *Kodály Zoltán életének krónikája*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1977), 109.

¹⁷⁰ Bónis Ferenc (szerk.), *Tóth Aladár válogatott zenekritikái 1934-1939*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1968), 240–241.

¹⁷¹ Kun Imre, *30 év művészek között*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1965), 166. Ellentmondás figyelhető meg Kun Imre könyve és Casals Kun Imrének 1962 januárjában küldött nyilatkozata (lásd: következő lábjegyzet) között: Kun Imre visszaemlékezéseiben Kodály gordonka-zongora szonátájáról (op. 4), Casals nyilatkozatában pedig Kodály szóló gordonkára írt szonátájáról (op. 8) beszél.

kitörése akadályozta meg, hogy eljuttassa ezeket az általa is kedvelt műveket.¹⁷²

Casals Kodály iránt érzett elismerő véleményét így fejezte ki a Magyar Rádióknak 1964-ben adott interjújában: „Kodály nagy zeneszerző, ismerik mindenütt a világon. Ő világnév”. Akkor is meleg szavakkal nyilatkozik róla, mikor Friss Antal, a Zeneakadémia gondokatanára az 1957-es párizsi Casals gondokaverseny zsűrijének magyar tagja személyesen adta át neki Bartók Béla életrajzát. Az MTI tudósítása szerint Friss Antal így nyilatkozik a nemzetközi versenyről:

Végül néhány személyes dologról szeretnék beszélni. Casals mester igen örült, mikor átnyújtottam neki Bartók Béla életrajzát, s visszaemlékezett a barátságra, amely őt Bartókhoz fűzte. Elmondta, hogy hasonlóan meleg barátság szálai fűzik őt Kodály Zoltánhoz és általam üdvözetét küldte a mesternek. Megemlítem, hogy Casals választotta az Abbiate-prelud alternatívájaként a Kodály szonátát a versenyszámok közé.¹⁷³

Casals számos alkalommal tiszteletét és rokonszenvét fejezte ki, mikor Bartókról és Kodályról kérdezték. Így vallott róluk: „[...] az egész világ zenei égboltozatán jelentős és fénylő csillagnak tartom Bartók Bélát és Kodály Zoltánt”.¹⁷⁴ Amellett, hogy nagyra tartotta Bartók Bélát – úgy találta, hogy Kodály kissé háttérbe szorult Bartók mellett.

Bartók nagy és kétségkívül megérdemelt sikerei folytán Kodály kissé háttérbe került, nem kételkedem azonban abban, hogy az ő művei is azon alkotások közé tartoznak, amelyek maradandók lesznek. Nagyon tisztetem Kodályt, aki maga az egyszerűség és aki, mint ember is végtelenül rokonszenves.¹⁷⁵

Kodály ott volt Casals 1964-es budapesti hangversenyén az Erkel Színházban, ahol a Mester A jászol című oratóriumát vezényelte. Egy évvel

¹⁷² „Pablo Casals nyilatkozata Kun Imrének, a Magyar Rádió munkatársának”, Magyar Rádió Sajtóarchívuma, 1962. január 9.).

¹⁷³ MTI Belföldi Hírek, B 8. kiadás (1957. november 3.), Magyar Rádió Sajtóarchívuma.

¹⁷⁴ Boross Elemér, „Beszélgetés Casals Pablo-val, aki otthon a munkások számára ingyen tart koncerteket”, *Világ* XVII/54, (1926. március 16.): 4.

¹⁷⁵ Corredor, 108.

később, 1965 augusztusában találkoztak – valószínűleg – utoljára, mikor Kodály egy amerikai útja során meglátogatta Casalst Marlboróban.¹⁷⁶

4. kép: Casals és Kodály feleségeikkel Budapesten (1964-ben)¹⁷⁷

Bartók Béla

Casals 1964-ben Magyarországon a médiának adott interjúból világossá válik, hogy ismerte Bartókot és műveit.¹⁷⁸ Nem zenéltek együtt, csak a műveit játszotta.¹⁷⁹ Csakúgy mint Kodályt, Bartókot is 1908-ban ismerte

¹⁷⁶ Eősze László, *Kodály Zoltán életének krónikája*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1977), 279. Kodály a Ford Alapítvány vendégeként az amerikai egyetem zeneoktatási rendszerét tanulmányozta az Egyesült Államokban, eközben került sor a látogatásra.

¹⁷⁷ A kép Breuer János, „From Casals to Starker: the cello landscape in Hungary (1900–1944)”, in *Von Budapest nach Bloomington*, (Kronberg: Kronberg Academy Verlag, 1999) c. könyvének 121. oldalán található.

¹⁷⁸ Források: Meixner M. interjúja; Fábrián Imre, „A zene vigasztalás, magasrendű öröm minden ember számára”, *Film Színház Muzsika* VIII/41, (1964. október 9.) 8–9.

¹⁷⁹ Meixner M. interjúja. Sajnos az interjúból nem derül ki, hogy Bartók mely műveit játszotta Casals.

meg.¹⁸⁰ Tudomásom szerint a jelenleg rendelkezésünkre álló egyetlen közös fényképük egy 1928. március 6-án az Európa és Amerika között közlekedő George Washington gőzös fedélzetén készült.¹⁸¹ (5. kép).

5. kép: Bartók és Casals a George Washington gőzös fedélzetén 1928-ban

Bartók a bécsi *Universal*¹⁸² kiadónak 1930. január 14-én írt leveléből megtudhatjuk, hogy Szigeti Józsefnek ajánlott I. rapszodiáját Bartók Casals kérésére írta át gordonkára.¹⁸³ Az említett levélben Bartók sürgeti a kiadót, hogy minél előbb adja ki a cselló-zongora változatot. A levél dátumozása alapján kikövetkeztethető, hogy 1928-ban kérte meg őt Casals, hogy írjon valamit csellóra, amit szeretne eljátszani. 1928-ban Casals csak két alkalommal hangversenyezett Magyarországon: március 13-án és április 2-án.¹⁸⁴ Következésképp vagy a március eleji hajóúton, vagy az ezt követő hetekben történhetett az a bizonyos felkérés.

¹⁸⁰ Fábrián Imre, „A zene vigasztalás, magasrendű öröm minden ember számára”, *Film Színház Muzsika* VIII/41, (1964. október 9.): 8–9.

¹⁸¹ Bónis Ferenc, *Bartók Béla élete képekben és dokumentumokban*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1980), 169.

¹⁸² A bécsi *Universal* 1933-ig volt Bartók kiadója.

¹⁸³ MTA Zenetudományi Intézete, Bartók Archívum. Levelek 10617.

¹⁸⁴ Gombos László gyűjtése. Az április 2-i hangversenyt egy koncert előzetesből tudjuk, mely Casals II. gordonkaestélyére hívja fel a figyelmet. Sajnos műsort nem tartalmaz.

Arról, hogy Casals végül megkapta a kottát és több alkalommal is eljátszotta a darabot, a következőt tudhatjuk meg: Bartók 1930. december 3-án kelt, Baseltől küldött képeslapon boldogan tudatja anyjával, hogy Casals Európa-szerte játssza Rapszódiaját, és hogy valószínűleg a pesti hangversenyén is elő fogja adni.¹⁸⁵ A terv meg is valósult: Casals 1930. december 10-i hangversenyén eljátszotta a darabot a Vigadóban.¹⁸⁶

Bartók 1937 decemberében meghallgatta Casals budapesti koncertjét. Bartók ritkán járt hangversenyekre, még akkor is távol tartotta magát tőlük, ha azokon a műveit játszották. Hogy ez alkalommal mégis kivételt tett, annak az volt a közvetlen célja, hogy egy Casals–Bartók szonátaest lehetőségét beszéljék meg. A párbeszéd a Vigadó művészsobájában zajlott. Casals az 1938-ra tervezett közös esten Kodály op. 8-as Szonáta szóló gordonkára című darabját¹⁸⁷ és Bartók I. rapszódiaját játszotta volna a szerzővel, de ez Casals betegsége miatt sajnos elmaradt. A hangversenyt Kun Imre hangversenyrendező szervezte volna.

Casals sosem felejtette el Bartókot: halálának ötödik évfordulójára 1950. szeptember 25-én a következő levelet küldte Kun Imrének:

Kedves Barátom!

Ön megemlékezett Bartók Béla elhalálzásának ötödik évfordulójáról. Én is osztozom az Ön érzéseiben, mint a nagy zenész minden honfitársa és tisztelője, Budapesten és az egész világon. Bartók Béla zseniális művei iránt érzett csodálatom mellett nem tudom elfelejteni azt az egyszerű és rokonszenves férfit, akinek emberi tulajdonságai is hozzájárulnak nagyságához.¹⁸⁸

Szigeti József

Hubay Jenő növendékei közül Szigeti József volt az egyik, akit baráti és szakmai szálak is fűztek Casalshoz. Szigeti vonósnégyes-tanára Popper

¹⁸⁵ Demény János (szerk.), *Bartók Béla levelei*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1976), 392.

¹⁸⁶ Kun Imre, *30 év művészek között*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1965), 166. Másik forrás: G. L. közlése.

¹⁸⁷ Kun Imre, „Casals Budapesten”, *Muzsika* VII/12 (1964. december): 4. Kun Imre *30 év művészek között* c. könyvének 166. oldalán Kodály gordonka–zongora szonátájáról (op. 4) ír, Casals a Magyar Rádióknak küldött nyilatkozatában és a *Muzsika* fenti számában viszont a szológordonkára írt szonátát (op. 8) említi.

¹⁸⁸ Kun Imre, *30 év művészek között*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1965), 167.

volt,¹⁸⁹ így akár Hubay, akár Popper növendékeként már igen korán hallhatott Casalsról. Sajnos fiatalkori éveiből nem áll rendelkezésünkre olyan anyag, amely arra engedne következtetni, hogy már ekkor ismerték egymást. Szigeti csak a hatvanas években kiadott önéletrajzi könyvében említi, hogy hallotta Brüsszelben Casalst Julius Röntgen Csellóversenyét játszani.

Casals varázsvonója nyomán ez a mulékony értékű mű valósággal kivirágzott. Noha Casals Bach és más csellóklasszikusok műveinek leghivatottabb interpretálója, nem sajnálta művészetét Röntgen és Emanuel Moór szolgálatába is állítani. Moór Csellókoncertjét és a Kettősversenyt sokszor olyan kiváló partnerrel is játszotta, mint Eugéne Ysaÿe.¹⁹⁰

Szigetiről és Casalsról egy fényképet is találhatunk Szigeti könyvében,¹⁹¹ mely szívélyes találkozásukat örökíti meg Zermattban (Svájc) 1947-ben, tehát ekkor már biztosan ismerték egymást. (6. kép).

¹⁸⁹ Szigeti József, *Beszélő húrok*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1965), (a továbbiakban: Szigeti könyve), 39.

¹⁹⁰ Szigeti könyve, 95.

¹⁹¹ Szigeti könyve. A kép a könyv 140. és 141. oldala közötti számozatlan lapon található.

6. kép: Szigeti és Casals Zermattban 1947-ben

Szigeti visszaemlékezéseiben említi, hogy 1950-ben, az első Prades-i Fesztiválon ismét találkozott Casalsszal. Jól tudjuk, hogy a Prades-i fesztiválok ötlete Alexander Schneider nevéhez fűződik, ugyanis ő beszélt rá a világtól visszavonuló Casalst, hogy rendezzenek közös muzsikálást Prades-ban. Mikor a Prades-ból az USA-ba visszatérő Schneider elkezdte az első, 1950-es fesztivál előkészítését, neves szólisták támogatták munkáját: mint például Stern, Serkin, Istomin és Szigeti. Mindegyikük háttérbe szorította a munkáját, hogy felajánlja szolgálatait Casals számára. Tehát Szigeti is részt vett a Prades-i Fesztivál létrejöttében.¹⁹² Az első Prades-i Fesztiválon több hangversenyről is tudunk, melyeken Szigeti szerepelt: 1950. június 9-én a Bach d-moll hegedűversenye mellett *V. brandenburgi versenyt*¹⁹³ játszotta Serkinnel és John Wummerrel, június 10-én és 12-én szintén ugyanezt a művet Istominnal és Wummerrel,¹⁹⁴ majd június 14-én

¹⁹² Forsee, Aylesa, *Cellist for Freedom*, (New York: Thomas Y. Crowell Company, 1965), 157.

¹⁹³ Szigeti könyvében – valószínűleg tévesen – a IV. Brandenburgi verseny szerepel, de ennek nem található nyoma a Prades-i fesztiválok honlapján.

¹⁹⁴ Érdekes módon ez a felvétel megjelent CD-n (SONY CLASSICAL, SMK 58 982), de a Prades-i fesztiválok honlapján nem szerepel.

Horszowskival adott Bach estét, ahol Bach E-dúr és C-dúr szólószonátáját játszotta.

Szigeti legközelebb 1952-ben¹⁹⁵ szerepelt Prades-ban, ezúttal Casalsszal muzsikált: a június 16-án¹⁹⁶ készült felvételen Dame Myra Hess, Casals és Szigeti Brahms op. 87-es C-dúr zongoratrióját játsszák.

Szigeti ezt követően 1956-ban adott hangversenyt Prades-ban – ahol Schumann op. 63-as d-moll zongoratrióját adta elő Horszowski és Rudolf von Tobel közreműködésével.¹⁹⁷ Szigeti 1957-ben az első Puerto Ricó-i¹⁹⁸ Casals Fesztiválon is részt vett.¹⁹⁹

A Casals Fesztiválokön való részvételéről Szigeti így ír 1965-ben kiadott könyvében:

Az utóbbi tizenöt év második kimagasló pillanata az volt, amikor 1950-ben, az első Prades-i Fesztiválon viszontláttam Casalt. Azon a zenei ünnepségen a IV. [sic!] brandenburgi koncertet játszottam Rudolf Serkinnel, a d-moll hegedűversenyt, (melyet Ingolf Dahllal a Boosey&Hawkes kiadó részére a mester több változata alapján eredeti alakjába állítottunk vissza) és Bach szólószonátáit. 1952-ben ismét jelen voltam a Fesztiválon, 1956-ban is, majd 1957-ben a Puerto Ricó-i Casals Fesztiválon is játszottam. Mit is mondhatnék Casalsról (akivel a sajtó minden más muzsikusknál többet foglalkozott), ami nem hat elcsépeltnék?

Ennek a nagy muzsikusknak sohasem lankadó életereje és alkotókedve szinte megfoghatatlan. Amikor a Zermatti Casals Zenei Hetek alkalmával Bach tanfolyamot tartottam, jelen lehettem néhány óráján. Csak ámultam, hogy milyen örömmel játszott, milyen nyomatékosan és behatóan magyarázott! Csodálatos volt!²⁰⁰

Szigeti itt nem említi meg, hogy melyik évben volt Zermattban, de más forrásból tudjuk, hogy ez 1958-ban történt, amikor a Zermatti Nyári Akadémián Casals mellett Szigeti és Végh Sándor is tanított.²⁰¹

¹⁹⁵ <http://www.prades-festival-casals.com/uk/fpc-5200.php?ArtisteID=405&date=1952-06-17&concert=325&AnneeSelect=1952> (a letöltés ideje: 2008. augusztus 20.).

¹⁹⁶ Érdekes, hogy a SONY által kiadott CD-n (SONY CLASSICAL, SMK 66571) a felvétel napjának az 1952. június 16-át jelölik meg, míg a Prades-i fesztiválok honlapján (lásd: előző lábjegyzet) a június 17. szerepel. Feltehetően ugyanarról a hangversenyről van szó.

¹⁹⁷ A felvétel a Music&Arts kiadásában jelent meg 1991-ben. Száma: 689–4.

¹⁹⁸ Szigeti könyve, 261.

¹⁹⁹ Szigeti 1956-os fellépéséről a Prades-i fesztiválok honlapján nem található utalás.

²⁰⁰ Szigeti könyve, 261.

²⁰¹ „Magyar zene Amerikában”, *Hírünk a Világban* (washingtoni magyar kulturális figyelő) IX/6, (1959. november–december): 5–7.

Végh Sándor

Hubay Jenő zeneakadémiai műhelyéből indult el a világszerte vonósnégyesek egész sora.²⁰² Ezek közül a Végh-kvartett első hegedűsével, Végh Sándorral is gyümölcsöző szakmai kapcsolatot tartott fenn Casals. Ismeretségük 1952-ben kezdődött.²⁰³ Sajnos kettejük kapcsolatáról alig található írásos anyag. Az egyetlen hiteles rendelkezésre álló forrás Végh Alice – Végh Sándor felesége – könyve, melyből álljon itt az egyik Casalsra vonatkozó részlet:

Pablo Casals igen különleges szerepet játszott Sándor művészetében. Részben utakat mutatott neki, részben megerősítette őt zenei hitében. A tizenöt éves nyári együtt-dolgozás – a svájci Zermattban és Prades-ban, a dél-francia Roussillonban – hatására Sándor számára meghatározóvá vált ez az igazán nagyszerű barátság. Megtalálta útját és megerősítve érezte magát.

Ha a Casals-próbák idejére visszagondolok, először a prades-i városi lakásban, később főnt, a molitge-i kis házban, ezek mindig valamiféle ünnepi órák voltak, áhítat-közeliek. Csak néhányan léphettek be a próba-szobába. Elisabeth, belga királynő gyakran ült ott. Én mindig velük lehettem. A ház körül emberek álltak, akik a nyitott ablakokon keresztül hallgatták a próbákat. Casals nem szeretett túl hosszan és túl gyakran próbálni. Mindennek "sikerülnie" kellett; szinte soha nem mondta, ha valamivel nem értett egyet – néhányszor eljátszotta az "állást", mintha azt szeretné mondani: én így akarom!

A koncertek a prades-i St. Pierre Katedrálisban kerültek megrendezésre. Az egész világból zeneszeretők és csodálók zarándokoltak a Canigou hegy lábánál fekvő kisvárosba. Az ünnepi játékok 3 hétig tartottak, hogy úgy mondjam, két műszakban, és mi mindig 10-12 napot töltöttünk ott. Dél előtt próbáltak, este voltak a koncertek. A zongorista Karl Engel nevezte egyszer "Festival du Dechiffage"-nak, a blattolás fesztiváljának. De éppen ez a közvetlenség adott egy egészen különleges nagyságot és megismételhetetlenséget ezeknek a koncerteknek; minden spontán történt, nagy tudással, nagy ismerettel, nagy művészettel és nagy érzelmekkel. Szakmájuk mesterei találkoztak és zenéltek egymással. Akár Oistrach, Menuhin, Stern, Végh, akár Serkin, Kempff, Haskil vagy a fiatalabb generációból Karl Engel. Minden koncert kinyilatkoztatás volt.

²⁰² A Waldbauer–Kerpely-, a Hauser–Son-, a Léner-, a Roth- és a Végh-kvartett. Gombos László, *Hubay Jenő*, (Budapest: Mágus Kiadó, 1998). 16.

²⁰³ Végh, Alice, *Mein Leben mit Sándor Végh von A bis Z*, (Salzburg: Magánkiadás, 1999), 48. A könyv csak korlátozott számban jelent meg, e dolgozat írója a Végh Sándor-tanítvány Keller András példányát kapta kölcsön.

Casals beszélt, ha játszott; egy olyan nyelven, amit az ember értett. [...] És néha a legnagyobb drámai hatást az okozta, ha éppen a "legfontosabbat" vibrato nélkül játszotta, mint pl. a melléktémát Beethoven A-dúr csellószonátájának I. tételében.

Gyakran nyugtalan volt a koncert előtt. Mi mindannyian, a zenészek és hozzátartozóik, a templom sekrestyéjében gyűltünk össze, és átélhettük ezeket a pillanatokot. Ez a nyugtalanság azonban csak az első hang megszólalásáig tartott. Aztán belesüllyedt a zenébe, mint ahogy Buddha magába tér nyugalmat találva önmagában.

Tanítás közben szokta Casals mondani: "A zene az első hanggal kezdődik." És gyakran figyelmeztetett: "Ne játsszon olyan gyönyörűen; manapság az emberek mindent a "Cellophan"-ba²⁰⁴ tesznek, a hangokat is, a frázisokat is. Minden egyhangúvá és természetellenessé válik."

Az ötvenes évek végén Casalt, Mięczysław Horszowskyt és Véghet meghívta a bonni Beethoven-társaság, hogy a Beethoven-házban meghívott vendégeknek játsszanak. Rögtön az első próba után megjelent egy úr a Philips cégtől és Sándorral akart beszélni. Mint kiderült, nem mert közvetlenül Casalsszal beszélni. Sándornak kellett őt (Casalt) rábeszélni, hogy ezeket a műveket lemezen örökítsék meg. Sándor átadta a hírt a mesternek, aki először egyáltalán nem kívánt a témával foglalkozni. Inkább kiadósan érdeklődött Sándortól tacsókó kutyánk hogyléte felől, aki nehezen viselte a szállodaszobai sok egyedüllétet, és fölfalta szivacs párnáját, ami további bonyodalmakhoz vezetett. Casals elérte a szállodavezetésnél, hogy egy boy rendszeresen szórakoztassa és sétáltassa a kutyát. Sándor a közbizalom ellenére sem engedett, és visszatért a lemezfelvétel témájára. Casals végül "zöld lámpát" adott a felvételeknek. Közölte honoráriumát, majd visszatért csellójához. Sándor és Horszowsky hamar megegyeztek erről az egyszeri produkcióról, a honorárium egyikük számára sem volt fontos.

Hozták a gépeket, jöttek a technikusok és a felvételvezető. Casals minden volt velük, csak barátságos nem. A „Szellem”-trió lassú tételének próbáját hirtelen megszakította, és így szólt Sándorhoz és Horszowskyhoz:

– És ti? Nektek mennyit fizetnek?

Horszowsky, a megtestesült szerénység, visszautasította:

– Igazából nekem a pénz nem fontos, ezek az esték a Beethoven-házban: kinyilatkoztatások.

– Sándor?

– Hát, mester, egyetértek Miechoval.

Casals pipája a szájában táncot járt az elkeseredettségtől.

– Szó sem lehet róla, ez méltatlan! Hol van a felvételvezető?

Ő (a felvételvezető) azonban a feletteseivel történő egyeztetés nélkül nem tárgyalhatott. Pablo hajthatatlan maradt.

– Akkor nem lesz semmilyen fölvétel. Bontsanak le mindent!

²⁰⁴ Celofánba. [M. P.]

Pár órával később megjelent a főnök és "meglátogatta" Casalst. Hosszú vita után végül elkészültek a még ma is híres felvételek, mégpedig: "méltóan".

A Beethoven-ünnep után mindannyian visszautaztunk Svájcba, terveztük, hogy Casals és Horszowsky meglátogat minket Baselben. [...] Néhány órával később, nálunk, a baseli Bruderholzban ünnepeltük Sándor Stradivarijának hivatalos "keresztelőjét". A keresztapa természetesen Casals volt, és ekkor készült az elbűvölő bájos fotó.²⁰⁵ [...]

Mindig vidám volt és nagyon jól tudott történeteket mesélni. Nagyon sokszor ettünk együtt valahol, Casals, zenésztársai és feleségeik. Néha olyan hangosan nevettünk, hogy az étteremben ülő emberek szinte rosszalóan fordultak felénk. Csodálatos nyári élmények voltak ezek, Casals közelében.²⁰⁶

7. kép: Casals és Végh Sándor, Prades. Hangolás a sekrestyében.

²⁰⁵ Sajnos a fotó nagyon rossz minőségű, ezért nem közöljük.

²⁰⁶ Végh, Alice, *Mein Leben mit Sándor Végh von A bis Z*, (Salzburg: Magánkiadás, 1999), 17–19.

Alice Végh könyvéből megtudhatjuk azt is, hogy Zermattban az 1950-es évek elejétől – Casals mellett – Végh Sándor is tanított: hegedű és kamarazene kurzust vezetett. Végh Sándor felesége minden délelőtt Casals óráit hallgatta, és könyvében a következőképpen számol be az órákról:

Casals a pipázó-jóságos, néha gúnyos, mégis következetesen szigorú tanár keveréke volt. Egy lelkiileg megértő, segítőkész mester, mert a fiatal csellistákat minden előadás után megdicsérte: „csodálatos, csodálatos, gyönyörű” – aztán szünet következett –, „de...” [but...]. És ezzel a három betűvel kezdődött el a tulajdonképpeni tanítás.

Az elkövetkező kritika az elismerés után kezdődött és ezzel egy nyugodt lelki állapotban következett be. Mikor az előadók idegesek, feszültek, szorongóak voltak, és ezen a módon a negatív véleményt nyugodtan, hálásan és pozitívan fogadták.

Engem ez a tanítási mód megragadott és minden reggel könyörögtem a férjemnek: „Neked is mindig így kell kezdeni – elismeréssel! Nemcsak kritizálni, mert akkor sírnak a növendékek, néha még a fiúk is.” Sándor azonban akkor még nagyon fiatal volt és nem tudott elviselni mást, mint az ő akarata, művészete és ízlése. [...]

Egyik reggel Sándornak nem volt órája és velem jött Casals órájára. Egy fiatal csellista Dvorák Csellóversenyt játszott. Körülbelül az expozíciónál tartott, amikor Casals lekopogta: „Nagyon jó, kiváló, csodálatos!”. A pipája balról jobbra mozgott a szájában és egy kis gondolkodási idő után jött a: „de”, és Casals elmesélte a koncert elejét, ahogy ő ezt elképzelte: nyugodtan, jóságosan – végtelenül türelmesen. A fiatalember újra játszotta azt a helyet, alig változtatva a játékán. Casals újra lekopogta:

– Attól félek, Ön nem értett meg engem teljesen – vette a csellóját és eljátszotta. Csodálatos volt! A csellista megigézve hallgatta, aztán még egyszer eljátszotta a darabot – ugyanúgy, ahogy eddig. Casals sajátos módon rágta a pipáját. Mi, akik ismertük, tudtuk, hogy nem volt elégedett, mégis jóságos volt az elkövetkező kritika: „Nos, én azt gondolom, hogy ez Önnek nagyon új, amit mondok. Hallgasson ide! ...” Ismét játszott, ezúttal kihangsúlyozva elképzéléseit és kívánságait. A fiatal csellista, egyébként kiváló hangszeres művész, megismételte a részt – ismét ugyanúgy, ahogy eddig. A harmadszor megismételt rész után abbahagyta és kérdően nézett Casalsra. Casals azt mondta: „Köszönöm. Gondolkozzon ezen egy kicsit otthon! Játssza a második tételt!” Ezzel a növendéknek járó idő lejárt. Casals jóságos mosollyal búcsúzott el tőle.

Majdnem mindig együtt étkeztünk. Sándor megkérdezte Casalst az asztalnál:

– A fiatalember nem követte az Ön tanácsait, nem jutottak el hozzá. Hogyhogy háromszor elmondta neki, miért nem ragaszkodott ahhoz, hogy kövesse azokat?

Casals azt válaszolta:

– Van szeme, hogy lásson, és füle, hogy halljon. Többet nem tudok, és nem akarok mondani.²⁰⁷

Casals és Végh Sándor 1953-tól 69-ig évente együtt dolgoztak a Prades-i fesztiválokon is.²⁰⁸ Végh bármikor ott próbálhatott Casals házában vonósnégyesével. Ezekben az években a következő műveket játszották együtt: Schubert: Esz-dúr trió²⁰⁹ és C-dúr vonósötös,²¹⁰ Schumann: g-moll trió,²¹¹ Mendelssohn: d-moll²¹² zongoratrió, Beethoven: op. 70-es D-dúr zongoratrió²¹³ és Brahms: op. 36-os G-dúr szextett.²¹⁴ Végh Sándor Casalsszal Schubert C-dúr kvintettjét sokkal korábban – 1955. július 17-én – is eljátszotta Prades-ban, ezúttal Gérecz Árpád, Ernst Wallfisch és Madeline Foley közreműködésével.²¹⁵ (Gérecz Árpád 1955-ben részt vett a Prades-i Fesztiválon, ahol a Schubert vonósötösön kívül Brahms op. 18-as B-dúr szextettjét játszotta Casalsszal.) Végh Sándor és a Végh vonósnégyes az említett Casalsszal közös hangversenyeken kívül is gyakori szereplője volt a Prades-i fesztiváloknak.

²⁰⁷ Végh, Alice, *Mein Leben mit Sándor Végh von A bis Z*, (Salzburg: Magánkiadás, 1999), 78–80.

²⁰⁸ Uo. 48–49. Itt némi ellentmondás figyelhető meg az évszámot illetően: Perényi Miklós elmondása szerint Casals 1966-ban vett részt utoljára a Prades-i Fesztiválon.

²⁰⁹ Schubert: Esz-dúr trió op. 100, (Casals-Horszowsky-Végh). A hangverseny 1955. július 16-án volt.

²¹⁰ Schubert: C-dúr vonósötös op. 163, D.956 (Végh-Zöldy-Janzer-Casals-Szabó Pál). A felvétel 1961 júliusában készült a Prades-i Fesztiválon. A Philips adta ki.

²¹¹ Schumann: g-moll trió op. 110, (Végh-Serkin-Casals). A felvétel Prades-ban készült, 1956. július 11-én. Kiadta: Music&Arts, 1991. A CD száma: 688–4.

²¹² Mendelssohn: d-moll zongoratrió op. 49 (Karl Engel-Végh-Casals). A felvétel Prades-ban készült 1960. augusztus 13-án.

²¹³ A felvétel 1961 júliusában készült a Prades-i Fesztiválon.

²¹⁴ A hangverseny 1955. július 18-án volt. Forrás: www.prades-festival-casals.com/fpc-1100.php?&PabDate=1955-07-18&concert=361 (a letöltés ideje: 2008. augusztus 30.).

²¹⁵ www.prades-festival-casals.com/fpc-1100.php?&PabDate=1955-07-17&concert=360 (a letöltés ideje: 2008. augusztus 30.).

8. kép: Casals és Véghe Sándor a Prades-i Fesztiválon

Az előbb említett felvételek mellett Casals és Véghe Sándor 1958-ban a bonni Beethoven-házban felvették Beethoven op. 1-es c-moll és op. 97-es B-dúr trióját, valamint a Schubert C-dúr vonósötöst.

9. kép: A Végh-család Casalsszal

Casals magyarországi koncertjein közreműködő zongoristák

Ha Casals magyarországi hangversenyeinek zongorista közreműködőit keressük, akkor Szántó Tivadart,²¹⁶ Dienzl Oszkárt,²¹⁷ Dohnányi Ernőt, Schulhoff Ottót²¹⁸ és Herz Ottót²¹⁹ kell megemlítenünk. Közülük Szántó, Dienzl, és Dohnányi közreműködésével került sor a Mester első világháború előtti magyarországi hangversenyeire, Schulhoff Ottó pedig a két világháború közti években volt Casals zongora partnere budapesti hangversenyein. Az említetteken kívül Casals 1912. január 16-i Vigadóbeli

²¹⁶ Szántó Tivadar (1877–1934), zongoraművész, zeneszerző. Bécsben, Budapesten és Berlinben tanult, majd ezután Németországban hangversenyezett. 1905 és 1913 között Párizsban élt, ahol felkereste Casalst is. 1922-ben Budapesten telepedett meg.

²¹⁷ Dienzl Oszkár (1877–1925), zongoraművész, zeneszerző. A Zeneakadémián Koessler tanítványa volt. Neve főleg mint kitűnő zongorakísérő vált ismertté.

²¹⁸ Schulhoff Ottó (1889–1958), zongoraművész, a bécsi Zeneakadémia tanára.

²¹⁹ Herz Ottó (1894–1976), magyar származású amerikai zongoraművész, a New York College of Music alelnöke és tanára. 1924 és 39 között Budapesten szinte valamennyi magyar és külföldi művészt kísérte zongorán. 1939-ben emigrált az Egyesült Államokba.

hangversenyén egy bizonyos Bos Richárd nevű zongoristáról szerezhetünk tudomást a *Zeneközlöny* ide vonatkozó számában.²²⁰

Szántó Tivadar

Casals legelső budapesti hangversenyén, 1910. november 18-án Szántó Tivadar zongorázott. A Zeneakadémián megrendezett koncerten Bach egyik szólószvitje mellett Beethoven A-dúr és Brahms e-moll szonátája szerepelt a műsoron. Szántóval egyébként Casals az egy évvel későbbi, 1911. novemberi temesvári,²²¹ az 1914. február 25-i szegedi és az 1914. február 26-i budapesti hangversenyén játszott még együtt a történelmi Magyarországon. Utóbbi kettőn a triójuk hegedűse George Enescu volt.

Casals 1899 és 1914 között élt Párizsban, ekkor ismerhette meg Szántó Tivadart, aki párizsi otthonában látogatta meg, hogy saját Bach átiratait játssza el neki.²²²

Szántó járt Casalsnál Barcelonában is: „Szántó Tivadarral trióban is voltam együtt, és mikor legutóbb Barcelonában járt, úgy üdvözöltem, mint honfitársat”.²²³

Casals 1914. február 26-án játszott utoljára Szántó Tivadarral. Az első világháború után már csak egy vonatkozásban találkozunk Szántó nevével Casals magyarországi fellépéseivel kapcsolatban: 1928. április 2-án a Vigadóban Casals Schulhoff Ottó közreműködésével Szántó *Synagogue* című művét adta elő.

Dienzl Oszkár

A kutatások jelenlegi állapota szerint Budapesten Dienzl Oszkár 1911. február 8-i Vigadóbéli hangversenyén kísérte először Casalst. Szántó és

²²⁰ *Zeneközlöny* X/10, (1912. január 29.): 331. F.s. aláírással.

²²¹ *Temesvári Hírlap* IX/275, (1911. november 12.): 7.

²²² Corredor, 169–170.

²²³ Boross Elemér, „Beszélgetés Casals Pabló-val, aki otthon a munkások számára ingyen tart koncerteket”, *Világ* XVII/54, (1926. március 16.): 4.

Dohnányi mellett jobbára ő közreműködött az I. világháború előtti magyarországi hangversenyeken is – leszámítva azokat a hangversenyeket, melyeken külföldi zongorakísérője volt Casalsnak. A Mester első szegedi hangversenyén, 1913. február 16-án a Tisza Szállóban is Dienzl volt a zongorakísérője. Legközelebb 1913. november 16-án játszottak újra együtt²²⁴ a Zeneakadémián, melynek akkora sikere volt, hogy közkívánatra tíz nappal később (november 26-án) egy új műsorral még egy hangversenyt adtak a Vigadóban.²²⁵

Schulhoff Ottó

A jelenlegi kutatások tanúsága szerint a két világháború közti magyarországi hangversenyeken – az utolsó kivételével – kizárólag Schulhoff Ottó volt Casals zongorapartnere. Arra a kérdésre, hogy kik kísérték a legtöbbször, Casals azt válaszolta, hogy Európában a legtöbbször Conrad Bos és Schulhoff volt a partnere. Casals állítása szerint Schulhoff rendkívül finom zenei érzékkel rendelkezett és mindig a legtokéletesebb összhang uralkodott közöttük.²²⁶

Dr. Herz Ottó

Casals egyetlen hangversenyéről van tudomásunk, melyen Herz Ottó működött közre zongorán. Ez az 1937. december 7-i – második világháború előtti utolsó – zeneakadémián tartott hangverseny egy zenekari est volt, melyen Herz Ottó egyetlen zongorás darabként Locatelli Szonátáját kísérte.

²²⁴ A hangversenyéről a *Pester Lloyd* 1913. november 20-i számában beszámoló jelent meg. G. L. gyűjtése.

²²⁵ *Pester Lloyd* (1913. november 17.). G. L. gyűjtése.

²²⁶ Corredor, 119.

III. CASALS ISMERETLEN MAGYAR KAPCSOLATA: SACHER LILI

Ebben a fejezetben Casalsnak egy olyan magyar kapcsolatáról szerezhetünk értékes információkat, amelyről a nemzetközi Casals-irodalomban aligha olvashatunk. Hogy mégis létezett ez az életem át tartó barátság,²²⁷ arról mintegy félszáz Casals által írott levél, naplójegyzetek, visszaemlékezések, fényképek, kották, plakátok, személyes emlékek, újságkivágások és magnószalagok tanúskodnak. Az Országos Széchenyi Könyvtár kéziratárának két munkatársa: Karsai Orsolya és Weeber Tibor²²⁸ az utolsó pillanatban mentette ki ezeket a dokumentumokat az élete alkonyán szegényen és szomorúan élő Zipserné Sacher Lili hagyatékából. A kéziratoknak érdekessége, hogy ugyanazokat a pillanatokat a több helyszínen kívül több időszínpadra is helyezi, hiszen a hagyatékban olvashatók Lili korabeli levelei, majd naplói és késői visszaemlékezései is. A kiváló zenetudós, Kroó György is írt erről *Egy magyar asszony 1913-ban a Vigadóban* címmel.²²⁹

Zipserné Sacher Lili időskori visszaemlékezéseit a tudományos igényesség és a tények iránti alázat jellemzi, talán ezért is születhetett meg az a tudományos összefoglalás, melyet a fent említett hagyatékra alapozva az MTA-SZTE Hispanisztikai Kutatócsoportja adott ki Kutatási Közlemények sorozatában 2001-ben „Casals ismeretlen magyar kapcsolata” címmel.²³⁰

E fejezet fontos és csaknem kizárólagos forrása az előbb említett tudományos közlemény.²³¹

²²⁷ Fedor Ágnes, „Emlékek Casalsról egy pesti szobácskában”, *Magyar Nemzet* (1974. január 9.): 4. A továbbiakban: Fedor Ágnes cikke (1974).

²²⁸ Országos Széchenyi Könyvtár. Fond 268. A kéziratokat is Karsai Orsolya és Weeber Tibor rendszerezte. Nekik köszönhető, hogy Casals mintegy ötven levele nem kallódott el.

²²⁹ Zsoldos Mária, a Kroó György hagyaték őrzője megerősítette, hogy létezett ez a cikk, de sajnos az idők során nyoma veszett.

²³⁰ Vámos Éva–Kendi Mária, „Casals ismeretlen magyar kapcsolata”, in Andrele Ádám (szerk.): *A magyar–katalán kapcsolatok ezer éve*, (Szeged: Hispánia, 2001). 77–85.

²³¹ Ahol nincs külön feltüntetve, ott az idézetek az előző lábjegyzetben szereplő tudományos közleményből valók.

Hogy mit tudhatunk meg Casals Sacher Lilinek küldött leveleiből? Zenei elképzeléseinek, szerepléseinek több évtizeden átívelő széles spektrumát éppúgy, mint politikai nézeteit és családi életének történéseit.

Sacher Lili egy jómódú ügyvéd lánya volt, aki a Zeneakadémián Liszt Ferenc növendékénél, Gobbi Henriknél tanult zongorázni. Fivére és édesanyja is jó pianista volt. 1912-ben Casals már sokadik alkalommal járt Budapesten, de Sacher Lili akkor hallotta először.

Ahogy ez akkoriban illett, Lili a mamájával ment el a koncertre. Casals autogrammot adott a művész-szobában Lilinek, majd kikísérte őt a ruhatárig, bemutatkozott a mamának „és annak rendje és módja szerint közös ismerősök segítségével meghívta őket vacsorára”. A kéziratok között fellelhető levelek alapján egyértelműen megállapítható, hogy pesti impresszáriója és barátja, Murányi²³² segítségével történhetett mindez.

Lili a következőképp emlékszik az első találkozásra:

Mondta, hogy másnap elutazik Bécsbe, de visszajön tíz nap múlva és jelentkezik. Senki sem vette komolyan: csak én. És úgy látszik ő, mert visszajött. Meghívott engem és fivéremet a Bristolba ebédre: a fivérem fényképezett bennünket, a fénykép itt van.

És hogy mindez megtörtént, annak pontos dokumentációját megtalálhatjuk a kis névjegykártyákon és hosszabb leveleken rögzítve Zipserné Sacher Lili hagyatékában.

Casals Lilivel való első találkozását követően tíz nap múlva, 1912. március 2-án ismét Budapesten adott hangversenyt, ezúttal a Vigadóban. Következésképp nyilvánvalóan a február 17-én, a Zeneakadémián rendezett hangverseny lehetett az, ahol Casals először találkozott az akkor 16 éves lánnyal. Találkozásukra Lili így emlékszik vissza:

Ezután többször találkoztunk, sok és komoly dolgokról is beszélgettünk. Ő elmondta, hogy munkászenekart szervezett, mert azt akarja, hogy a jó zene mindenkié legyen. És beszélt arról, hogy ő katalán, hogy ez a nép elnyomás alatt szenved és neki ez mennyire fáj. [...] Emlékszem egy közös vacsorára ismerőseinknél. Mellette ültem, és azt hiszem,

²³² Nagy valószínűséggel arról a Murányi Ernőről van szó, akinél jóval későbbi, 1937-es budapesti tartózkodásakor lakott Casals. (Forrás: „Régi hangversenyek nyomában – Kun Imre portré”, műsorvezető: Antal Imre, MTV archívuma. Gyártási év: 1973).

én voltam a legboldogabb csitri Európában. Úgy képzeltem, hamarosan viszontlátjuk egymást. Nem így történt. Kitört az első világháború.²³³

Tizenkét év múlva, 1924-ben, Párizsban találkoztak újra, mikor Casals Cortot-val és Thibaud-val játszott egy „földöntúli szépségű hangversenyen”.

Koncert után azonnal bementünk Casalshoz. Még ugyanolyan szőke és lobogó voltam, mint tizenkét évvel előbb. De már kissé félttem, hogy nem ismer meg. Nem: azonnal megismert; átölelt mindkettőnket és megkérdezte: itt leszünk-e még a jövő héten? Eljött a szállodánkba előadás előtt. Megkérdeztük, hol hagyta a hangszerét. Kiderült, hogy lent hagyta a vagyont érő Stradivarit a hallban, őrizetlenül. A fivérem lerohant érte, és ő akkor ott a szobánkban eljátszott egy részt a Bach Cselló-szvitjéből. [...] Sokat voltunk együtt akkor Párizsban. Elmondta, hogy megnősült. [...] De akkor Párizsban már boldogtalan volt.²³⁴

Párizsi találkozásuk után kezdődött a levelezésük. Az akkor már pályája csúcán lévő Casals San Salvadorból, Madridból, Párizsból és Amerikából is írt Lilinek. Levelezésük nemcsak értékes kordokumentum, hanem – lévén Lili maga is zenész – számos zenei vonatkozású információt is tartalmaz például Casals művészi pályájának állomásairól is. Casals Liverpoolból 1924. december 2-án kelt levelének hatására a következőket írta naplójába Lili:

Találkozásunk mintha csak képzeletem játéka lenne, hisz mindez már oly távoli – legalább 20 koncertje van Angliában, mielőtt Amerikába hajózna. Élete csupa esemény, állandóan mozgásban van, míg én mozdulatlanul monoton lassú életet élek, mint száműzött, vagy mintha börtönben ülnék. Még inkább, mint a medve, amely téli álmát alussza. Vajon mit csinálsz éppen most? Ha tudnám olyan erősen szuggerálni, akkor most Ön is rám gondolna. Nagyon érdekes lehet a hajón.

Ám nemcsak Casals művészi pályájának állomásai olvashatók ki a levelekből. Naplóbejegyzése arról tanúskodik, hogy az 1924-ben a Párizsban töltött néhány nap alatt Lili megismerkedett Susan Metcalffal, Casals első feleségével is. Az 1920-as évek vége felé Casals első házassága már nem volt boldog, s nem sokkal később válással végződött. Álljon itt Casals 1928. április 3-án, Barcelonában kelt, Lilinek írt levele:

²³³ Fedor Ágnes cikke (1974).

²³⁴ Uo.

Ezt a rövid levelet csak azért írom, hogy elmondhassam, milyen öröm volt nekem magát viszontlátni két budapesti koncertemen, ha még oly rövid percekre is. Micsoda kegyetlen veszteséget okoznak az embernek a körülmények, hogy megtörténhet velem, hogy nem tudok átugrani Budapestre, egyszerűen egy pár boldog órára. Szerettem volna újra meglátogatni a kedves mamáját is, hogy egy kicsit több jusson a maga társaságából, de ha az én életem egyszer ilyen, hogy a világ egyik végétől a másikig bolyongok egyedül. Tulajdonképpen valódi cél nélkül. Mert ezek az utazások, még a sikerek is, amelyeket hoznak, nem elégítenek ki engem. Mégis tovább csinálom a sorsom kényszere alatt.

És nem tudom, mikor és hol kell majd megállnom. Most hazamegyek a saját családomhoz, anyámhoz, testvéreimhez és a kis unokaöcsémhez, akik mind nagyon közel állnak hozzám, és nagyon szeretnek. Nagy öröm számomra, ha láthatom őket. Ott, náluk pihenhetem ki igazán az agyamat és higgye el, hogy szükségem van rá.

Tudja meg drága barátnőm, mennyire értékelem, és milyen mélységesen viszonzom azt a rokonszenvet, amit magától kapok. Ez az igazi kincs, amire az olyan emberek vágyódnak, akik mint én, gondterhes életet vállaltak, nehéz munkát, azért, hogy örömet okozzanak néhány percig az úgynevezett „közönségnek”. Pedig mi is emberi lények vagyunk, mint a többiek, és amire igazán szükségünk volna, az igazán egy kis forrás a szívünkben.

Még egyszer köszönök magának mindent, és mindig is végtelen hálát fogok érezni maga iránt a maga hűséges szimpátiájáért, ami nemcsak a művésznek szól.

Erre a levélre válaszképpen a következőket írta naplójába²³⁵ Lili:

[...] talán nem lenne szabad így szólnom Önhöz, de minthogy soha sincsen alkalmam kedvemre kibeszélgetni magamat Önnel, minthogy Ön végigvándorolja a világot, hogy játékával mindig újabb embereket tegyen boldoggá. Most itt leírom, amit tegnap este elmondtam Önnek, hogy milyen kár, hogy legfeljebb kétszer hallhatom évente (milyen szerénytelen vagyok, hogy nem elégszem meg ezzel). Az Ön játéka a legnagyobb és legtisztább szenvedély – és amit nekem jelent, ahhoz nem elegendő a francia tudásom, hogy kellően kifejezhessem. Minden koncertje olyan esemény, amelyből hetekig élek.

Az előző két idézet azért is fontos számunkra, mert először is kiderül belőlük, hogy előző este (1928. április 2-án) találkoztak Casalszal. Ez pontosan alátámasztja az eddigi kutatásokat, amelyek szerint Casals 1928. április 2-án Budapesten adott hangversenyt és innen utazott Barcelonába.

²³⁵ A tudományos közlemény naplóba írt *levéltervezetet* említi. Sacher Lili a Casalsnak küldött leveleiről is naplót vezetett. Ilyeneket írt naplójába: „levelet írok Casalsnak, feladtam a Casalsnak írt levelet postán”, stb. Ugyanígy a későbbi bejegyzések között szerepel még Dénes Zsófia is – a neve franciásítva –, aki Casalsról készített vele interjút.

Sajnos a budapesti hangverseny műsorát nem ismerjük, mert a koncert dátuma is csak egy előzetes reklámból ismert, de Lili levéltervezetéből mindenesetre valószínűsíthető, hogy a hangverseny lezajlott Budapesten, hiszen a művész Lilivel is beszélgetett. Még egy dolgot megerősítenek Lili és Casals fenti levelei: hogy tudniillik *kettő* hangversenye volt Casalsnak Budapesten 1928-ban. Az első március 13-án, a másik április 2-án. Lili egy kedves barátjának olaszul írott levelében beszámol arról, hogy az 1928. március 13-i koncertet követően, március 15-én a Fészek Művész Klubban bankettet rendeztek Casals tiszteletére, melyen Lili is részt vett: mellette ült az asztalfőn. Számára ez azért is volt nagy élmény, mert egy egész napot együtt tölthetett akkor az ő „nagy barátjával és örök szerelmével”. Casals az üdvözlő beszédekre válaszolt, utána a „zenetérben játszott egy-két darabot, majd a Himnusszal kezdte el a pestiek részére adott rövid hangversenyét”.

Casals egy Barcelonában 1931 februárjában kelt leveléből megtudhatjuk, hogy néhány nap múlva egy hónapos turnéra indult Franciaországba, Németországba, Svájcba, Belgiumba, Hollandiába és Angliába, majd hazatérve következtek az otthoni tavaszi koncertjei. A sok teendő közben arra is volt gondja, hogy pesti barátja és impresszáriója, Murányi felől érdeklődjön. Megírta azt is, hogy mennyire aggódik édesanyjáért, majd anyja halálhírét is levélben tudatta Lilivel.

Casals egy 1932 májusában Párizsban kelt levelében írta Lilinek, hogy nagy örömmel vette levelét, amely éppen a koncertjére ért oda. Megtudhatjuk belőle, hogy három hangversenyt adott ekkor Párizsban, de előtte Spanyolországban, Hollandiában és Belgiumban turnézott zenekarával. Ugyanitt írt a bécsi Haydn Fesztiválról is, ahol az *Évszakokat* játszották. 1932-ben, Casals bécsi hangversenye alkalmával találkoztak újra, ahová Murányiékkel utazott ki Lili.²³⁶

1937-ben írt levelében szemrehányást tett Casals, hogy csak kerülő úton értesült Lili férjhezmeneteléről. Ebben az évben – Casals pesti koncertje alkalmával, ahol Dohnányi vezényelt – még sokat voltak együtt, ám Lili

²³⁶ A tudományos közleményből nem derül ki egyértelműen, hogy Casals Haydn Fesztiválon tartott hangversenyéről van-e szó, csak azt említi, hogy 1932-ben még találkoztak Bécsben.

férje közölte, hogy ő legfeljebb Casals játékára kíváncsi, s nem akart vele megismerkedni.

Ezután egyre nehezebb évek következtek Magyarországon is. Levelezésükből tudható, hogy Lili Casals segítségével reménykedve ki akart menekülni Magyarországról, de Casals azt válaszolta, hogy már az ő helyzete sem biztonságos, minthogy már figyelmeztették – ne akarja annyira segíteni a menekülteket ő, aki szintén menekült.

A II. világháború alatt megszakadt a kapcsolattartásuk. 1945-ben Lili megírta neki, hogy túlélte a háborút, de egyedül maradt. Ismét megindult a levelezés közöttük. Casals boldogságát fejezte ki, hogy Lili ennyi csapás után túlélte ezt a „szerencsétlen korszakot”. Az 1946 júniusában kelt levelében még ezt is írja:

Ezek az esztelen emberek, vandálok nyomát hagyták a gonoszságuknak. A fanatikus szadisták kell, hogy megbűnhődjenek ennyi borzalomért, ha a szónak: igazság, van még némi értéke. Ami engem illet, önkéntes száműzetésem 10. évében vagyok már. Itt élek Prades-ban, Franciaországban, míg odahaza folytatódnak a dolgok, amelyeket én felháborítóknak tartok. Az én száműzött életem sem boldog mindig. Látom-e még hazámat valaha? Magas koromnál fogva ezek elszomorító dolgok.

1947-ben Casals Lili apjának halála alkalmából fejezte ki részvétét.

Az 1950 júliusában Prades-ban kelt levél kétszeresen is fontos dokumentum számunkra: egyrészt, mert Lilinek írta, másrészt, mert világosan kiderül belőle, hogy két Hubay növendék is játszott az első Prades-i Fesztiválon: Szigeti József és Geyer Stefi. A Bach Fesztivál a lehető legmeghatóbb volt: „A maga honfitársa, Szigeti csodálatosan játszott. A zenekar elsőrangú volt olyan szólistákkal, mint Serkin, Istomin, ez egy zseniális fiatalember, Horszowski, Clara Haskil, Schneider, Isaak Stern, Stefi Geier [sic!].”

1951-ben Casals Lili barátnőjének ír, kéri, hogy tudassa vele, hogy mindent meg fog tenni azért, hogy Lili helyzetén javítson. Annak érdekében, hogy megmentse Lilit a kitelepítéstől, a Magyar Kommunista Párt

főtitkárához, Rákosi Mátyáshoz írt akkoriban levelet,²³⁷ melyet itt teljes terjedelmében közlünk. A levelet a Külügyminisztériumból 1951. szeptember 12-én továbbították a Rákosi-titkárságra.

Fesztiváliroda
Perpignan
1951. augusztus 23.

Rákosi Mátyás úrnak
Magyar követség, Párizs

Tisztelt Rákosi úr,

Egy régi barátomat, Zipszer Lilyt, akinek az utolsó címe Budapest, Szent István körút 29. volt, a hírek szerint, amelyeket kapok, deportálták. Nem értem, hogy egy olyan tiszteletre méltó személy, mint a barátom, hogyan érdemelhet ilyen büntetést. Könyörgök, járjon közben madame Zipszer érdekében. Emberi érzelmeire apellálok. Mélységesen hálás lennék mindenért, amit tenni tudna azért, hogy megkímélje barátomat a felesleges szenvedésektől.

Az Ön Pablo Casalsa
Route du Canigou
Prades (P. O.)

²³⁷ Kő András–Nagy J. Lambert, „Tisztelt (szeretett..., kedves..., nagyon drága...) Rákosi elvtárs! (2.)”, *Magyar Nemzet* (2001. április 3.): 6. A cikksorozat a Rákosi Mátyáshoz írt leveleket publikálja, köztük található Casals Sacher Lili védelmében írt kérelme is.

FESTIVAL:

BACH MOZART
BEETHOVEN

BUREAU DU FESTIVAL
1, Rue Font-Frède
PERPIGNAN (Pyrénées-Orientales)

23 Août 1951

Monsieur
Mathias Rákosi
Légation de Hongrie
Paris.

Hon. Monsieur Rákosi,
Une vieille amie à moi,
madame Lily Zipsen, dont
sa dernière adresse était
Szent István Közut 29, Budapest,
a été déportée d'après les
nouvelles que je reçois -
Je ne comprends pas qu'une
personne honorable comme
mon amie puisse mériter
une telle punition -
Je viens vous supplier votre
intervention et intérêt en
faveur de madame Zipsen -
Je fais appel à vos sentiments
humains -
Je vous serai profondé-
ment reconnaissant pour tout
ce que vous pourrez faire
pour me venir les inutiles
souffrances de mon amie -
votre
Pablo Casals

DIRECTION
PABLO CASALS

PERPIGNAN
1951

1, Route du Campou
PRADES
(P.O.)

Renseignements :
Agences Européennes Cook-Wagons-Lits
A. Perpignan, Agence de Voyages L'Indépendant

10. kép: Casals Rákosi Mátyáshoz írott levele

Ezt a levelet a Párizsi Magyar Követségről egyenesen a Rákosi-titkárságra küldték, ahol Rákosi szeptember 17-én látta el kézjeggyével és utasítást

adott Házi Árpádnak,²³⁸ hogy „nézzék meg az esetet”. Házi titkára a következő levelet írta válaszként a Rákosi-titkárságnak:

Belügyminiszter titkára
MDP Központi Vezetőség,
Rákosi-titkárság

Kedves Elvtársak!

Pablo Casals (Párizs) levelét, melyben Zipszer Lili kitelepítésének mentesítését kérte, melyet Rákosi elvtárs küldött meg Házi elvtársnak, megvizsgáltattuk. Nevezettet a kitelepítési bizottság a kitelepítés alól mentesítette és engedélyt adott arra, hogy visszatérhessen Budapestre. A keletkezett üggyiratokat csatoltan visszaküldöm.

Budapest, 1951. október 12.

Eltársi üdvözléssel:
Ladvánszky Károly
[a] Miniszter Titkára

Október 18-án kiegészítésképp az előzőhöz, újabb levél érkezett a Rákosi-titkárságra a Belügyminisztériumból:

Belügyminiszter titkára
Rákosi-titkárságnak,
Budapest

Kedves Elvtársnő!

Telefonon tett ígéretemhez híven Pablo Casals levelével kapcsolatban pótlólag még az alábbiakat közlöm: A BM Zipszer [sic!] Emilnét, mint dr. Sacher Béla volt losonci földbirtokos leányát kitelepítette. Zipszer Emilné férje olasz állampolgár és a svájci dohány export-import vállalat ügynöke volt. Nevezett Pablo Casals kérésére mentesítve lett a kitelepítés alól, a Belügyminisztérium tekintettel volt Pablo Casals érdemeire, aki ellenállási mozgalmi múlttal rendelkezik, világhírű csellóművész, a spanyol forradalomban is tevékenyen részt vett, és Rákosi Elvtárral is kapcsolatban volt.

Budapest, 1951. október 18.

²³⁸ Házi Árpád (1908–1970), kommunista politikus, 1951–52-ig volt belügyminiszter.

Eltársi üdvözlettel:
Hermanyoczkai Teréz
ri. I. o. sgt.

A Külügyminisztériumból az alábbi levél ment vissza a Párizsi Magyar
Követségre:

1951. november 1.
Pablo Casals úr
1. Roue du Canigou
Prades, La France

Kedves uram,
Megtaptuk 1951. augusztus 23-i levelét, és tudatjuk önnel, hogy kérelmét elintéztük
madame Lily Zipszer javára.

Fogadja uram szívélyes üdvözetünket

Rákosi-titkárság

Casals december 3-án a Rákosi-titkárságra küldött levelében örömét és
hálóját fejezi ki, hogy Zipszer Lily [sic!] helyzete kedvezően rendeződött.

Az ezt követő években Casals levélben számol be Lilinek a Prades-i
Fesztivál sikeréről, a zermatti, és Puerto Ricó-i, siennai, pittsburgi és
marlborói mesterkurzusokról.

1955-től az évek múlásával a Casalstól érkező levelek között egyre több a
géppel írott, és a franciát felváltja az angol. Mindez arra utal, hogy egyre
többet vállal fel a kapcsolattartásból Martita Montanez, Casals második
felesége. Martita több mint egy évtizeddel Casals halála után is válaszolt
még Lilinek a Magyar Rádióban 1974. július 14-én elhangzott Casalsról
szóló műsorral kapcsolatban, melynek másolatát megkapta.

Casals és Martita találkoztak Lilivel az 1964-es budapesti látogatásuk
alatt, amikor meghívták őt Prades-ba a fesztiválra, ahová Lili el is
látogatott. 1973-ban nem sokkal Casals halála előtt járt Puerto Ricóban is,
látta a Mestert életének utolsó napjaiban. Martita nagy szeretettel fogadta
őt, és többek közt megkérdezte, hogy milyennek ismerte meg Casalst fiatal
korában.

Casals halála után Martita levélben kérte meg Lilit, hogy csináltasson másolatot Casals minden leveléről, írja le utolsó beszélgetésüket – amilyen pontosan csak tudja – és írja le barátságuk történetét. „Azóta is folyton gondolkodom rá; amit egyszer mondott nekem, hogy az én szívem az övének a visszhangja.”²³⁹

Még egy – e dolgozat keretében az utolsó – bizonyíték Casals és Lili szoros barátságára: Joan Alavedra²⁴⁰ Casalsról szóló katalán nyelvű könyvének abban a példányában, melyet Brachfeld Péter²⁴¹ küldött el Spanyolországból a Katalán–Magyar Kulturális Egyesület részére, Casals Lilinek írt dedikációja olvasható.²⁴² Így szól:

„Drága Lilinek

Gyengéd érzéseim jeléül, és hogy e könyv olvasásával egy kicsit katalánná váljon

Pablo Casals”

²³⁹ Fedor Ágnes cikke (1974).

²⁴⁰ Katalán költő, Casals *A jászol* című oratóriumának szövegírója, aki 1964-ben a mű budapesti bemutatóján személyesen is részt vett.

²⁴¹ A Katalán–Magyar Kulturális Egyesület alapító elnöke.

²⁴² Vámos Éva–Kendi Mária, „Casals Ismeretlen magyar kapcsolata”, in *A magyar–katalán kapcsolatok ezer éve*, (összeállította: Andrele Ádám), (Szeged: Hispánia, 2001), 85.

IV. CASALS MAGYARORSZÁGI HANGVERSENYEI

Ha a Casalsról szóló dokumentumokat olvassuk-hallgatjuk, számos alkalommal bukkanunk olyan nyilatkozataira, utalásaira, melyek egyértelműen jelzik, hogy szerette Magyarországot. A magyar közönségről több alkalommal is elismerően nyilatkozott. Sokszor történt meg az I. világháború előtti években az is, hogy a hangverseny végén búcsúzóul még egy „kis koncertet” adott a művész szobában az őt áhítattal körülálló embereknek.²⁴³ Mikor az első világháború előtti utolsó hangversenye után tizenkét évvel – 1926-ban – visszatér Magyarországra, a következőket mondja: „Budapest nekem még jobban hiányzott, hiszen a magyar zenei életet még odakint is állandóan figyelem és tudomásom van majdnem minden lépésről, amelyet a magyar zene az egész világ zenei kultúrájában tesz”.²⁴⁴

Budapest, és minden mozzanat, amely itt történt velem, élénken emlékezetemben maradt. A legjobb publikum a budapesti. Nemcsak abban látom ezt, hogy lelkesedni tudnak, hanem mert minden művész előbb-utóbb rájön arra, hogy a legmagasabb fokú lelkesedésnél is többet ér, jobban esik: a megértés.²⁴⁵

Casals magyar közönség iránti szeretetének érzékeltetésére álljon itt még egy idézet, mely abból a levélből való, melyet a magyar hangversenykritikák lefordított szövegének elküldése után Kun Imrének írt 1932. február 3-án:

Kedves Uram!

Nagy meghatottsággal olvastam levelét, annál is inkább, mert ugyanazok az érzések hatnak át engem is az Ön nagy és nemes nemzete iránt, mint amelyek az Ön soraiból

²⁴³ Perényi Miklós rokonának visszaemlékezése (Interjú Perényi Miklóssal 2008. szeptember 24-én).

²⁴⁴ Boross Elemér, „Beszélgetés Casals Pabló-val, aki otthon a munkások számára ingyen tart koncerteket”, *Világ* XVII/54, (1926. március 16.): 4.

²⁴⁵ Boross Elemér, „Interjú Casalsszal Budapesten, 1926-ban”, *Film Színház Muzsika* VIII/40, (1964. október 2.): 21. Boross Elemér a *Világ* című napilap 1926. március 16-i számába írt „Beszélgetés Casals Pablo-val, aki otthon a munkások számára ingyen tart koncerteket” című saját cikkéhez írt jegyzeteiből idéz.

hozzám szólnak. A küldött kritikák olyan nagy megértésről, rokonszenvről és ragaszkodásról tanúskodnak, ami – egész őszintén szívem mélyéig meghat.

Fogadja legmelegebb köszönetemet, amelyet kérem, tolmácsoljon a budapesti sajtónak és az én drága hűségemnek.

A közeli viszontlátás reményében szívélyesen üdvözlö

Pablo Casals²⁴⁶

A Mester életében csaknem ötven alkalommal járt a történelmi Magyarország területén.²⁴⁷ A nálunk adott hangversenyeiről írt koncertbeszámolók között csak elvétve találunk olyat, amelyben nem szuperlatívuszokban írnak róla. Akkora megbecsülésnek örvendett nálunk is, hogy az 1930-as évek közepén Dohnányi zeneakadémiai főigazgatósága alatt Casals Cortot-val együtt megkapta a „Zeneakadémia tiszteletbeli tanára” címet.²⁴⁸ Kecskemét városában pedig – ahová 1964-ben Kodály társaságában a tervek szerint ellátogatott volna, ha betegsége meg nem akadályozza – utcát neveztek el róla.

Saját visszaemlékezései szerint 1914-ig „szinte évente” volt koncertje Magyarországon,²⁴⁹ a kutatások eredményeképpen azonban jócskán több hangversenye dokumentálható a század-eleji Magyarországon, mint amennyire az utolsó, 1964-es látogatása alkalmával készült interjúiban emlékszik. Valójában 1910–14 között évente több alkalommal is ellátogatott hozzánk.

Casals az első világháború kitörése előtt a következő városokban adott hangversenyeket: Arad, Debrecen, Kolozsvár, Lugos, Marosvásárhely, Nagyvárad, Szabadka, Szeged, Székesfehérvár, Szombathely és Temesvár.²⁵⁰ Debreceni és szegedi fellépése költőket is megihletett. Egyik szegedi hangversenye után Gyóni Géza írt egy kissé szarkasztikus, anekdota-jellegű verset *Casals Pablo kalandja* címmel. (Lásd: függelék).

²⁴⁶ Kun Imre, *30 év művészek között*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1965), 168.

²⁴⁷ Ez a szám a további kutatások során bővíthet. Kirk könyvében azt írja, hogy 1910 és 1937 között Casals több mint 50 koncertet adott Magyarországon.

²⁴⁸ *A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Évkönyve*, (Budapest: Az Országos Magyar Királyi Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola kiadása, 1936), 43.

²⁴⁹ Rajk András, „Beszélgetés Pablo Casalsszal”, *Népszava* XCII/233, (1964. október 4.): 9.

²⁵⁰ Lásd: függelék. A városok listája a további kutatások folyamán szintén bővíthet.

Debreceni fellépése az inkább elégikus hangulatú verseiről híres Tóth Árpádnak készítette egy vidám vers írására, akinek e koncertélménye kapcsán született meg 1911-ben a *Gordonkás Elégia* című verse. (Lásd: függelék). A vers egyébként nagy segítség volt abban, hogy egyáltalán tudomást szerezhessünk Casals debreceni koncertjéről.²⁵¹

Az I. világháború után már csak Budapest közönsége hallhatta őt. 1914 februárjában adott utolsó magyarországi hangversenye után tizenkét évig kellett várnunk, hogy újra meglátogasson minket 1926-ban. A két világháború között többször megfordult nálunk – ha kevesebbszer is, mint a század elején. 1945 után már sajnos csak egy alkalommal, 1964-ben láthattuk viszont a 88 éves Casalt Budapesten, ahol *A jászol* című oratóriumát vezényelte.

A század eleji első fellépések 1914-ig

Magyarországon Casals volt az első, aki egy egész Bach szvitet eljátszott a közönségnek. Folyamatos magyarországi szerepléseivel Casals sokat tett annak érdekében, hogy a cello elfoglalhassa a helyét a szólóhangszerek sorában.²⁵²

Első magyarországi fellépéséről egymásnak ellentmondó információkat találunk. Casals úgy emlékszik, hogy 1908-ban lépett fel először Magyarországon.²⁵³ Nos, ha ez így volt, akkor erről a hangversenyről annyit bizonyosan tudunk, hogy nem Budapesten volt, mert itt 1910. november 18-án a Vigadóban lépett fel először. Csáth Géza *A Hét* hasábjain beharangozta a hangversenyt.²⁵⁴ *A Világ* című folyóirat 1910. november 19-i számában megjelent koncertbeszámolójából pedig egyértelműen kiderül, hogy az előző nap a Zeneakadémián megrendezett hangversenye volt az első szereplése Budapesten.

²⁵¹ Molnár Zsolt (gordonkaművész, Debrecen) közlése.

²⁵² János Breuer, „From Casals to Starker: the cello landscape in Hungary (1900–1944)”, in *Von Budapest nach Bloomington*, (Kronberg: Kronberg Academy Verlag, 1999), 193.

²⁵³ Meixner M. interjúja.

²⁵⁴ Csáth Géza, *Éjszakai esztetizálás*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1971), 337–338. Első megjelenés: *A Hét* XXI/46 (1910. november 13.): 739.

Casals Pablo új ember nálunk, Budapesten először játszott. Azok között, akiket mi hallottunk, föltétlen a cselló legnagyobb művésze. És egyike egyúttal a legnagyobb interpretátoroknak. [...] Bach szólócsellóra írt szvitjében elragadó volt az előadás sugárzó tisztasága, okossága és érzéstartalva. Ezt a produkciót aligha tudja valaki utána csinálni Casalsnak. A közönség az első percben fölismerte, hogy kivel van dolga. Az est ovációi egy szokatlanul nagy diadalmas sikert reprezentáltak. A műsor többi számaiban Szántó Tivadar zongoraművész volt Casals partnere. Együtt játszották Beethoven A-dúr és Brahms e-moll szonátáját. Interpretációjuk a tökély ritka élvezetét adta nekünk. Szántó éppúgy, mint Casals, igen komoly és kitűnő ízlésű kamaramuzsikus. Mind a ketten szerények voltak, odaadók, mintegy engedték egymást előtérbe. Az eredmény az volt, hogy Beethoven és Brahms álltak előttünk, a maguk igazi mivoltában, titáni erejében és szépségében. Szántó Liszt Don Juan-ábrándját adta elő önállóan.

Ezek után Csáth méltatja Szántó Tivadart, és a kritikáját így zárja le: „Ünnepi est volt. Casals meghódította a mi közönségünket is”.²⁵⁵ A Nyugat munkatársa, Jász Dezső a *Nyugatban* így ír a koncertről:

Az előadása komoly, egyszerű, tele van tisztelettel, megértéssel a meghalt nagy mesterek iránt. Csaknem spiritizista-szeánszon érezte magát az ember, amikor Casals egyedül a csellójával a terem közepén, mint egy médium Bach szellemét idézte. S éppen azért, mert a zeneszerzőt sohasem takarja el, s mert tiszta, önzetlen odaadó munkájában egészen eltűnni iparkodik – egy pillanatig sem szűnik meg az érdeklődésünk iránta. [...] A múlt hónapban rendezett hangversenyén, Bach cselló suite a legnagyobb sikerűbb tökéletességben került ki a vonója alól. Csodálnunk kellett az intonáció tisztaságát, melegségét, az okosságot, az értelmességet, ami az előadásban megnyilatkozott, Casals pompás polifóniai érzékét, s egész zenei készségét, amelynek segítségével ily biztossággal talált rá Bachra.²⁵⁶

A hangversenyéről a *Zeneközlöny* is megemlékezett:²⁵⁷

Casals Pablo és Szántó Tivadar szonáta-estélye a legnagyobb impressziók közül való volt, amilyent csak valaha átéltünk. Budapesten először játszott Casals. Nemigen hisszük, hogy szebben lehessen nála csellózni, sőt általában zenélni is. Minden hangja egy-egy nagy, meglepő szenzáció. A legmélyebb, intimebb és intenzívebb lelki események gyönyörű, kimeríthetetlen egymásutánja. És ő ezeket az eseményeket magától értetődő természetességgel, közvetlenséggel, klasszikus plaszticitással mondja el nekünk. Póz

²⁵⁵ Csáth Géza, *Éjszakai esztetizálás*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1971), 338–340. Első megjelenés: *Világ* I/201 (1910. november 19.): 11.

²⁵⁶ Jász Dezső, "Casals Pablo", *Nyugat*, III/24, (1910): 1902.

²⁵⁷ *Zeneközlöny* IX/3, (1910. december 1.): 102. A rövid beszámoló írója: Fenyves Jenő.

nélkül, kérdés nélkül; csupán a legerősebb, a legsürgetőbb lelki kényszerűségből. Szántó Tivadar leginkább Brahms e-moll szonátájának zongorarészében tüntette ki magát.

Casals visszaemlékezései szerint tehát 1908-ban járt nálunk először. Ennek ellentmond az az információ, melyet Perényi Miklós, Casals magyar tanítványa közölt velem, mely szerint Casals 1906-ban együtt lépett fel Mieczysław Horszowskival a Royal Szálló hangversenytermében Budapesten.²⁵⁸

Az 1910-es években olyan művészekkel lépett fel Magyarországon, mint: Raoul Pugno, Ysaÿe, Burmester, d'Albert, Enescu, Dohnányi és Donald Tovey. Érdekes, hogy ebben az időszakban összesen kétszer adott zenekari estet.

Pugnoval és Ysaÿe-jal 1911. február 21-i zeneakadémiai hangversenyén Beethoven Esz-dúr, Schumann d-moll és Schubert B-dúr trióját játszották. A *Zeneközlöny*ben a következő hangversenykritika jelent meg róluk:

Pugno–Ysaÿe–Casals hármas szövetsége teljes győzelmet aratott. Nem volt minden pikantéria nélküli ez a csoportosítás, amely három ily nevet egy est keretébe foglalt össze. Ez a három legnagyobb kaliberű egyéniség elég nagy volt még ahhoz is, hogy a saját egyéni nagyságát egy rajta kívül álló, őket összefoglaló egység mértékeihez alkalmazza. Ezen összefoglaló egység alatt azért könnyen megkülönböztethetők voltak az egyéniségek sajátosságai: Pugno nyugalmas, kristályos klasszicizmusa, mely kerüli a rikító színeket; Ysaÿe néha rapszódikus, de mindig finom szubjektivitása, mely a mai feszélyezettség következtében mintha egy relatív indiszpozíció alakjában jelentkezett volna; legalább ennek hatottak a néha kellemetlenül hangzó csúszások, egyes figuráknál erőszakos, mellékörejektől kísért elvágása; Casals magában egyesíti két partnerének minden előnyét: Pugno klasszikus nyugalmába öltözteti Ysaÿe szubjektív emócióit, és mindkettőt a tökély emberileg szinte legmagasabb fokára fokozza, ilyen formán egy új, tökéletességében már majdnem absztrakt egységet nyújtva.²⁵⁹

Casals következő – 1911. március 29-én a Vigadóban megtartott – hangversenye volt az első zenekari estje Budapesten. A koncerten – mely a Leipziger Philharmoniker zenekari estje volt – Hans Winderstein vezényelte Dvořák h-moll és Saint-Saëns a-moll gordonkaversenyét.

²⁵⁸ Ezt maga Horszowski közölte Perényi Miklóssal 1969 és 72 között, mikor Casals meghívására Perényi négy egymást követő évben részt vett a Marlborói Fesztiválokon.

²⁵⁹ *Zeneközlöny* IX/9, (1911. március 1.): 286. n. s. aláírással.

Ugyanez év november 25-én ismét a Vigadóban adott önálló estet. Ezúttal Haydn egyik gordonkaversenyét – zongorakísérettel –, egy Bach szvitet, Moór Emánuel *Prelude*-jét, Valentini egyik szonátáját, Dvořák *Erdei csend* c. darabját, egy Csajkovszkij *Románcot* és Popper *Vitóját* játszotta. A század elején többször találkozhatunk azzal a gyakorlattal, hogy zenekari kíséretes műveket Casals zongorakísérettel adott elő: például Haydn, Boccherini és Saint-Saëns gordonkaversenyeit.

Szintén ez év december 5-én ismét Burmesterrel és d'Albert-rel lépett fel a Vigadóban. Erről a hangversenyről egymással homlokegyenest ellenkező véleménnyel írt beszámolót Csáth Géza és a *Zeneközlöny* kritikusa. Álljon itt mindkettőből egy-egy részlet, először a *Zeneközlöny*ből:

Burmester, Casals, d'Albert csúnya diszharmóniává egyesültek dec. 5-i trióestélyükön. Előre meg lehetett azt jósolni, hisz' sohasem is játszottak ők együtt! Burmester füttyül a kamarazeneire, amióta csecsebecsét árulgatja, d'Albert a Tiefland izgalmi között elfelejtett zongorázni, Casals pedig fenségesen, istenien muzsikált önmagának. Nem beszélünk művészi nívóról, de még tisztességes együttesről sem lehet szó: folytonos ingadozás, sőt gyakran taktusokon keresztül egyáltalában nem voltak együtt. Viszont az igazság kedvéért feljegyezzük, hogy a Beethoven B-dúr trió lassú tétele nagyon szépen sikerült. A közönség sokat és megértően tapsolt. Ha neki jó, minden jó.²⁶⁰

Csáth Géza pedig így számol be a koncertről:

Ezt a három nevet még sohase olvastuk így együtt. Még sohase láttuk őket egyszerre a pódiumon. Akármelyik közülük zsúfolt hangversenytermet jelent. Teljesen érthető tehát, hogy ma este, amikor a három zenei hős egy trió-estélyre szövetkezve indult a közönség meghódításának: egész Budapest a lábaik elé feküdt. [...] Mindenki a pódiumra néz és elfelejti, hogy teste van. Ilyenkor a zenének fokozottan hatalmas hatása van. Az érzések mintegy villamos indukció útján megsokszorozódnak. A magunk gyönyörűségéhez és ámulatához mintegy külön-külön hozzáadódik valamicske minden hallgatóéból. Az élvezés kilengése a reális értéke és lehetőséget meghaladja. Hozzáadódik még az élvezet szuggesziója is! ... De, hogy ilyesmi megtörténhessék, ehhez bűvészek kellene. És ők mindhárman azok. Nem szabad elfeledkeznünk arról a szerencsés véletlenről sem, hogy

²⁶⁰ *Zeneközlöny* X/7, (1912. január 5.): 242. n. s. aláírással.

mind a hárman ugyanabba az embertípusba tartoznak. A higgadt, kissé melanchóliára hajlamos, mélyérzésű és igen egészséges férfiak közé.²⁶¹

1912-ben kétszer lépett fel Donald Tovey-val Budapesten. Az elsőt, február 17-én szonátaestet adtak a Zeneakadémián, melyen Bach G-dúr szonátája mellett Beethoven A-dúr gordonka-zongora szonátáját adták elő. A *Zeneközlöny* talán azért, mert Tovey első alkalommal játszott nálunk, kritikájában inkább vele foglalkozott. Az 1912. februári 17-i hangversenyéről sok újság beszámolt, köztük a *Vasvármegye*,²⁶² a *Világ*,²⁶³ és a *Pester Lloyd*.²⁶⁴ Két héttel ezután – március 2-án – tartott második közös koncertjük nemcsak azért fontos, mert Casals Magyarországon ekkor játszott először Enescuval, hanem azért is, mert – a kutatások jelenlegi állása szerint – Casals első világháború előtti éveiben Budapesten összesen két alkalommal játszott zenekari kísérettel: ez volt a második. Casals ezen a fellépésén hatalmas műsort adott: Beethoven Hármasszertét és Brahms Kettősszertét Donald Tovey és Enescu közreműködésével, valamint Schumann a-moll gordonkaversenyét Oscar Nedbal cseh karmester dirigálásával. A hangversenyen a Wiener Tonkünstler Orchester játszott.²⁶⁵

A kutatás jelenlegi állása szerint Casals 1914. február 26-án adta a háború kitörése előtti utolsó budapesti hangversenyét a Zeneakadémián Enescuval és Szántó Tivadarral.²⁶⁶

Vidéki hangversenyek

A budapesti koncertjei mellett 1911-ben Casals fellépett Temesváron, és Kolozsváron,²⁶⁷ 1912-ben Szombathelyen²⁶⁸ és Lugoson,²⁶⁹ 1913-ban

²⁶¹ Csáth Géza, *Éjszakai esztetizálás*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1971), 420–421.

²⁶² *Vasvármegye* XLV/52, (1912. március 5.): 2. Név nélkül.

²⁶³ Csáth Géza, *Éjszakai esztetizálás*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1971), 451–452.

²⁶⁴ G. L. gyűjtése.

²⁶⁵ Források: *Vasvármegye* XLV/52, (1912. márc. 5.): 2. Név nélkül. További forrás: Lakatos István, *Zenetörténeti Írások*, (Bukarest: Kriterion, 1971), 208.

²⁶⁶ *Zeneközlöny* XII/16, (1914. március 15.): 421. Név nélkül.

Szegeden²⁷⁰ és Székesfehérváron,²⁷¹ 1914-ben pedig Szabadkán,²⁷² Marosvásárhelyen,²⁷³ Kolozsváron²⁷⁴ és ismét Szegeden.²⁷⁵ A felsorolt városokon kívül voltak még koncertjei Debrecenben,²⁷⁶ Aradon,²⁷⁷ Győrben, Miskolcon²⁷⁸ és Nagyváradon²⁷⁹ is, sajnos ezeknek még a pontos dátumairól sem rendelkezünk információval – egyelőre.

Temesvári hangversenyét 1911 novemberében így harangozta be a *Temesvári Hírlap*:²⁸⁰

Nem volt még Temesvárott hangverseny, amely iránt a közönség széles rétege oly lázas érdeklődést tanúsított volna, mint most Casals Pablo és Szántó Tivadar. Egész természetes is a közönség érdeklődése, mert Casals Pablo ma kétségtelenül a legnagyobb élő csellóművész, aki teljesen Paganini méretű zseni. Temesvár zenei intelligenciájának legjobb fokmérője az az érdeklődés, amelyet az e hó 30-iki hangverseny iránt közönségünk tanúsít. Ajánlatos jegyekről már most gondoskodni a hangversenyt rendező Moravetz testvérek könyvkereskedésében.

A hangversenyről három héttel később szintén ebben az újságban beszámolót is olvashatunk, melyből kiderül a műsor is: Casals Beethoven A-dúr szonátáját, a Grieg Szonátát és Bach egyik szólószvitjét telt ház előtt

²⁶⁷ Lakatos István, „A kolozsvári Zenetársaság”, in *Zenetudományi Írások*, szerkesztette: Benkő András, (Bukarest: Kriterion, 1980), 22. László Ferenc (Kolozsvár) szíves szóbeli tájékoztatása (2008. augusztus 5.) alapján.

²⁶⁸ *Vasvármegye* XLV/52, (1912. március 5.): 2. Név nélkül.

²⁶⁹ László Ferenc (Kolozsvár) szíves szóbeli tájékoztatása (2008. augusztus 5.). Constantin Tufan Stan készülő doktori értekezése (Vocatie muzicala a orasului Lugoj) alapján.

²⁷⁰ Péter László, „Amikor Casals itt járt”, *Délmagyarország* (1973. október 24.): 8.

²⁷¹ *Székesfehérvári Hírlap* (1913. február 19.): 3.

²⁷² Antal István, a Szabadkai Zeneiskola igazgatójának e-mailben küldött tájékoztatása alapján. A *Bácskai Hírlap* is beszámolt a hangversenyről, melyben az elhangzott művek zeneszerzőit sorolja fel.

²⁷³ Csíky Boldizsár, „A zenekari muzsika Marosvásárhelyen”, in *Zenetudományi Írások*, szerkesztette: Szabó Csaba, (Bukarest: Kriterion, 1977), 274.

²⁷⁴ Lakatos István, „A kolozsvári Zenetársaság”, in *Zenetudományi Írások*, szerkesztette: Benkő András, (Bukarest: Kriterion, 1980), 24. László Ferenc (Kolozsvár) szíves szóbeli tájékoztatása (2008. augusztus 5.).

²⁷⁵ Péter László, „Amikor Casals itt járt”, *Délmagyarország* (1973. október 24.): 8.

²⁷⁶ Breuer János (szerk.), *Debrecen zenei élete a századfordulótól napjainkig*, (Debrecen: Megyei Városi Tanács V. B, 1975), 121.

²⁷⁷ http://www.welcometoromania.ro/Arad/Arad_Hotel_Ardealul_m.htm (a letöltés ideje: 2008. augusztus 30.)

²⁷⁸ Casals győri és miskolci hangversenyének forrása: Kirk, 278.

²⁷⁹ <http://www.kalaber.ro/vasarhely.htm> (a letöltés ideje: 2008. augusztus 25.).

²⁸⁰ *Temesvári Hírlap* IX/275, (1911. november 12.): 7.

adta elő Szántó Tivadar közreműködésével, akinek művészetét szintén melegen méltatta a cikk írója.²⁸¹

Kolozsvári koncertjeiről is rendelkezünk információval: az elsőt, 1911. november 29-én Dienzl Oszkár volt a zongorakísérője és a hangverseny programja pontosan megegyezik pár nappal korábbi – november 25-i budapesti Vigadóban adott hangversenyével. Annyit ki kell emelni, hogy ezen a hangversenyen játszotta Popper *Vito*, és Moór Emánuel *Prelude* c. művét is.²⁸²

Szombathelyi hangversenyéről is maradt fenn beszámoló. A *Vasvármegye* névtelen munkatársa csodálatosan emlékezik meg a koncertről:²⁸³

Amidőn a nagy előadóművészeknek sikerült [az] újabb és újabb technikai nehézségek leküzdése, nemcsak újabb zenei szépségekkel ismertették meg a közönséget és így fejlesztették annak megértő képességét is, hanem a zene paedagógiát is gazdagították tudásuk és gyakorlati tapasztalataik révén.

[...] A technika fejlődése tette lehetővé egyes zenei gondolatoknak megfelelő interpretálását és így annak a közönséggel való megértését. E megértés tette közkinccsé a zeneművészetet s fejlesztette generációról generációra a zenei képességeket oly mértékben, hogy túlfinomult érzékünk szinte egy rajtunk kívül eső szebb, eszményibb világnak lüktetéseit érzi meg a hangokban.

Mert éreznünk kellett öntudatlanul is a lelkünk mélyén, hogy Casals játéka, a zenei művészet, több egyszerű szórakozásnál. A hangok csodás harmóniája egy magasabb szférába ragadja a lelket, amelynek szárnyalása hasonlatos a templom áhítatához. Egy magasabb erő lesz öntudatlanul úr a lelkünkön...

Pedig lám egy igénytelen apró kis ember ül ott a pódiumon. Kisebb bármelyikünkénél, törekeny, félszeg, alig nagyobb, mint a hangszere. Semmi übermensch. Csak amikor beleolvad a csellójába és elvész a behunyott szermű ember szemünk előtt, akkor lesz embernél nagyobb, művészideál, gyönyörűsége embertudatunknak, büszkesége az egész világnak.

Ezek és ehhez hasonló gondolatok támadnak agyamban a tegnapi hangverseny alkalmával. Micsoda túlfinomult idegrendszer, milyen csodás zenei képesség az, amely ebben a művészetben megnyilvánul! Minden egyes hang szinte megelevenedik, beszél

²⁸¹ *Temesvári Hírlap* IX/276, (1911. december 2.): 1–2.

²⁸² Lakatos István, „A kolozsvári Zenetársaság (1887–1918)”, in *Zenetudományi Írások*, szerkesztette: Benkő András, (Bukarest: Kriterion, 1980), 22. László Ferenc (Kolozsvár) szíves szóbeli tájékoztatása (2008. augusztus 5.) alapján. Az *Erdélyi Lapok*, IV/23, (1911. december 1.): 709. oldalán olvashatunk rövid beszámolót a hangversenyéről. (Sajnos a koncert dátumán kívül nem találunk itt más dokumentálásra alkalmas információt).

²⁸³ *Vasvármegye* XLV/52, (1912. március 5.): 2. Név nélkül.

érthető nyelven hozzánk. Bámulatos az, hogy tónusa a kifejezési árnyalatok milyen gazdag skálájával rendelkezik.

[...] Megannyi művészi gyönyörűség. Haydn koncertje a múltak emléke. Zeneértők, akik már a modern irányzatnál tartanak, immár ósdinak tartják, a közönség részére azonban hozzáférhetőbb és élvezetesebb. Alkalmat nyújt nemcsak Casals érzésteli játékának, hanem tüneményes technikájának élvezésére. Nem kritika, hiszen Casalshoz alig tud felérni a kritikai megjegyzés, csak zeneértők lelkéből fakadt kívánság, hogy a legnagyobb művésztől a legnagyobb alkotásokat szerette volna hallani az a zeneértő közönség, amely egész lelkével részt vett ezen a fényes nagy koncerten. Bach Suitjét sem sorozták, kivált gondonkán ezek közé, akármilyen nagy gyönyörűséget is szerzett az antik stílusnak az a zseniális visszaadása, amely Casals játékában megnyilatkozott.

Ezt a játékot a csodálat igaz meghatottságával élvezte a hangverseny közönsége. Technikája igazán tünemény-szerű. Soha egy pillanatra el nem árulja, hol vannak a technikai kidolgozás nehézségei. Casals egyformán könnyedén, csodás biztonsággal játssza darabjainak legnehezebb részleteit. A személye sohasem lép előtérbe, ellenben az egész játék egy nagy, igazán tüneményes művészi egyéniség.

1913. február 16-i első szegedi koncertjét nagy valószínűséggel Endrényi Imre lapkiadó, nyomdász és könyvkereskedő szervezte, a jegyeket is az ő boltjában árulták, s pár nappal a koncert előtt egész oldalas hirdetésben hívta fel a figyelmet Casals szereplésére lapjában, a *Szegedi Híradóban*. A koncert után két nappal a *Szegedi Híradó* azt írta, hogy „az estet Szeged zenei szenzációi közé kell sorolnunk”. Műsorán a következő művek szerepeltek: a koncert első felében Locatelli Szonátája, Bach G-dúr szvitje mellett egy Beethoven-variációt,²⁸⁴ a második részben Huré: Air, Fauré: A szicíliai nő és Popper: Tarantella. A koncert kritikai visszhangja egyhangú dicséret volt. A *Szegedi Napló* szerint „amit produkált, abban a technika és az érzés csodálatos tökéletességben mutatkozott meg”. A *Szeged és Vidéke* kritikusa szerint Casals minden bemutatásra kerülő zeneművet elképzelhetetlen tökéletességgel játszott”.²⁸⁵

Első szegedi hangversenye után egy nappal Székesfehérvárra utazott Casals, ahol 1913. február 17-én a Szent István teremben hangversenyezett. A *Székesfehérvári Hírlap* beszámolt a hangverseny szervezési körülményeiről, Casals játékáról, a közönség elragadtatásáról, és

²⁸⁴ Sajnos nem tudni, hogy Beethoven melyik variációjáról van szó.

²⁸⁵ Péter László, „Amikor Casals itt járt”, *Délmagyarország* (1973. október 24.): 8.

arról, hogy Casals hangversenyének végén a Popper *Tarantelláját* játszotta el.

A Székesfehérvári Zenekedvelők Egyesülete igazán nagy hálaára kötelezte a városnak a zeneművészet iránt érdeklődő közönségét, midőn a világhírű spanyol gordonkaművész Casals Pablót – a sok akadály dacára – mégis lehozta városunkba. F. hó 17-én esti fél 9 órakor volt a hangverseny a Szent István teremben, mely teljesen megtelt közönséggel. A világhírű gordonkaművész előadásáról csak a legnagyobb elismeréssel lehet szólni és művészete elérte azt a fokot, melynél tökéletesebbet alig lehet képzelni. A jelenvolt közönség elragadtatva tapsolt az egyes tételszámok befejezése után és a spanyol gordonkaművész, mintha csak erővel tenné, a végére hagyta a legkáprázatosabb darabot, Popper tarantelláját, melyet oly lelkesen frenetikus taps követett, hogy egy kis ráadással is kellett neki szolgálni, amit szívesen meg is tett.²⁸⁶

1914. február 3-án Casals Szabadkán vendégszerepelt, ahol Weber, Haydn, Bach, Bizet, Bruch, Popper és Dvořák műveket adott elő.²⁸⁷

Casals 1914. február 22-i második kolozsvári hangversenyének műsora²⁸⁸ pontosan megegyezett az egy nappal korábbi marosvásárhelyi²⁸⁹ koncertjének programjával: kisebb darabok, köztük Popper *Tarantellája*. Három nappal később Szegeden adott trióestet Enescuval és Szántóval, majd az ezt követő napon, február 26-án a Vigadóban játszották el a szegedi programot: a Haydn: G-dúr, Beethoven: D-dúr és Brahms: H-dúr triót.

1914. február 25-én Casals ismét fellépett Szegeden, ezúttal Enescu és Szántó Tivadar társaságában. Egy nappal a zeneakadémiai szereplésük előtt eljátszották műsorukat itt is. Erről a hangversenyről a másnapi *Szegedi Híradó*, és a *Szeged és Vidéke* és a *Szegedi Napló* is beszámolt. Ez utóbbiból való a következő részlet:

Külön nagy dicséretére válik Casalsnak, hogy az ő hatalmas, nagy művészetét e célnak alá tudta rendelni és nem törekedett egyéni sikerre. Hogy azután mégis ő volt az est

²⁸⁶ *Székesfehérvári Hírlap* (1913. február 19.): 3.

²⁸⁷ Antal István, a Szabadkai Zeneiskola igazgatójának e-mailben küldött tájékoztatása alapján.

²⁸⁸ Lakatos István, „A kolozsvári Zenetársaság”, in *Zenetudományi Írások*, szerkesztette: Benkő András, (Bukarest: Kriterion, 1980), 22. László Ferenc (Kolozsvár) szíves szóbeli tájékoztatása (2008. augusztus 5.) alapján.

²⁸⁹ Csíky Boldizsár, „A zenekari muzsika Marosvásárhelyen”, in *Zenetudományi Írások*, szerkesztette: Szabó Csaba, (Bukarest: Kriterion, 1977), 274.

hőse, ez már akaratán kívül történt. Az övéhez hasonló nagy művészetet nem lehet elrejtteni még a kamarazene sáncai mögé sem, még a legfegyelmetesebb, legnagyobb művészettel sem.²⁹⁰

A két háború közti évek (1926–1937)

A háború előtti utolsó 1914-ben megtartott hangversenye után tizenkét évet kellett várnunk arra, hogy 1926-ban újra ellátogasson hozzánk. Ezúttal két hangversenyt adott a Pesti Vigadóban március 14-én és 16-án. A március 14-i koncert műsorán Bach C-dúr szvitje mellett kisebb darabok is szerepeltek, mint például: Händel: g-moll szonáta, Beethoven: *7 variáció*,²⁹¹ Bloch: *Héber meditáció*, Debussy: *Menüett*, Fauré: *Fileuse*, Granados: *Intermezzo* és *Goyescas*, Saint-Saëns: *Allegro Appassionato*. Jemnitz Sándor a március 14-i koncertbeszámolójában Hubermanhoz hasonlítja Casalt:

[Casals] Bronislaw Huberman mellett valóban a jelenkor legnagyobb előadóművésze. [...] Salaktalanul szép tónusából mélységes nyugalom áradt felénk. De ez a szépség és nyugalom nem a sors ösztönös kegyeltjeinek érdemtelen kincse, nem az az öntudat alatti jó tulajdonság, amelyet holmi szerencsefiak már magukkal hoznak e világra. Ez a szépség és nyugalom hosszú és nehéz küzdelem, kemény lelkitusa, lankadatlan munka és az ideális célért való szüntelen érzés- és gondolatkoncentráció megszolgált jutalma. Ebből a szépségből és nyugalomból a rajongó ember, a százszázalékos művész hangja hallatszik ki, akinek egész valója a muzsikában összpontosul.²⁹²

A hangverseny(ek)ről²⁹³ Tóth Aladár is beszámolt a *Nyugatban*:

Casals Pablo művészetet (a legnagyobb csellóművészet, melyet ma ismerünk) tulajdonképpen a legteljesebb önfeledtségnél kezdődik. Casals, mikor elmerül gondonkajátékába, nem feszíti meg lelkének izmait, nem korbácsolja fel szenvedélyeit; ami benne ilyenkor résen áll és az előadandó mű megtermékenyítő ihletét várja, az

²⁹⁰ Péter László, „Amikor Casals itt járt”, *Délmagyarország* (1973. október 24.): 8.

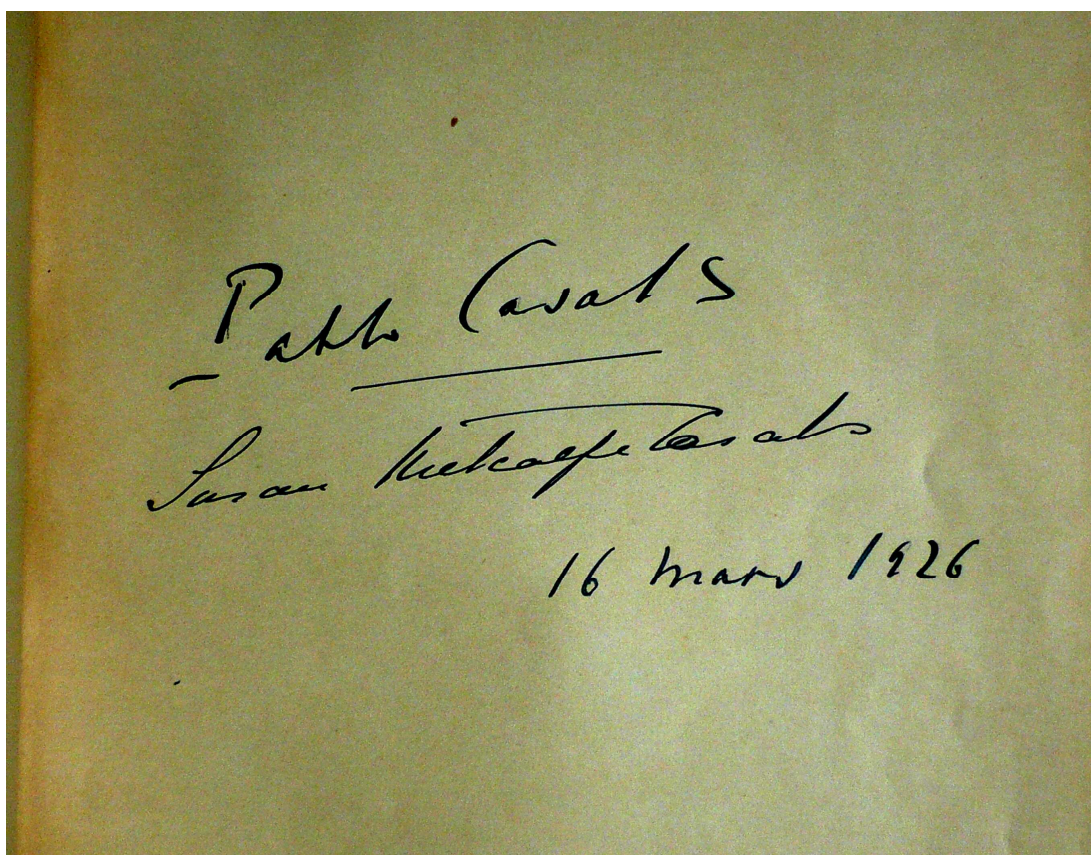
²⁹¹ A teljes cím: *7 variáció* Mozart „A varázsfuvola” c. operájának egy témájára, G. L. gyűjtése. OSZK nyomtatványtár.

²⁹² Lampert Vera (szerk.), *Jemnitz Sándor válogatott zenekritikái*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1973), 77–78.

²⁹³ Mivel a cikk nem tartalmaz utalást a műsorszámokról, nem derül ki, hogy Casals március 14-i vagy 16-i hangversenyét hallotta Tóth Aladár.

semmi más, mint egyéniségének végső alapdiszpozíciója, az a mindent egybefonó végső harmónia, mely ott lakik minden ember lelkében, melyet azonban a maga teljes tisztaságában csak kevesen tudnak önmagukban felfedezni. [...]

Casals öntudatalatti, mély természete is csak a szellemi élet kezének oltalma alatt fejlődhetett ki olyan harmonikusan. Az ő ösztönéletén a szellemi kultúra minden áldását érezzük. [...] Az előadott mű szelleme zavartalanul suhan végig Casals lelkén, s a művész önkényétől nem háborgatva váltja ki a lélekből azt, amire éppen szüksége van.²⁹⁴

11. kép: Casals és első felesége, Susan Metcalfe aláírása a Zeneakadémia emlékkönyvében 1926-ban

Ebben az időszakban egyetlen hangversenye volt, melyen zenekari kísérettel játszott: az 1927. április 2-i. Sajnos erről bővebb információ nem

²⁹⁴ Tóth Aladár, „Casals Pablóról”, *Nyugat* XIX/7, (1926): 674.

áll rendelkezésünkre.²⁹⁵ Egyedül annyit tudunk róla a *Crescendo* című folyóiratból, hogy csodálatos lehetett: „Huberman és Casals zenekari estjeit csak regisztráljuk, nem hordjuk a magunk elragadtatásának dézsa-vizeit az elismerés és lelkesedés Dunájába”.²⁹⁶

Casals elmondása szerint a két világháború közötti években Kun Imre szervezte magyarországi hangversenyeit.²⁹⁷ Egy 1967-ben elhangzott rádióműsorban beszélt arról, hogy Casals a Kun által szervezett első Mesterbérlet-sorozatban lépett fel 1930 decemberében. Ezen a hangversenyen Casals több kisebb darab mellett Beethoven A-dúr szonátáját, Bach G-dúr szvitjét, Bartók I. rapszodiáját és Boccherini Adagio és allegro c. művét adta elő.²⁹⁸

Kun Imrétől tudjuk, hogy Casals magyarországi tartózkodásai alkalmával nem lakott szállodában. Mikor a két háború közti években Budapesten járt, legjobb magyarországi barátjánál, dr. Murányi Ernőnél szállt meg. Murányi mindig elment Casals hangversenyeire, azonban 1937-ben betegsége miatt nem tudta őt meghallgatni.²⁹⁹ Casals rendkívül szomorú volt, és az egész hangversenyt rosszkedvűen játszotta végig, folyton arra a helyre nézett, ahol barátja szokott ülni. Másnap megkérte Kun Imrét, a hangverseny szervezőjét, hogy küldje el a koncerten zongorán közreműködő dr. Herz Ottót Murányihoz, ahol ismét előadták – ezúttal a beteg Murányinak – a koncert anyagát.³⁰⁰ Kun könyvében van a történet folytatása: nem sokkal ezután Murányi meghalt és a családja nagyon rossz anyagi körülmények közé került. Amikor Casals ezt meghallotta, azonnal intézkedett, hogy budapesti járandóságát – ami akkor több száz dollárt tett ki – fizessék ki a családnak. Megkérte Kun Imrét, hogy értesítse Hubermant is a halálesetről, aki szintén szerette dr. Murányi Ernőt. Huberman azonnal át is utaltatott

²⁹⁵ A pontos dátum G. L. szíves közlése nyomán.

²⁹⁶ *Crescendo* I/10, (1927. május): 22. Név nélkül.

²⁹⁷ „Pablo Casals nyilatkozata Kun Imrének, a Magyar Rádió munkatársának”. Magyar Rádió Sajtóarchívuma, 1962. jan. 9.

²⁹⁸ Kun Imre, „50 év a pódium mögött – Kun Imre visszaemlékezései”, Magyar Rádió Archívuma, adás: 1967. október 29, Kossuth, 12.55.

²⁹⁹ Kun Imre, *30 év művészek között*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1965), 164–165.

³⁰⁰ „Régi hangversenyek nyomában – Kun Imre portré”, műsorvezető: Antal Imre, MTV archívuma. Gyártási év: 1973. A film F-17897/II. számon szerepel az archívumban.

egy bizonyos összeget, mert Casals kérését még Huberman is nagyon respektálta.³⁰¹

Az 1931. december 9-i hangversenyének érdekessége, hogy Budapesten a Vigadóban játszotta Moór Emánuel *Prelude* című darabját is.

Casals 1937-ig szinte évente koncertezett Budapesten. Ezekben az években már nem találunk Popper darabokat a műsorán, mint a század elején, viszont 1930-ban Bartók I. rapszódiját, 1926-ban és 1936-ban pedig Kodály *Három korálelőjáték* c. Bach-átiratát adta elő a Vigadóban. A második világháború előtti utolsó hangversenyét Dohnányi vezényletével adta 1937. december 7-én. (Erről a Dohnányi fejezetben már részletesen beszámoltunk.)

Egy hangversenyére egyelőre csak szóbeli beszámolók utalnak: 1937 végén a Dohnányi által vezényelt zenekari estjén kívül Casalsnak volt még egy hangversenye Budapesten, ahol Brahms egyik cselló–zongora szonátáját is előadta.³⁰²

³⁰¹ Kun Imre, *30 év művészek között*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1965), 166.

³⁰² Szilvássy László (gordonkaművész, a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola gordonkatanára) visszaemlékezése szerint az említett szólóest a Vigadóban volt.

Casals 1964-es budapesti látogatása

Casals legutolsó magyarországi látogatásáról több kutatási forrás is rendelkezésünkre áll. Casals ez alkalommal azért érkezett hozzánk, hogy a Budapesti Zenei Hetek keretében *A jászol* című oratóriumát vezényelje. Ez alkalommal több folyóirat, napilap közölt cikket Casalsról, a Magyar Rádió egy 45 perces riportot készített vele, és a Magyar Televízió is megörökítette az akkor 88 éves művészt. Az amerikai televízió róla készült portréfilmjének egy részletét³⁰³ is ekkor forgatták Budapesten. A filmen egyébként nem kisebb egyéniség, mint Isaac Stern vállalta a riporter szerepét.³⁰⁴

Kun Imre, a Magyar Rádió munkatársa volt az, akinek közreműködésével a harmincas évektől a Mester magyarországi hangverseire sor kerülhetett. Casals 1964-es budapesti látogatását több mint két évig tartó levelezésük előzte meg. A Magyar Rádió archívuma őrzi azt a nyilatkozatot, melyet Casals küldött Kun Imrének 1962 januárjában.³⁰⁵ Ebből tudjuk meg azt is, hogy Kun ötlete volt, hogy 1963-ban Casals neve alatt egy nemzetközi gordonkaversenyt rendezzenek Budapesten. Akkor a versenyre ugyan nem tudott Casals ellátogatni, de egy évvel később végre sikerült megvalósítani a budapesti utazás tervét. A fent említett nyilatkozatot érdemes teljes terjedelmében közölni. Íme:

Pablo Casals, a világhírű muzsikus, korunk legnagyobb csellóművésze, nemrég töltötte be 85. születésnapját. Az egész világ sajtója megemlékezett e születésnapról, elhalmozták jókívánságokkal a nagy csellistát és e napon a világnak csaknem valamennyi rádiója megszólaltatta interpretációi egyikét.

A jókívánságokat viszonzva Casals meleg hangú válaszlevelet küldött a Magyar Rádió zenei osztálya nemzetközi rovata vezetőjének, Kun Imrének. A két világháború közti időszakban Kun Imre, az európai hírű hangverseny-rendező közreműködésével került sor Pablo Casals budapesti hangversenyeire. Pablo Casals nyilatkozata a következőképpen hangzik:

Kedves Kun Imre!

³⁰³ Egyes zenésztársaim emlékei szerint a filmet, melyben Kodály és Casals együtt látható, Magyarországon levetítette a Magyar Televízió.

³⁰⁴ Udvardy István, „Pablo Casalsról”, *Rádióújság* 1981/42: 3.

³⁰⁵ „Pablo Casals nyilatkozata Kun Imrének, a Magyar Rádió munkatársának”, Magyar Rádió Sajtóarchívuma, 1962. jan. 9.

Köszönöm jókívánságait és mondhatom, nagyon kellemes meglepetést keltett levelének vétele. 25 esztendeje nem voltam Budapesten, és most az Ön sorai eszembe juttatták kedves budapesti emlékeimet, amelyeket az Önök szép városáról és a kulturált magyar közönségről őrizek magamban. A terveim iránt érdeklődik, nos, közölhetem, hogy hajthatatlanul tervezek és dolgozom, amíg erre módom van. Két fesztiválon kívül, amelyeket Prades-ben és Puerto Ricóban most már évek óta rendezek, Californiában, Svájcban (Zermattban) és Olaszországban (Sienában) megtartom évente rendszeresen cselló kurzusaimat is. Nagy, de kellemes gondot okoznak nekem *El Pessebre (A bölcső)*³⁰⁶ című oratóriumom előadásával kapcsolatos problémák. Ezt a művet Európa és az amerikai szárazföld különböző városaiban előadják. Alkotásom a béke üzenete és úgy gondolom, ez mindenkit érdekel. Talán különösnek tűnik, hogy magas korom ellenére vállalkoztam arra, hogy elkísérjem bemutatóútván művet számos országba, több városba; New Yorkba, Californiába, Puerto Ricó-ba, Marlboróba, Toulouse-ba, Montpellier-be, Olaszországba, Svájcba és Izraelbe.

Engedje meg, hogy most ismét magyarországi emlékeimre utaljak. A harmincas évek végén bejelentettem, hogy Magyarországon kívánok hangversenyezni. Azonban betegségem, majd a háború kitörése megakadályozott tervem végrehajtásában. Emlékszem, akkor abban is megállapodtunk, hogy Bartók Béla Rapszodiáját és Kodály Zoltán gordonka szóló-szonátáját műsorra tűzzem. A kottákat megkaptam, a hangversenyt azonban nem tarthattam meg, pedig szerettem volna ismét Önöknél játszani. Szeretem és becsülöm Bartók Béla és Kodály Zoltán tiszteletet parancsoló művészetét. Bartók Bélában zseniális művei iránt érzett csodálatom mellett nem tudom elfelejteni az egyszerű és rokonszenves férfit, akinek emberi tulajdonságai is hozzájárulnak nagyságához. Ennyit terveimről, ennyit emlékeimről.

A gondviselés adjon erőt, hogy hivatásomat továbbra is betöltsem. Azon terve, hogy Budapesten a nevemet viselő csellóversenyt rendezzenek, nagyon meghat, és ehhez szívesen adom beleegyezésemet.

Kérem, fogadja legjobb kívánságaimat és őszinte tiszteletemet:

Pablo Casals

San Juan, 1962. január

Kun végigkövette Casals 1964-es látogatásának minden mozzanatát és részletesen – naplószerűen – be is számolt róla a *Muzsika* című lapban.³⁰⁷

Casals szeptember 28-án délután négy óra felé érkezett a Gellért Szállóhoz feleségével, Martitával és Kun Imrével. Rögtön az érkezés után a

³⁰⁶ Ez az egyetlen hely, ahol *Jászol* helyett *Bölcső*nek fordítják Casals Oratóriumának címét. Feltételezésem szerint valószínűleg a MTI-től jöhetett a nyilatkozat, ahol helytelenül fordították magyarra a mű címét.

³⁰⁷ Kun Imre, „Casals Budapesten”, *Muzsika* VII/12, (1964. december): 4–6.

D. Oppenheim, a Columbia Broadcasting and Television System zenei vezetője rövid interjút készített vele. Az amerikai tévéstáb az elkövetkezendő napokban felvételt készített a Mester programjairól, köztük Kodály Zoltánéknál tett látogatásáról.

Szeptember 30-án a Magyar Rádió munkatársa³⁰⁸ készített vele egy negyvenöt perces riportot, ezután pedig kétórás szívélyes beszélgetés következett Kodály Zoltánék otthonában.

Október 1-jén Casals a Lorántffy Zsuzsanna utcai Ének-zenei Általános Iskolába látogatott a televízió kíséretében.³⁰⁹ A zeneoktatás színvonalától teljesen el volt ragadtatva. Aznap este a Rádiózenekar hangversenyét hallgatta meg. Így nyilatkozott a zenekar és a Budapesti Kórus produkciójáról:

A háború előttinél tán érdekesebb, amit a mostani magyarországi hangverseny-, és zeneoktatási színvonalról mondhatok. Hallottam az október 1-i hangversenyt. (Rádiózenekar és Budapesti Kórus). Magamnak sem kívánok jobb zenekart, a kórustól pedig egyenesen el voltam ragadtatva. Habár a kórustagok nem gyerekek – nyilván van összefüggés a tapasztalt hangzás s aközött, amit az iskolában hallottam. (A Lórántffy utcai Zenei Általánosról van szó.) Ilyen lelkesült, tiszta, magas oktatási kultúrára valló gyermekénekekkel még nem találkoztam hosszú életemben. Gratulálok hozzá. Szokásom ellenére ezért is játszottam a gyerekeknek a kezembe nyomott csellón egy katalán népdalt. Hálából. Elnézést, a cselló bizony nem volt tökéletes, így hát a játékom sem.³¹⁰

Október 2-án megérkezett Casals öccse, Enrico, Maria nevű leányával. Aznap este cigányzenét hallgattak a Kis Royalban. Casals nagyon érdeklődött a cigányzene iránt. Annyira ismerte, hogy – ellentétben sok külföldivel – éles különbséget tudott tenni a magyar és a cigányzene között. Élményeit így mesélte:

Minden magyar muzsikusként érdeklődött országunk folklorisztikai kincsei iránt. Sikerült is ott egy igazi magyar iskolát teremteniök, ezt azonban nem szabad összetéveszteni a cigányok dalaival és zenéjével. A cigányok a magyar népi dallamokat a maguk sajátos

³⁰⁸ Meixner Mihály.

³⁰⁹ „Pablo Casals Budapesten”, Magyar Filmhíradó 1964/42, (1964. október), MTV archívuma. Sajnos a felvételen nincs hang.

³¹⁰ Rajk András, „Beszélgetés Pablo Casalsszal”, *Népszava* XCII/233, (1964. október 4.): 9. A Lórántffy Zsuzsanna utcai Általános Iskolába történt látogatást a Magyar Televízió Filmhíradója is rögzítette (Magyar Filmhíradó 1964/42.). A felvételen nincs hang.

módján formálták és itatták át valami különös, cigányos zamattal. Egészen bámulatos a cigányok muzikalitása. Annyira csodáltam őket – közülük sokan ismernek és szeretnek engem –, hogy sohasem mulasztottam el meghallgatni őket. Ilyenkor mindig gyönyörködtem jellegzetes és egészen egyéni előadásmódjukban, mert hiszen kétségtelen, hogy ez az, ami általában minden zenésznél legelső sorban érdekes.³¹¹

Kun Imre is arra emlékezett vissza, hogy korábbi itt tartózkodásakor Casals mennyire szerette hallgatni Magyar Imrét és zenekarát. „Minden hangverseny után a Hungáriában vacsoráztunk és Casals nagyon élvezte a művészi és bravúros cigányzenét”.³¹²

Casals Gellért-szállóbeli lakosztályában október 3-án elkezdődtek *A jászol* próbái az énekes a szólistákkal: Komlóssy Erzsébettel, Werner Máriával, Bende Zsolttal, Jámbor Lászlóval és Udvardy Tiborral.

Október 4-én folytatódtak a próbák, 5-én pedig délelőtt Mező Lászlót és Perényi Miklóst – az előző évi Casals csellóverseny első és második helyezettjét hallgatta meg. Aznap délután Forrai Miklós látogatta meg, hogy átvegyék az oratórium anyagát. Ez a megbeszélés nagy elégedettséggel és bizalommal töltötte el Casalt oratóriumának előadását illetően.

Október 6-án sajtófogadáson vett részt a Magyar Újságírók Országos Szövetségében, ahol a Rádió Újság és a rádió spanyol és angol adása részére felvételt készítettek vele.

Október 7. és 10. között zajlottak a kórus-, zenekari- és együttes próbák a Semmelweis utcában a Magyar Állami Hangversenyzenekar és a Budapesti Kórus közreműködésével. Délben a Gellért szálló külön termében Lakatos Tamás cselló- és Garam Zsuzsa zongorajátékát hallgatta meg Casals a nevét viselő ifjúsági zenei klubban. Nagy örömmel figyelte a tehetséges gyerekek muzsikálását, utána pedig autogramot és fényképet osztogat a gyerekeknek.

Október 11-én Casals a Zeneakadémián tartotta a főpróbát. 12-én délelőtt az Erkel Színházban zajlott az akusztikai próba, melyről a Columbia tévétársaság felvételt készített.³¹³ Megérkezett Joan Alavedra is, az

³¹¹ Corredor, 108–109.

³¹² „Régi hangversenyek nyomában – Kun Imre portré”, műsorvezető: Antal Imre, MTV archívuma. Gyártási év: 1973. A film F-17897/II. számon szerepel az archívumban.

³¹³ A hangversenyről a Magyar Televízió archívuma őriz felvételt. Budapesti Zenei Hetek 1964 – *Pablo Casals: A jászol – oratórium*, MTV archívum, jelzetszám: E-45789.

oratórium katalán szövegírója. A hangverseny este óriási sikerrel zajlott a zsúfolásig megtelt színházban, az előadást 15 perces tapsvihar követte, a közönség pedig felállva ünnepelte a nagy Mestert és az előadókat. Kroó György így beszélt a hangversenyről az Új Zenei Újság című rádióműsorban:

A hangversenyt felemelő ünneppé avatta századunk legnagyobb hangszeres előadóművészeinek jelenléte és a művébe foglalt magasztos humanista szózat, amely a szerző saját szavai szerint: az ő keresztshadjárata a békéért. Casals hite, embersége, nemessége, megrendítő őszintesége sugározta be az oratórium minden hangját. Hogy minden maradéktalanul eljusson a szívekbe, arról Casals, a karmester gondoskodott, a 88 éves karmester, aki nemcsak az egykori felejthetetlen csellista fantasztikus energiáját és kitartását őrizte meg töretlenül, de előadóművészi zsenijét is. A zeneművészet múzsája jelen volt a teremben, és mi valamennyien, akik Casals zenéjét hallgattuk, Casals mozdulatait és arcát figyeltük, mi, akik személyiségének bűvös hatalmában tudhattuk magunkat, megtisztultunk és felemelkedtünk. Az a frenetikus tapsvihar, amellyel az oratórium elhangzása után a 2200 jelenlevő kifejezte érzését, csupán külső jele volt annak a mélyről fakadó megértésnek, amellyel a magyar közönség és a közreműködő kiváló művészegyüttes Casals békeszózatát fogadta. És ő, mint mindig, azokban az időkben, amikor csellójával járta a világot, most is meghatottan mondta maga elé és ismételte el tízszer-hússzor a közönség felé fordulva: Merci. Köszönöm.³¹⁴

A koncert másnapján Casals, öccse és Joan Alavedra meghallgatták *A járszol* rádiófelvételét. Délután a Gundel étteremben fogadást rendeztek a magyar zenei élet kiválóságainak jelenlétében Casals tiszteletére. Ekkor készülhetett Casalsról és Fischer Annie-ról az a közös kép, mely a Fischer Annie életéről szóló könyvben található.³¹⁵ (12. kép).

³¹⁴ Kun Imre, *30 év művészek között*, (Budapest: Zeneműkiadó, 1965), 171.

³¹⁵ Batta András, Gábor Ágnes, H. Magyar Kornél, Molnár Szabolcs, Székely György, Retkes Attila, Tóth Anna (szerk.), *Fischer Annie*, (Budapest: Klasszikus és Jazz Kiadó, 2002), 205.

12. kép: Fischer Annie Casalsszal a Gundelben 1964-ben

1964. október 13-án Kodály meghívására és társaságában Kecskemétre készült Casals, ahol a magyar zenetanítási módszerrel szeretett volna megismerkedni, ám gyengélkedése és valószínűleg zsúfolt programja miatt végül nem került sor a kecskeméti látogatásra.³¹⁶

Október 14-én Casals elutazása előtt a televízió készített felvételeket és egy pár szavas riportot, majd Casals elbúcsúzott. Ez volt az utolsó magyarországi látogatása.

³¹⁶ Heltai Nándor, *Kodály Zoltán és szülővárosa, Kecskemét*, (Argumentum: Budapest, 2008), 205–206.

V. CASALS MAGYAR TANÍTVÁNYAI

Mező László

Friss Antal, a Zeneakadémia tanára az 1957. október 15-től november 3-ig megrendezett Nemzetközi Casals Gordonkaverseny magyar zsűritagja volt, így személyesen ismerhette Casalst. Növendéke, Mező László szép sikerrel szerepelt a párizsi versenyen, melyet a Salle Gaveau-ban rendeztek. Az első fordulóban Mező a Bach c-moll Preludiumot és Boccherini B-dúr csellóversenyének I. tételét adta elő. Zongorakísérője az akkor éppen Párizsban tartózkodó Kurtág György volt.³¹⁷ A versenyről Friss Antal a következőképpen számol be:

A nagy jelentőségű zenei verseny október 15-én kezdődött. Összesen 39 fiatal csellista indult, s úgy állapodtunk meg, hogy a második menetre – amelyre a legjobbkat választottuk ki – csak 15 versenyzőt engedünk. A három magyar fiatal – Isépy Eszter, Unger Emőke és Mező László – szépen szerepelt, s különösen nagy feltűnést keltett Mező László játéka: az első menetben tizenhárom szavazatból tizenegyet kapott. A második menet után a zsűri megállapította, ki a négy legjobb, majd ezek sorrendjét is eldöntöttük. Az első helyre Leslie Parnas (amerikai) került, utána következett Angelica May (német), Valentin Figin (szovjet) és Alekszis Lazko (szovjet). A zsűri és maga Pablo Casals is úgy találta, hogy mivel a verseny igen magas színvonalú volt, s az elsőket minimális szavazatszám választotta el az utánuk következőktől, igazságtalan volna csak négy versenyzőt díjazni. A pontszámok alapján még nyolc csellista kapott 100–100 ezer frankos díjat, közülük az első sorában volt Mező László. Casals szerint a díjazott jelöltek legnagyobb része első helyet érdemelt volna.³¹⁸

³¹⁷ Interjú Mező Lászlóval 2008. október 18-án. Ahol külön nincs feltüntetve, ott a fejezetben lévő összes Mező Lászlóval kapcsolatos információ a nevezett-től származik.

³¹⁸ MTI Belföldi Hírek, B 8. kiadás (1957. november 3.), Magyar Rádió Sajtóarchívuma. A verseny további zsűritagjai voltak: Maurice Eisenberg (német), Paul Grümmer (osztrák), Paul Bazelaire (francia), Enrico Mainardi (olasz), Msztyiszlav Rosztropovics (szovjet), Ruben Montiel (mexikói), Rudolf von Tobel (svájci), Étienne Pasquier (francia), Ivor James (angol), és Gaspar Cassado (spanyol) csellisták.

13. kép: Mező oklevele az 1957-es párizsi Casals versenyről

A fenti idézetből kiderül, hogy Mező Lászlót Casals már 1957-ben hallotta gondonkázni a párizsi versenyen. Ebben a tudósításban olvashatjuk azt is, hogy Casals nagy érdeklődéssel figyelte a magyar fiatalok játékát, s különösen nagy elismeréssel fogadta Mező számait.

Ezt követően 1964-ben, Casals utolsó budapesti látogatása alkalmával találkoztak ismét, amikor október 5-én délelőtt a Gellért Szállóban, Casals lakosztályában meghallgatta az 1963-ban Budapesten a neve alatt először rendezett gondonkaverseny első és második helyezettjét, Mező Lászlót és Perényi Miklóst. Mező Bach D-dúr preludiumát és Mozart *Rondóját* játszotta valamint három tételt a Kodály *Epigrammákból* Szűcs Lóránt zongorakíséretével. Casals a két fiatal csellista meghallgatása után „nagy elismeréssel nyilatkozott játékukról”.³¹⁹ Elmondta, hogy szívesen látná mindkettőjüket a nyaranta Zermattban (Svájc) megrendezett mesterkurzusán.³²⁰ Mező László hangszerét kezébe véve elégedetlenségét fejezte ki a hangszer minőségét illetően. (14. kép).

³¹⁹ Kun Imre, „Casals Budapesten”, *Muzsika* VII/12 (1964): 4–6.

³²⁰ Mező László elmondása szerint a meghívás nem korlátozódott Zermatra, hanem bárhová érvényes volt, ahol Casals tanított.

14. kép: Casals és Mező László 1964-ben a Gellért Szállóban

Casalsnak köszönhetően még 1964 decemberében a magyar állam valutáért vásárolt két jó minőségű hangszert, melyet azonnal ki is adtak Mező és Perényi részére. Perényi – ugyanúgy, mint Casals annak idején María Cristina királynőtől – egy Gagliano gordonkát, Mező pedig egy D’Espines hangszert kapott kölcsön. Mező egészen 1976-ig használta a D’Espines csellót, amikor a Bartók Vonósnégyes tagjaként hangszerét egy – szintén állami – Montagnana gordonkára cserélte le.

Mező végül nem Zermattban látta viszont Casalst, hanem Puerto-Ricó-i otthonában, ahová a Ford Alapítvány ösztöndíja segítségével jutott ki az 1965/66-os évadban. Perényi Miklóssal mindketten megpályázták a Ford ösztöndíjat – Kodály Zoltán mindkettőjük beadványához ajánlást írt –,

melyet az Oktatásügyi Minisztérium írt ki. Összesen egy zenei ösztöndíj lehetőség volt,³²¹ és megosztva el is nyerték azt.

Mező 1965 szeptemberétől az Egyesült Államokban sorra látogatta a következő városokat: New York, Los Angeles, Bloomington, Boulder, Rochester és Boston. New York-i tartózkodása után, 1966 márciusában érkezett Casalshoz Puerto Ricó-ba három hétre. Ez alatt az időszak alatt Bach Esz-dúr és G-dúr szvitet valamint a c-moll szvit első három tételét játszotta elő Casalsnak. A Ford Alapítvány által felajánlott – Mező tanításáért járó – honoráriumról Casals lemondott.

Mező elmondása szerint Casals szenvedélyes belső tűztől átítatva tanított. Casalsnál az volt a szokás, hogy minden nap felírták, hogy ki mit játszik a következő órán, így a növendékek kottával és ceruzával a kézben egymás óráin is jegyzeteltek. Mező Beethoven A-dúr szonátáját, Boccherini *Adagio* és *Allegro*t és a Schumann Csellóversenyt végig jegyzetelte, Mező a mai napig ezekből merít a darabok tanítása közben. Így emlékszik vissza:

Casals nem sokat beszélt tanítás közben. Leültünk vele szemben, és ahogy ő előadta az adott részletet, a vonást és az ujjazatot, nekünk azonnal ugyanúgy kellett játszaniunk – természetesen a zenei kifejezéssel együtt. Ezáltal feleslegessé vált a hosszú nyúló magyarázat. Az órák közti szünetekben Casals néha fogta magát és a zongora mellé leülve elkezdett egy Bach zongoraművet. Bach hömpölygő muzsikáját mindig a tenger hullámaihoz hasonlította. Gyakran játszott Bachot zongorán is. Neki az volt a Bibliája.

Egy alkalommal Casals japán növendéke Beethoven C-dúr szonátájának első tételét játszotta. Mező számára az a pillanat, mikor Casals csellóján bemutatta a tétel egy részletét, maga volt a kinyilatkoztatás.

Én még az életemben nem tapasztaltam, hogy a vonás és az ujjazat ennyire kiszolgálja a belső mondanivalót, a zene ideáját. Amikor láttam Casals hihetetlen vonóvezetését és hallgattam azt, ami a csellójának húrjain abból a belső ihletettségből átjött, hirtelen azt éreztem, hogy megnyilatkozik a Teremtő.

³²¹ A Ford minden évben 50 helyet biztosított Magyarországra számára. Ebből az összes hangszerre mindössze 1 hely volt, ezt nyerte el megosztva Mező László és Perényi Miklós. Perényi Miklós közlése.

Casals meghívására Mező 1966-ban hallgatóként részt vehetett a Marlborói Fesztivál zenekari próbáin. Ezen a nyáron Casals Bach négy zenekari szvitjét vezényelte, melyekből a Columbia felvételt is készített. Casals és Mező itt találkoztak utoljára.

Perényi Miklós

Arra a kérdésre, hogy milyen volt Casals tanítványának lenni, 34 évesen így válaszolt Perényi Miklós:

Nehéz erre egyszólamúan válaszolni. Nyomasztó és felemelő volt egyszerre. Amikor először hívott meg mesteriskolájába, nyolcvannyolc esztendő volt, én tizenhét. Nyomasztott a nagysága és megalkuvást nem tűrő igényessége, amellyel maximálisan befogadóképessé, formálhatóvá kívánt tenni. Tőle csak az a növendék tudott igazán tanulni, aki teljesen képlékennyé vált a lényeg befogadására. Mindig hangszerrel a kezében tanított, s többször is előjátszotta a kérdéses zenét, kisebb, majd nagyobb összefüggésekben. De mindig másként, a teremtő rögtönzés nagyívű formálásával. Utánozhatatlanul. S Casals nem is az utánzást, a zenei megoldások szolgai másolását várta el tőlünk, hanem a lényeg megragadására, az alkotó tanulásra törekedett bennünket megtanítani. Ő maga mondta egyszer később, baráti beszélgetésben – első meghívását az évek során még sok hasonló követte –, hogy 90 éves koráig sohasem tért napirendre az élmények felett, mindig tudott valami újat találni és kifejezni a zenében. Vallotta, hogy a remekművet sokféleképpen lehet megközelíteni, – de bármelyik oldalról tesszük is, nem szabad a körülbelülivel megelégedni. Vagy teljesen, vagy sehogy! Hallatlan igényessége ránevelt bennünket az önmegfigyelésre, a forró szív és a hideg értelem művészi egyidejűségére. Ha játék közben valamelyik tanítvány szellemileg lazítani próbált, s rábízván magát kitűnően pergő ujjaira, itt-ott kikapcsolt, Casals, megérezve a hullámvölgyet, azonnal lekopogta és ismételtette az egész darabot. Kötetlen tanítási módja rendkívül szuggesztíven hatott rám; játékában a természeti törvények zenei tolmácsolásának olyan fokát ismertem meg, amely talán mindvégig elérhetetlen mérce marad e hangszer művelői számára.³²²

Perényi Miklós 1964. október 5-én találkozott először Casalsszal a budapesti Gellért Szállóban.³²³ Perényi Schubert *Arpeggione* szonátáját és Casals kérésére Bach Esz-dúr szvitjének Bourrée tételét adta elő. „Játékát a

³²² Udvardy István, „Pablo Casalsról”, *Rádióújság* 1981/42: 3.

³²³ Ahol nincs külön feltüntetve, ott Perényi Miklós szóbeli közlésére támaszkodtam.

Mester nagy tetszéssel fogadta, s melegen megölelte és megcsókolta a fiatal művészt”.³²⁴ Mint azt az előző fejezetben jeleztük, a meghallgatás végén Casals meginvitálta a két csellistát zermatti mesterkurzusára.

15. kép: Perényi és Mező Casalsnál 1964-ben

Eleget téve a meghívásnak 1965. augusztus második felében Perényi Miklós részt is vett Zermattban a nyári akadémián. (A kurzus szervezési munkáiban Rudolf von Tobel, Casals egyik legrégebbi, Svájcban élő tanítványa segédkezett.) A két hét alatt minden növendék háromszor játszhatott Casalsnak. Az egyik svájci növendék lemondott Perényi Miklós javára az egyik órájáról. Éppen ez az alkalom – Brahms F-dúr szonátáját

³²⁴ „Fiatal gordonkaművészek látogatása Pablo Casalsnál”, az MTI tudósítása, Magyar Rádió Sajtóarchívuma (1964. október 5.).

játszotta – tett olyan mély hatást Perényire, hogy elhatározta: nagyon szeretne Casalsnál tanulni, ha a Mester elfogadja növendékének. Casals szívesen fogadta a fogékony fiatal csellistát, és meghívta, hogy tanuljon nála Puerto Ricó-i otthonában. Így a hazatérést követően Perényi (és Mező) még abban az évben elkezdett dolgozni a külföldi tanulása anyagi fedezetének megszerzésén.

Perényi Miklós 1966. január közepétől összesen három és fél hónapot, Mező pedig három hetet töltött Casalsnál Puerto Ricó-ban. A Ford Alapítvány szintén honoráriumot ajánlott fel Casalsnak Perényi Miklós tanításért, de – akár Mező esetében – ezt sem fogadta el.³²⁵

Abban az időben, mikor Perényi Puerto Ricó-ban tartózkodott, Casalsnak rajta kívül csak egy spanyol és egy japán növendéke volt. Hetenként kétszer-háromszor, délutánonként foglalkozott a tanítványaival, s tanítás közben sohasem figyelte az idő múlását.³²⁶ Kiadós órák voltak ezek, melyeken eleinte a növendékek külön-külön mentek, de később rájöttek, hogy sokkal jobban járnak, ha részt vesznek egymás óráin is, így később már mindig meghallgatták egymást is. Egy-két kivételtől eltekintve – mikor Perényi édesanyja is jelen volt – általában csak ők voltak ott az órákon.³²⁷ Perényi emlékei szerint mintegy 26 alkalommal játszott Casalsnak Puerto Ricó-ban. Óráin a gordonka-repertoár klasszikus darabjait vezette elő: Brahms, Beethoven, Boccherini, Haydn, Mendelssohn és Schumann csellóversenyeket és szonátákat. Így beszél ezekről az alkalmakról:

Mások is játszottak, persze, és az nekem éppolyan fontos volt, mint a saját óráim. De a legfontosabb volt, amikor saját magamon éreztem: az az igazi tanulás. A csoportos óra is nagyon jó, de ötször hatékonyabb az, hogyha én valamit meg szeretnék csinálni, amit elvár, kér, vagy amit mutat. És amikor visszaigazolódik, hogy: „igen, így gondoltam, ez az!”, akkor a sok találgatás – hogy mitől olyan, vagy mitől nem olyan, mint szeretném – végre értelmet nyer. Mert hiszen 18 évesen még gondolkoztam azon is, hogy milyen mechanizmust kell alkalmaznom ahhoz, hogy rátaláljak arra, amit ő akar. Nemcsak kizárólag zenei gondolataim voltak, hanem az is foglalkoztatott, hogy milyen eszközzel tudom azt megvalósítani. Volt egy zenei megérezésem, és ez magával hozta a kérdést,

³²⁵ Perényi Miklós közlése. Perényi Casals barátaitól tudja, akik azt is mondták, hogy Casals honfitársa, a spanyol növendék után sem fogadott el térítést.

³²⁶ *Magyar Ifjúság* (1973. dec. 21.): 21.

³²⁷ Az alig 18 éves Perényit édesanyja kísérte el Puerto Ricó-i útjára.

hogy milyen behatást kell gyakorolnom a vonóra, hogy az történjen meg, amit elképzelek.

Casals megmutatta, hogy az apró részletek hogyan állnak össze nagyobb ívekké. Először megmutatta, aztán elmagyarázta részletekben, majd megint eljátszotta. Ez az ismételt eljátszás – visszaidézés – nagyon erősen hatott. Olyan érzés volt, mintha a régi korok hirtelen feljönnének. Ezt megéreztem, mert annak nagyon átható, szuggesztív ereje van. Casals csellózásában mindig volt valami múlttal összefüggő hangzás, ha fogékonyan figyelt az ember. Nem is csak a jelen, hanem a *múltban gyökerező jelen* szólalt meg játékában és ez transzcendens gondolatokat idézett bennem. Casals zenélésében nagyon erősen jelen volt a régi, XIX. századi zenei világ. Ehhez párosult Casalsnak az egyéniségéből adódó óriási megjelenítő ereje és az expresszivitásnak egy olyan foka, ami átsütött a játékán, és amely a kisebb részletek megmutatásakor is megmozgatta a fejemet. Egy 18 éves fej az kitűnő, friss, megsejti a gondolatot, ami a játék mögött van. De ez nagyon nagy munka. Például, mikor technikai kivitelezésben rá kell találni valamire, amit kért, az nem volt könnyű. Gyorsan kellett jegyzetelni, Casals mindig mondta, hogy: „írni, írni”! Később kicsit elhanyagoltam ezt a dolgot, a mostani időszakban azonban újra sokat és aprólékosan jegyzetek mint a kamarazenei, mint az egyéb darabok megtanulási periódusában.³²⁸

Akkoriban kezdtek foglalkozni azzal, hogy Casals óráit rögzítsék. Perényi Miklós óráiról már készültek magnófelvételek, melyek a 70-es években még meghallgatható állapotban voltak.³²⁹

A Ford Alapítvány segítségével Perényi eljutott az 1966-os Prades-i Fesztiválra is, ami felejthetetlen élmény volt számára. Ez volt az utolsó Prades-ban tartott fesztivál, amelyen Casals is részt vett. 1966-ban hét alkalommal szerepelt Casals. Azon a fesztiválon Perényi visszaemlékezései szerint fellépett Wilhelm Kempff, Rudolf Serkin, Julius Katchen, David Ojsztrah és Végh Sándor is. Martita megengedte Perényinek, hogy meghallgathassa Casals próbáit, ahol Ojsztrah és Julius Katchen triózott Casalsszal. A zsűfolásig megtelt templomban Perényi állva vagy a lépcsőn ülve hallgatta végig a próbákat, melyek úgy zajlottak, hogy eljátszották a művet, mondtak egypár szót, egypár részletet megnéztek, tartottak egy rövid szünetet, majd újra eljátszották. A második eljátszásnál a darab attól az egy-két szótól teljesen átlényegült. Perényi Miklós két-három alkalommal

³²⁸ Interjú Perényi Miklóssal 2008. szeptember 24.

³²⁹ A felvételeket Casals barátai készítették, és Perényi tulajdonában vannak. Mező László egy órájáról készült filmfelvételt is őriz, amelyen sajnos nincs hang.

ment fel a templomi próbára, ahol az összes hely foglalt volt, ezért az oldalsó lépcsőn ült.³³⁰ Perényi életének egyik legnagyobb, transzcendens élményeként beszél ezekről a próbákról:

Mindig azt éreztem, hogy magasan fölül, egy ponton a három ember találkozik. Személy szerint külön-külön másképp játszottak, mégis egy nagyfokú megértés jellemezte őket olyannyira, hogy valahogy ott, abban a helységben mégiscsak *találkoztak*. És akkor már könnyeztem. Van egy pont, amikor azon túl már nem nevet az ember. Ezt megtapasztaltam.

Felnéztem a plafonra, és elképzelttem egy zsinórt, ami összeköti a zenészeket, akik jöttek és odahozták a maguk művészetét. Leültek próbálni, és egyszer csak bizonyos értelemben egymás képére alakultak át. Olyan módon hasonultak egymáshoz, hogy nem lent, ahol játszottak, hanem valahol nagyon magasan a háromszög csúcsán találkoztak: ott, abban a pontban, ami összekötötte őket.

Casals később Rudolf Serkin meghívására a Marlborói Fesztiválon is részt vett. Az volt a feladata, hogy foglalkozzon a világ minden részéről meghívott zenészek alkotta zenekarral, és egy hétig cselló és kamarazene mesterkurzust is tartott. Casals meghívására Marlboróba négy egymás követő évben: 1969–72-ig ment Perényi Miklós. Itt Horszowski kívánságára minden évben vele kamarázott. Perényi mindig kérte, hogy a zenekarban is játszhasson, ez egy kivétellel meg is történt: Beethoven VII. szimfóniáját – ahová sajnos nem osztották be – a színpalak mögül hallgatta végig. Később a SONY megvette a Marlboro Recording Society-től a Marlborói Fesztivál felvett hanganyagát, 1986-ban ki is adta. A lemezeken név szerint fel vannak sorolva a zenekari tagok, köztük Perényi Miklós is.

Bár Perényi Miklós 1972-ben találkozott utoljára Casalsszal Marlboróban, még megtudtam tőle azt is, hogy Casals nem sokkal a halála előtt, 1973-ban vezényelt utoljára a Marlborói Fesztiválon, amikor ismét felvették az összes Brandenburgi versenyt a vezényletével.

Perényi elmondása szerint „ötödik mestere”, Simon Albert jelentős ismeretanyagot adott át neki, mikor Perényi rendszeresen privát órákat vett tőle. Együtt hallgatták és elemezték Perényi Casals óráiról készült

³³⁰ „Szegény apám, neki már olyan hely sem jutott, ő ott ült kint a főtéren, és megvárt minden alkalommal. Akkor még apám kísért el Prades-ba, hiszen 18 éves voltam” – emlékszik vissza Perényi.

felvételeit, valamint a Marlborói Fesztiválon készített felvételeket. Ezen alkalmakkor műelemzési és előadóművészi kérdésekről esett szó.

Függelék

1.

Gyóni Géza:

Casals Pablo szegedi kalandja

Megírta már minden Hírlap
És megírta valamennyi Napló:
Egy szögedi kis korcsmában,
Hogy mulatott a nagy Casals
Pablo.

Jó Pablónak az oldalát
Réges-régen szörnyűképpen
Fúrta:
Milyen lehet az a korcsma,
Amelyikről azt mondják, hogy
„Kurta”.

Fogta tehát gordonkáját,
S megsimítva a tokáját
Pabló,
Így csellózott: Hadd látom hát,
Milyen az a csárda és a
Rabló!

Hej korcsmáros, eb az ingét,
Addig el nem megyen innét
Pabló,
Amíg ide árvalányos
Betyár nem jön és alatta
Vad ló.

Már pediglen, szólt a csaplár,
Az Alföldön akármeddig
Házalsz,
Olyan rablót, árvalányost
Itt minálunk nem látsz már most
Cásals!

Elfogyasztva kis gulyássa,
Öreg estig ott várt már a
Pabló,
Bort is ivott vagy két meszelyt
S mégse jött az árvalányos
Rabló.

Hej korcsmáros, hogyha rablót
Nem mutat már éppenséggel
Kelmed,
Számlát ide, a csellóját!
Casals fizet és azután
Elmegy.

A söntésben pár perc alatt el is
készült oly patyolat
Számla,
Casals Pablo, hogy betekint
Leesik a padlóig az
Álla.

Hej korcsmáros, eb az ingét,
– Fohászkodik a nagy Casals
Pabló:
Mért nem mondta, mikor kértem,
Hogy maga itt a legnagyobb
Rabló!
(Tabló.)

2. Tóth Árpád:

Gordonkás elégia

Casals Pablo –
 Gordonkaművész, amint tetszik tudni,
 S a Bikában játszott a gordonkáján,
 Nos és oda alig tudtam bejutni,
 Mert zsúfoltig gyömöszölte a termet
 A sok-sok debreceni zeneértő
 S a sok művelt kisasszony,
 Ki otthon a zongorán zenésértő.

Casals Pablo –
 Gordonkázott is nekik, ahogy illik,
 Oly szépen s tébolyítón,
 Hogy attul már a zsebbe bicska nyillik.
 De mostan nem is ez a fontos – ácsi!
 Ellenben volt ott egy bácsi,
 Akin sehogyse látszott hatás.

Engem, ki magánszorgalomból
 Széplélek stb., szóval smokk-úr vagyok,
 Ez a bácsi direkte meghatott,
 S megszólítottam: Ahh, uram,
 Túlfinomult lény, eszményi barátom,
 Kiből, mint a sós kutakból Parádon,
 Keserű bölcsesség spriccel szomoruan,
 Én értem Önt!
 Ugye, e zene bármily fene-fínom,
 Már meg nem indíthatja Önt? Ön kínon
 S gyönyörön túl van, Ön egy felsőbb magasság
 Reznált régióiból göggel tekinti,
 Mily betanult s színlelt pózzal legyinti
 A műgyönyör ütemes remegésre
 E szép hölgyek fején a sok-sok frizura laskát?

A bácsi most rám megütődve nézett
 S szólt: Fene enne az egészet,
 De én még, uram, nem vacsoráztam,
 S nóm őnagysága miatt itt kell lennem,
 S nem lehet ennem,
 S azt kell hallgatnom, míg e társaságot
 Casals gordonkájáért eszi a frász itt,
 Hogy közben a gyomrom, a gyomrom
 Nekem beléptidíj nélkül is
 Gordonkázik.

Képjegyzék

1. Casals első budapesti zenekari estjének plakátja a Harmónia Rt. szervezésében
2. Dohnányi és Casals hangversenye Karlsruhe-ban 1908. március 7-én (Gombos László gyűjtése.)
3. Casals és Dohnányi (1935–37)
4. Casals és Kodály feleségeikkel Budapesten (1964-ben)
5. Bartók és Casals a George Washington gőzös fedélzetén 1928-ban
6. Szigeti és Casals Zermattban 1947-ben
7. Casals és Végh Sándor, Prades. Hangolás a sekrestyében
8. Casals és Végh Sándor a Prades-i Fesztiválon
9. A Végh-család Casalsszal
10. Casals Rákosi Mátyáshoz írott levele
11. Casals és első felesége, Susan Metcalfe aláírása a Zeneakadémia emlékkönyvében 1926-ban
12. Fischer Annie Casalsszal a Gundelben 1964-ben
13. Mező László oklevele az 1957-es párizsi Casals Versenyről
14. Casals és Mező László 1964-ben a Gellért Szállóban
15. Perényi és Mező Casalsnál 1964-ben

Bibliográfia

Könyvek:

A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Évkönyve. Budapest: Az Orsz. Magy. Kir. Liszt F. Zenem. Főisk. kiadása, 1936.

Batta András, Gádor Ágnes, H. Magyar Kornél, Molnár Szabolcs, Székely György, Retkes Attila, Tóth Anna (szerk.). *Fisher Annie.* Budapest: Klasszikus és Jazz Kiadó, 2002.

Bónis Ferenc (szerk.). *Tóth Aladár válogatott zenekritikái.* Budapest: Zeneműkiadó, 1968.

Bónis Ferenc. *Bartók Béla élete képekben és dokumentumokban.* Budapest: Zeneműkiadó, 1980.

Breuer János (szerk.). *Debrecen zenei élete a századfordulótól napjainkig.* Debrecen: Megyei Városi Tanács V. B, 1975.

Corredor, J. Ma. *Beszélgetések Pablo Casalszal.* Budapest: Gondolat, 1960.

Csáth Géza. *Éjszakai Esztetizálás.* Budapest: Zeneműkiadó, 1971.

Csíky Boldizsár. „A zenekari muzsika Marosvásárhelyen”. In *Zenetudományi Írások.* Szerkesztette: Szabó Csaba. Bukarest: Kriterion, 1977.

Demény János (szerk.). *Bartók Béla levelei.* Budapest: Zeneműkiadó, 1976.

Eőszé László. *Kodály Zoltán életének krónikája.* Budapest: Zeneműkiadó, 1977.

Forsee, Aylesa. *Cellist for Freedom.* New York: Thomas Y. Crowell Company, 1965.

Gombos László. *Hubay Jenő.* Budapest: Mágus Kiadó, 1998.

Heltai Nándor. *Kodály Zoltán és szülővárosa, Kecskemét.* Budapest: Argumentum, 2008.

János Breuer. „From Casals to Starker: the cello landscape in Hungary (1900–1944)”. In *Von Budapest nach Bloomington.* Kronberg: Kronberg Academy Verlag, 1999.

Kahn, Albert E. *Öröm és bánat.* Budapest: Zeneműkiadó, 1973.

H. L. Kirk. *Pablo Casals.* New York, Chicago, San Francisco, Holt, Rinehart and Winston, 1974.

Kun Imre. *30 év művészek között.* Budapest: Zeneműkiadó, 1965.

Lakatos István. „A kolozsvári Zenetársaság (1887–1918)”. In *Zenetudományi Írások.* Szerkesztette: Benkő András. Kriterion: Bukarest, 1980.

Lakatos István. *Zenetörténeti írások*. Bukarest: Kriterion, 1971.

Lampert Vera (szerk.). *Jemnitz Sándor válogatott zenekritikái*. Budapest: Zeneműkiadó, 1973.

Nyíri Kristóf. *Ludwig Wittgenstein*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1983.

Schiffer Adolf. *A gordonkajáték metodikája*. Budapest: Athenaeum 2000, 2001.

Stanley Sadie (szerk.). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians, Vol. 5*. London: Macmillan Publishers Limited, 2001.

Szigeti József. *Beszélő húrok*. Budapest: Zeneműkiadó, 1965.

Vámos Éva–Kendi Mária. "Casals ismeretlen magyar kapcsolata". In *A magyar-katalán kapcsolatok ezer éve*. Szerkesztette: Anderle Ádám. Szeged: Hispánia, 2001.

Vázsonyi Bálint. *Dohnányi Ernő*. Budapest: Zeneműkiadó, 1971.

Végh, Alice. *Mein Leben mit Sándor Végh von A bis Z*. Salzburg: Magánkiadás, 1999.

Újság-, folyóiratcikkek, egyéb dokumentumok:

"A Leipziger Philharmonisches Orchester hangversenye Casals Pablo közreműködésével". Hangversenyplakát, 1911. március 29. (Zeneakadémia Könyvtára, jelzetszám: K 43593/5).

"Casals – Béke érmes". *Film Színház Muzsika* XV/45, (1971. november 6.): 3. Név nélkül.

"Casals Pablo és Szántó Tivadar szonátaestélye". *Temesvári Hírlap* IX/276, (1911. november 12.): 1–2. Aláírás: "L D."

"Casals Pablo hangversenye a Zeneakadémia Nagytermében". Hangversenyplakát, 1912. november 18. (Zeneakadémia Könyvtára, jelzetszám: 43593/7).

"Casals Pablo hangversenye". *Szegedi Napló* XXXVI/42, (1913. február 18.): 5. Név nélkül.

"Casals Pablo hangversenye". *Vasvármegye* XLV/52, (1912. március 5.): 2. Név nélkül.

"Dohnányi-Enesco-Casals trióestélye a Zeneakadémiában". Hangversenyplakát, 1913. március 2. (Zeneakadémia Könyvtára, jelzetszám: K 43593/11).

"Koronás autogrammok". *Szegedi Napló* XXXVI/44, (1913. február 20.): 5. Aláírás: "g."

"San Juan". *Magyar Ifjúság* (1973. dec. 21.): 21. Név nélkül.

Bálint Aladár. „Dohnányi-Enesco-Casals trió”. *Nyugat* VI/6, (1913): 502.

Boross Elemér. „Beszélgetés Casals Pablo-val, aki otthon a munkások számára ingyen tart koncerteket”. *Világ* XVII/54, (1926. március 16.): 4.

Boross Elemér. „Interjú Casalsszal Budapesten, 1926-ban”. *Film Színház Muzsika* VIII./40, (1964. október 2.): 21.

Breuer János. „Menuhin Magyarországa”. *Muzsika* XVII/11, (1999. november). 14.

Crescendo I/10, (1927. május): 22. Név nélkül.

Erdélyi Lapok IV/23, (1911. december 1.): 709–710. Név nélkül.

Fábián Imre. „A zene vigasztalás, magasrendű öröm minden ember számára”. *Film Színház Muzsika* VIII/41, (1964. október 9.): 8–9.

Fedor Ágnes. „Beszélgetés Pablo Casalsszal”, *Magyar Nemzet* XX/233, (1964. október 4.): 10.

Fedor Ágnes. „Emlékek Casalsról egy pesti szobácskában”. *Magyar Nemzet* (1974. január 9.): 4.

Jász Dezső. "Casals Pablo". *Nyugat* III/24, (1910): 1902.

Kő András–Nagy J. Lambert. „Tisztelt (szeretett..., kedves..., nagyon drága...) Rákosi elvtárs! (2.)”. *Magyar Nemzet* (2001. április 3.): 6.

Kun Imre. „Casals Budapesten”. *Muzsika* VII/12, (1964. december): 4–6.

Kun Imre. „50 év a pódium mögött – Kun Imre visszaemlékezései”. Magyar Rádió Archívuma, adás: 1967. október 29, Kossuth, 12.55.

"Magyar zene Amerikában". *Hírünk a Világban* (washingtoni magyar kulturális figyelő) IX/6, (1959. november–december): 5–7.

Magyarország 44/1973, (1973. november 4.): 27.

Meixner Mihály. "Interjú Pablo Casalsszal Budapesten 1964-ben". Magyar Rádió Sajtóarchívuma, 1964. szeptember 30.

Rajk András. „Beszélgetés Pablo Casalsszal”. *Népszava* XCII/233, (1964. október 4.): 9.

Népszava XLI/44, (1913. február 20.): 10. Név nélkül.

„Öreg barát, a cselló”. *Magyarország* 44/1973, (1973. november 4.): 27. Név nélkül.

"Pablo Casals 81 éves", (bevezető szöveg: Dénes vera), Magyar Rádió Archívuma, adás: 1957. december 29, Petőfi, 18.00.

Péter László. „Amikor Casals itt járt”. *Délmagyarország* (1973. október 24.): 8.

Prágai Magyar Hírlap XII/112, (1933. május 16.): 4. Aláírás: "tau.".

"Pablo Casalsról". *Esti Hírlap* XVIII/249, (1973. október 2.): 2. Kristóf aláírással.

„Régi hangversenyek nyomában – Kun Imre portré”. Műsorvezető: Antal Imre.
MTV archívuma. Gyártási év: 1973.

Székesfehérvári Hírlap (1913. február 19.): 3. Név nélkül.

Temesvári Hírlap IX/275, (1911. november 12.): 7.

Temesvári Hírlap IX/276, (1911. december 2.): 1–2.

Tóth Aladár. „Casals Pablóról”. *Nyugat* XIX/7, (1926): 674.

Udvardy István. „Pablo Casalsról”. *Rádióújság* 1981/42: 3.

Zeneközlöny IX/12, (1911. április 15.): 378. F. J. (valószínűleg: Fenyves Jenő) aláírással.

Zeneközlöny IX/3, (1910. december 1.): 102. Fenyves Jenő aláírással.

Zeneközlöny IX/8, (1911. február 15.): 258. n. s. aláírással.

Zeneközlöny IX/9, (1911. március 1.): 286. n. s. aláírással.

Zeneközlöny X/10, (1912. január 29.): 331. F.s. aláírással.

Zeneközlöny X/14, (1912. február 26.): 462–463. n. s. aláírással.

Zeneközlöny X/15, (1912. március 4.): 534. Név nélkül.

Zeneközlöny X/7, (1912. január 5.): 242. n. s. aláírással.

Zeneközlöny XII/10, (1914. január 15.): 278–279. Név nélkül.

Zeneközlöny XII/16, (1914. március 15.): 421. Név nélkül.